

MİMARLIK BİLİMLERİNDE AKADEMİK ÇALIŞMALAR

Editör
MURAT DAL

BİDGE Yayınları

MİMARLIK BİLİMLERİNDE AKADEMİK ÇALIŞMALAR

Editör: MURAT DAL

ISBN: 978-625-372-712-3

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2025-06-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

İÇİNDEKİLER

KENTSEL HAREKETLER VE ENFORMEL YERLEŞİMLER: TARİHSEL-POLİTİK BİR İNCELEME	1
--	---

SİMGE KUTSAL

OTURMA ELEMANINDA FENEMOLOJİK OLARAK SİMGESEL BİÇİM	52
--	----

MAHMUT ATILLA SÖĞÜT

19. YÜZYIL MARDİN MİMARİSİ BAĞLAMINDA ESKİ VALİ KONAĞI (VALİLİK BİNASI) ÜZERİNE BİR İNCELEME	70
--	----

ROJAT AKSOY IŞIK

SIKICI BİNALARIN SAVAŞÇISI THOMAS HEATHERWICK'TEN TARİHİ ÇEVREDE BİR ÇAĞDAŞ EK TASARIMI: BOMBAY SAPPHIRE DAMITIMEVİ	98
---	----

GONCA BÜYÜKMIHÇI, MAKBULE HANDE TAŞ

BÖLÜM 1

KENTSEL HAREKETLER VE ENFORMEL YERLEŞİMLER: TARİHSEL-POLİTİK BİR İNCELEME

SİMGE KUTSAL¹

Giriş

Enformel yerleşimler, kentleşme sürecinin kontrolsüz biçimde ilerlediği, resmi planlama, mülkiyet ve altyapı sistemlerinin dışında gelişen alanları tanımlamaktadır. Fiziksel olarak yetersiz yapı stokunu oluşturan yerleşimlerde, kentlerin ekonomik, sosyal, kültürel ve politik eşitsizliklerinin mekânda somutlaştığı alanlar olmaktadır. Türkiye özelinde “gecekondu” olarak adlandırılan yapı alanları 20. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi metropollerin çeperlerinde yoğunlaşarak zamanla yalnızca bir barınma biçimi olmaktan çıkarak sınıfsal bir yaşam gerçekliği haline gelmiştir.

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de enformel yerleşimler, kırsal çözülme, kentlere yönelen göç, yetersiz sosyal konut politikaları ve kayıt dışı istihdam gibi dinamiklerin etkisiyle şekillenmiştir. Özellikle sanayi devrimi sonrasında dünya

¹ Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Orcid: 0000-0002-5066-3959

kentlerinde ve 1950–1980 yılları arasında Türkiye’de yaşanan plansız sanayileşme ile kitlesel göç hareketleri, kentlerde konut talebinin hızla artmasına neden olmuştur.

Yönetimlerin yetersiz konut üretimi karşısında bireysel inisiyatiflerle şekillenen bu barınma pratikleri, dar gelirli gruplar için alternatif yaşam alanları yaratmıştır. Bu bağlamda enformel yerleşimler, ortak kültürel, sosyal ve ekonomik geçmişlere sahip bireylerin bir araya geldiği, dayanışma ağlarının geliştirdiği, müşterek üretim pratiklerinin ve yaşam deneyimlerinin sahnesi olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda, kentte farklı olanı gruplayarak kentsel dışlanmanın mekânsal bir sonucu olarak belirginleşen alanlar hâline de gelmektedir.

Devam eden yıllarda değişen hükümet politikalarının, farklı aktörlerin konut üretimi sürecine dahil olmasını teşvik ettiği, sermaye sahiplerinin yüksek karlar elde ettikten sonra süreci terk ettiği ve konutun sorun olarak sürekliliğini pekiştiren istikrarsız üretim modellerinin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Dolayısıyla gecekondulu olgusunun yalnızca mekânsal boyutlarıyla değil siyasal ve ekonomik bağlamlarıyla birlikte ele alınması gerekmektedir.

Bu çalışma, Türkiye’de gecekondulu olgusunu tarihsel süreç içerisinde ele alarak, hükümet politikalarının barınma üzerindeki etkilerini mekânsal, sosyolojik ve ideolojik açılardan incelemektedir. Araştırma, 1923–1950, 1950–1980, 1980–2000 ve 2000 sonrası olmak üzere dört dönemi merkeze almaktadır. Her dönemin gecekonduya yaklaşımı, alınan kararlar ve uygulamadaki karşılıkları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmekte; hangi sınıfsal ve mekânsal ayrışmaları ürettiği analiz edilmektedir. Bu çerçevede araştırma, “Türkiye’de gecekondulu politikaları, kentsel eşitsizlik ve mekânsal dışlanmayı nasıl yaratmış ve yeniden üretmiştir?” sorusuna yanıt aramaktadır.

Gecekondu olgusu çalışmada yalnızca barınma amacıyla ortaya çıkan basit yapılar olarak değil; hükümetlerin popülist ve patronaj temelli politikalarının, özel sermaye gruplarının rant alanı yaratma stratejilerinin, küreselleşmenin mekânsal etkilerinin ve toplumun barınma hakkı mücadelesinin kesişme noktasında şekillenen g ilişkilerinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda alışma, Turner, de Soto ve Smith'in küresel literatürde geliştirdiği kuramsal erevesleri Türkiye pratiğiyle karşılaştırmalı biçimde ele almaktadır. Çalışmanın bulguları, tarihsel bir çözümlenme sunmanın yanı sıra Türkiye gibi nitelikli konut krizinin sürdüğü ülkelerde yapısal düzeyde daha etkili politika üretimine yönelik içgörüler sağlamayı hedeflemektedir.

Enformel Yerleşimler ve Mekânsal Dışlanma

Enformel yerleşimler, tarihsel olarak 16. yüzyılda yeni ticaret şehirlerinde ortaya çıkan yoğun nüfus baskısı ve sınırlı konut kaynakları gibi yapısal sorunlara bağlı olarak şekillenmiş, zaman içinde ise sanayileşmenin hız kazandığı Batı şehirlerinde derinleşmiştir. Özellikle Amerika, İngiltere ve Batı Avrupa şehirlerinde sanayi devrimi sonrası dönemlerde gelişen bu alanlar; kent merkezlerinde, yeşil alanlardan ve sosyal olanaklardan yoksun, yüksek yoğunluklu, çok katlı ve fiziksel açıdan riskli yapılarla karakterize edilmiştir (Kutsal, 2012; UN Habitat, 2003). Günümüzde ise bu yerleşimler; altyapısı zayıf, tapu güvencesinden yoksun, formel planlamaya entegre olamayan ve toplumsal eşıtsizliklerin mekânsal izdüşümünü yansıtan alanlar olarak tanımlanmaktadır (Ooi & Phua, 2007; UN Habitat, 2007).

Literatürde “enformel yerleşim” kavramı, farklı coğrafi ve sosyo-politik bağlamlara göre çeşitlenen birçok terimle ifade edilmektedir. Dünya genelinde sıkça karşılaşılan “slum”, “favela”, “shanty-town”, “getto” ve “gecekondu” gibi terimler kadar kimi zaman birbirinin yerine kullanılsa da tarihsel gelişimleri, hukuki

statüleri, mekânsal yerleşimleri ve toplumsal temsilleri açısından belirgin farklılıklar barındırmaktadır. Örneğin, az gelişmiş ülkelerdeki yerleşimler — Türkiye’deki gecekondu, Brezilya’daki favela, Hindistan’daki bustee, Meksika’daki jacale, Tunus’taki gourbeville ve Fas’taki bidonville gibi örnekler — temel olarak kırsal kökenli yoksul nüfusun kente göç etmesiyle oluşmuş, düşük kaliteli malzeme kullanımı ve altyapı eksikliğiyle şekillenmiş yerleşimlerdir. Bu alanlar, genellikle tek katlı, az odalı ve kimi zaman küçük bahçelere sahip konutlardan oluşur; bu yönüyle kentin çeperlerinde, doğayla daha fazla temas hâlinde gelişmişlerdir.

Buna karşın, gelişmiş ülkelerdeki “getto”, “varoş” ve “slum” türü yerleşimler; kırdan göçle değil, kentsel nüfusun içindeki yoksullaşma ve ayrımcılıkla şekillenmiş, kent merkezlerine sıkışmış, yeşil alandan yoksun, çok katlı bloklar şeklinde ve sosyal izolasyonun belirgin olduğu alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bu bölgelerde birden fazla ailenin aynı konutta yaşaması sık görülürken, fiziksel sıkışıklık ve sosyal dışlanma bu yerleşim biçimlerini tanımlar hale gelmiştir.

Bu farklılaşmalara rağmen, tüm bu yerleşim biçimleri formel kent planlamasının dışında gelişen, ekonomik olarak dezavantajlı grupların barınma ihtiyacını karşılayan ve toplumsal eşitsizliklerin mekânda somutlaştığı alanlar olarak benzer yapısal özellikler sergilemektedir. Tablo 1’de sunulan karşılaştırmalı kavram tablosu, farklı coğrafyalarda benzer toplumsal ve mekânsal dinamiklerle ortaya çıkan enformel yerleşimlerin, ortak sorunlar kadar yerel farklılıklar içerdiğini de ortaya koymaktadır. Bu kavramların bağlamsal çeşitliliği, küresel düzeyde enformel yerleşim olgusunun çok boyutlu ve yerel-politik bağlamlara duyarlı biçimde ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Tablo 1 Kavramsal Ayrımlar: Enformel Yerleşim Türleri

Terimler	Coğrafya	Açıklama
Enformel yerleşim	Küresel (genel kavram)	Planlama, tapu ve altyapı sistemlerinin dışında gelişen; resmi tanınırlığı olmayan, ancak fiilen yaşanan alanların genel tanımı.
Shanty-town	Az gelişmiş ülkeler (Latin Amerika, Afrika, Asya)	Az gelişmiş ülkelerde, geçici ve düşük kaliteli malzemelerle inşa edilmiş; temel altyapı ve sosyal hizmetlerden yoksun, yasal statüsü bulunmayan enformel konut kümeleridir.
Getto	ABD, Avrupa, Güney Afrika	Etnik, dini ya da sınıfsal ayrımcılık nedeniyle dışlanan grupların zorunlu olarak yaşadığı, kapalı ve izole alanlar.
Varoş	ABD, Avrupa, Türkiye	Kentin çeperinde, dar gelirli kesimlerin yaşadığı, altyapı ve hizmetten yoksun bölgeler.
Slum	Küresel (özellikle Güney Küre)	Uluslararası literatürde altyapıdan yoksun, aşırı yoğun ve standart altı konut bölgeleri için kullanılır.
Favela	Brezilya (özellikle Rio de Janeiro, São Paulo)	Brezilya’da büyük şehirlerin çevresinde yer alan, sosyal olarak dışlanmış grupların yaşadığı enformel mahalleler.
Jacale	Latin Amerika (özellikle Meksika)	Basit, genellikle doğal malzemelerle yapılan geçici konutlar
Bustee	Güney Asya (özellikle Hindistan)	Şehir kenarlarında, altyapıdan yoksun, aşırı yoğunluklu konut bölgeleri
Gourbeville	Kuzey Afrika	Dar gelirli gruplar için gelişigüzel inşa edilen, geçici ve gayri resmî yerleşimler
Bidonville	Kuzey Afrika (özellikle Fas)	Teneke ya da varil malzeme ile inşa edilen, enformel yerleşim alanları
Casbah	Cezayir	Genelde eski şehir merkezleri, zamanla altyapısızlaşan ve dışlanan yerleşim alanları
Gecekondu	Türkiye	Türkiye’ye özgü, kamu arazisine izinsiz ve hızlı biçimde inşa edilen genellikle tek katlı ve bahçeli yapılar.

Enformel Yerleşimlere Müdahale Biçimleri ve Politika Dönüşümleri

19. yüzyılın ortasından itibaren sanayileşme ve hızlı kentleşme süreçleri dünya genelinde kentlerin fiziksel yapısında ve sosyal dinamiklerinde köklü dönüşümlere yol açmıştır. Özellikle Sanayi Devrimi sonrasında, işçi sınıfının artan barınma ihtiyaçları sağlıklı ve aşırı yoğunluklu yaşam alanlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Kırsal alanlardan kentlere yönelen göçlerin kentsel alanda yarattığı konut krizi sosyal refahı tehdit eden bir sorun olarak algılanarak devlet müdahalesini gerekli kılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, konut eksikliği karşısında geliştirilen sosyal konut politikaları Batı Avrupa ülkelerinde geniş ölçekli konut üretim programları ile sonuçlanmıştır. Az gelişmiş ülkelerde konut ihtiyacı, büyük ölçüde enformel yerleşimlerin yaygınlaşması ile karşılanmıştır. Modern kentleşmenin hız kazanmasıyla devletlerin ve yerel yönetimlerin enformel yerleşimlere yönelik müdahale stratejileri kentsel alanda belirgin hale gelmiştir. Öyle ki müdahaleler yalnızca mekânsal düzenlemeleri değil, sınıfsal, siyasal ve ekonomik ilişkilerin yeniden üretimini de içeren kapsamlı dönüşüm süreçlerine evrilmiştir.

Bu çerçevede enformel yerleşimlere yönelik geliştirilen politikaların ve müdahale biçimleri ülkeler arasında eş zamanlı olarak benzerlikler göstermemektedir. Her ülkenin siyasal rejimi, ekonomik yapısı ve toplumsal dinamikleri müdahale biçimlerini doğrudan şekillendirmektedir (Chiodelli, 2016; Khalifa, 2015; Núñez Collado & Wang, 2020). Ancak zaman içinde farklı coğrafyalarda uygulanan müdahale stratejilerinde dönemsel olarak ortak eğilimlerin ve tekrar eden modellerin izleri sürülebilmektedir.

Büyüyen kentlerin merkezindeki eski mahalleler, yetersiz fiziksel koşullar ve artan arsa değeri gibi etkenlerle özellikle yoksul nüfusu gözden uzaklaştırma motivasyonu ile yıkıma uğramıştır.

1930-1975 yılları arasında İngiltere, ABD, Kanada ve Fransa gibi ülkelerde büyük ölçekli yıkım programları uygulanmış (Carmon, 2001); gelişmiş ülkelerde bu süreç yardım ve yeniden yerleştirme politikalarıyla desteklenmiş, az gelişmiş ülkelerde ise doğrudan yoksul mahallelerin tasfiyesi şeklinde yürütülmüştür. Bu süreçte enformel yerleşimlerdeki konut sakinlerinin yasal haklardan yoksun olması (Gardiner, 1997) ve bu toplulukların “istilacı” ya da “geçici” olarak algılanması (Núñez Collado & Wang, 2020), yerleşimlerin resmi olarak tanınmamasına ve yıkım uygulamalarının önündeki engellerin kaldırılmasına yol açmıştır. Birleşmiş Milletler’in verilerine göre bazı az gelişmiş ülkelerde 1970’li yıllarda inşa edilenden daha fazla enformel konut yıkılmıştır (Panday, 2020).

Bu müdahale biçimlerini kavramsallaştırmak ve gecekondulugusunun farklı bağlamlarda nasıl şekillendiğini açıklamak amacıyla literatürde üç kuramsal yaklaşım öne çıkmaktadır: John F.C. Turner’ın kullanıcı odaklı üretim modeli, Hernando de Soto’nun mülkiyet temelli çözüm önerisi ve Neil Smith’in soylulaştırmayı sınıfsal ve mekânsal yeniden tahsis süreci olarak ele alan politik ekonomi yaklaşımı. Bu kuramsal çerçeveler, yerleşimlerin fiziksel dönüşümünü açıklarken devletlerin, serbest piyasa dinamiklerinin ve toplumsal değişim süreçlerinin dönüşümdeki rollerini sorgulama imkânı da sunmaktadır.

Kullanıcı Odaklı Barınma Yaklaşımı

Turner, 1960’lı yıllarda özellikle Peru’daki Lima kentinde gerçekleştirdiği saha çalışmaları aracılığıyla, geleneksel konut politikalarının dar gelirli grupların barınma sorunlarına kalıcı çözüm üretmediğini gözlemlemiştir. Turner’a (1977) göre konut sorunlarının sebebi fiziksel mekan eksikliğinden kaynaklanmamaktadır. Sorunun temel nedeni bireylerin kendi yaşam alanları üzerindeki kontrol eksikliğidir. Bu gözlemler doğrultusunda Turner barınmayı fiziksel bir yapı üretiminin yanı sıra bireylerin ve

toplulukların doğrudan katılımıyla biçimlenen sosyal ve kültürel bir üretim süreci olarak kavramsallaştırmıştır (Turner, 1977).

Turner'ın temel argümanı, barınmanın niteliğinin kullanıcı ihtiyaçları ve yaşam tarzları doğrultusunda özgürce karar verme imkanına sahip olmalarıyla doğrudan ilişkili olduğudur. Konut politikaları bireylere, kendi bilgi, beceri ve kaynaklarını kullanarak konut üretme imkânı sunmalıdır. Bu bağlamda devlet doğrudan üretici konumda yer almamalıdır; ancak süreci destekleyen kolaylaştıran bir aktör olarak rol üstlenmelidir (Turner, 1977; Turner & Fichter, 1972).

Bu yaklaşımın merkezinde “*self-help housing*” (yardıma dayalı bireysel inşa) modeli yer almaktadır. Yardıma dayalı bireysel inşa modelinde insanlar, konut üretim sürecinin aktif katılımcıları olarak tanımlanmaktadır. İnsanlara kendi evlerini yapma imkânı tanınması maliyet etkin bir yöntem olmakla birlikte bireylerin konutlarına duydukları bağlılığı ve sosyal aidiyeti de güçlendirmektedir. Kira güvencesinin sağlanması ve gelir seviyesinin artırıldığı durumlarda bu konutların yaşam koşullarını iyileştirme potansiyeline sahip olduğu savunulmaktadır (Turner, 1977; Turner & Fichter, 1972). Turner’a (1968, 1977) göre enformel yerleşimlerde görülen kademeli inşa süreci hem ekonomik esneklik sağlamak hem de kullanıcıların değişen ihtiyaçlarına uyumlu çözümler sunmaktadır. Bu bağlamda enformel yerleşimler birer “çöküntü alanı” değil; dönüştürülebilir sosyal mekânlar olarak görülmektedir.

Devlet merkezli konut politikaları düşük gelir gruplarını pasif tüketiciler haline getirerek sosyal dışlanmayı derinleştirmektedir. Büyük ölçekli merkezi planlı konut üretimi, insanların kendi yaşam koşullarını iyileştirme potansiyellerini ortadan kaldırmaktadır. Bu durum dolaylı olarak toplulukların kendi mekanlarını dönüştürme hakkını da ellerinden almaktadır. Yardıma dayalı bireysel inşa modeli devletin konut üretimindeki rolünü de

yeniden tanımlamaktadır. Devlet, doğrudan konut üreticisi konumundan çıkarak, altyapı desteği, teknik danışmanlık ve küçük ölçekli finansal destek gibi araçlarla süreci kolaylaştıran, düzenleyici ve destekleyici bir aktör konumuna indirgenmiştir. Yıkım ve yeniden inşa anlayışı yerini mevcut yapının güçlendirilmesine ve topluluğun yaşam koşullarının

Turner'ın yaklaşımı, devletin konut üretiminden çekildiği dönemde, enformel kentleşmeyi destekleyen ideolojiye temel oluşturmuştur. Özellikle 1970'lerde Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler tarafından benimsenmiş ve “*slum upgrading*” (sağlıklaştırma) politikaları aracılığıyla birçok ülkede uygulanmaya başlanmıştır. Ancak Turner, kendi görüşlerinin uluslararası kurumlar tarafından zamanla teknik bir modele indirgenmesini eleştirmiştir. Ona göre gerçek, *self-help* modeli, yalnızca fiziksel inşaat sürecine destek sağlamakla sınırlı kalmamalıdır. Önemli olan bireylerin ve toplulukların yaşam alanları üzerinde karar alma süreçlerine tam anlamıyla katılımını güvence altına alınmasıdır (Harris, 2003).

Sonuç olarak Turner barınmayı bir hak ve süreç olarak yeniden tanımlamıştır. Konutu nesne konumundan çıkarak bireylerin sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olarak tartışmaya açmıştır. Turner'ın kuramsal çerçevesi, kent hakkı, mekânsal adalet ve kentsel aidiyet kavramlarının gelişiminde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bu yaklaşım, devletin konut üretimindeki doğrudan rolünün sorgulanmasına da zemin hazırlamıştır. İlk kez bu süreçte, devletin konut üretiminden çekilerek, barınma sorumluluğunu bireyler ve topluluk inisiyatiflerine devrettiği yeni bir politika paradigması ortaya çıkmıştır. Turner'ın etkisiyle, Üçüncü Dünya ülkelerinde eş zamanlı olarak enformel yerleşimlerin meşruiyet kazanması ve devlet müdahalelerinin biçim değiştirmesi gibi geniş ölçekli dönüşümler yaşanmıştır.

Mülkiyet Temelli Barınma Yaklaşımı

Enformel yerleşimlere ilişkin kuramsal tartışmalarda ikinci önemli kırılma noktası, de Soto'nun geliştirdiği mülkiyet temelli yaklaşım ile ortaya çıkmıştır. De Soto, 1989 tarihli “*The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World*” adlı çalışmasında geleneksel kalkınma modellerinin yetersizliklerini eleştirmiş ve gayri resmi ekonomilerin, yoksulların yarattığı yaratıcı ve esnek adaptasyon biçimleri olduğunu ileri sürmüştür (De Soto, 1989). De Soto (2000), kentsel yoksulluğun temel nedenlerinden birinin gayri resmî yerleşimlerde yaşayan bireylerin sahip oldukları varlıkların hukuken tanınmaması olduğunu ileri sürmektedir. Böylece, mülkiyetin kayıt altına alınması fikri, de Soto'nun düşünsel çerçevesinin temel unsurlarından biri haline gelmiştir.

De Soto, enformel yerleşimlerde yaşayan bireylerin sahip oldukları varlıkları “*dead capital*” (ölü sermaye) kavramı ile tanımlamaktadır. Kayıtsız varlıklar resmi sistemler içinde belgelenememesi nedeniyle ekonomik bir değer yaratamamaktadır. Ona göre mülkiyet hakkı, enformel yerleşimlerdeki sakinlere barınma güvencesi vermekte ve ekonomik sisteme tam katılımı kolaylaştıran bir araç işlevi görmektedir (Krueckeberg, 2004). Dolayısıyla, mülkiyet hakkının yasallaşması devletlere ek bir mali yük getirmeden bu varlıkların sermayeye dönüştürülmesini ve piyasa değeri kazanmasını sağlamaktadır (Ahiakpor, 2008; De Soto, 2000; Ricketts, 2005). Böyle bir finansal sisteme entegrasyon küresel ölçekte yoksulluğun azaltılmasını ve kalkınmanın hızlandırılmasını da teşvik etmektedir.

De Soto'nun önerisi, enformel yerleşimlerin fiziksel dönüşümünden ziyade yasal tanınırlığını merkeze alan bir stratejidir. Yasallaştırılmış mülkiyet hakkı ile birlikte bireylerin bankalardan kredi alabilmesi, yatırım yapabilmesi ve mülkiyetlerini teminat göstererek ekonomik sisteme entegre olabilmesinin önündeki engeller kaldırılmış olacaktır. Bu düşünce, özellikle 1990'lı yıllardan

itibaren Dünya Bankası ve diğer uluslararası kalkınma kurumlarının politika gündeminde etkili olmuştur. Aslında Dünya Bankası'nın neoliberal reform ajandası, deregülasyon ve özelleştirme odaklı olarak 1980'lerin ortalarında başlamıştır. Ancak De Soto'nun mülkiyet haklarına verdiği vurgu, özellikle yoksulluğun azaltılmasında, enformel yerleşimlerin formelleştirilmesi ve sağlıklaştırma programları gibi projelerin devamlılığında teorik ve siyasi bir dayanak sağlamıştır. Böylece mülkiyet hakkı, yalnızca bireysel güvenlik aracı değil, ekonomik kalkınmanın da lokomotifi olarak görülmeye başlanmıştır (Ahiakpor, 2008; Ricketts, 2005) Bu düşünce hükümetler için istikrar, oy ve vergi gelirleri vaadiyle kolayca benimsenmiştir (Davis, 2016).

De Soto'nun modeli hem bireylerin kendine yeterliliğini ön plana çıkaran neoliberal ideolojiyle örtüşmüş hem de devletlerin mali yükünü azaltan teknik bir çözüm olarak sunulmuştur. Ancak bu yaklaşım beraberinde birçok eleştiriyi de getirmiştir. Birçok araştırmacı, mülkiyet hakkının yasallaştırılmasının otomatik olarak yoksulluğu azaltmadığını ve finansal sisteme entegrasyonu garantilemediğini vurgulamıştır. Özellikle yapılan çalışmalar tapu sahibi olan bireylerin her zaman krediye erişemediklerini, bankaların gelir güvencesi ve formel istihdamı daha çok önemsedğini göstermektedir. Ayrıca, resmi mülkiyet belgelerine kavuşan bireylerin artan vergi ve hizmet yükleri nedeniyle mülklerini kaybettikleri ve yeniden yoksulluğa sürüklendikleri de belgelenmiştir (Kingwill & ark., 2006).

De Soto'nun önerdiği modelin yerel sosyal ve kültürel bağlamları yeterince dikkate almadığı için toplumsal eşitsizlikleri çözmekte yerine yeniden üretmektedir. Topluluk temelli arazi kullanım biçimleri veya kolektif mülkiyet yapıları gibi alternatif modeller De Soto'nun bireysel mülkiyet merkezli çözümünde yer bulmamaktadır. Özellikle kiracıların ve diğer mülkiyet dışı

aktörlerin dışlanması yol açtığı için var olan dayanışma ağlarını ve sosyal güvenlik mekanizmalarını zayıflatabilmektedir.

Sonuç olarak, de Soto'nun mülkiyet temelli yaklaşımı enformel ekonomilerin kapitalist sisteme entegrasyonu fikrini güçlendirmiştir. Ancak ekonomik kalkınmanın yalnızca mülkiyetin yasallaşması yoluyla sağlanabileceği varsayımı ciddi akademik eleştirilere konu olmuştur. Mülkiyetin yasal tanınırlığı, kalkınmanın önemli bir boyutu olsa da yapısal eşitsizlikler, finansal piyasaların işleyişi ve kültürel dinamikler dikkate alınmadan uygulandığında, mevcut toplumsal adaletsizlikleri yeniden üretebilmektedir.

Soylulaştırma Temelli Barınma Yaklaşımı

Modern kentleşme sürecinde enformel yerleşimlere yönelik uygulanan müdahale biçimleri —temizleme, yerinden etme ve sağlıklaştırma— özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mevcut sakinlerin kent içinde yer değiştirmesiyle geniş ölçekli sosyo-ekonomik dönüşümleri tetiklemiştir. Araç sahipliğinin yaygınlaşması ve ulaşım altyapısındaki gelişmelerle banliyöleşme süreçleri hız kazanmış; orta sınıfın kent merkezlerinden çeperlere yönelmesiyle sonuçlanmıştır. Orta sınıfın terk ettiği kent merkezlerine ise dar gelirli gruplar yönelmiştir. Düşük gelir gruplarının yaşam alanlarına dönüşen tarihî bölgeler, artan bakım maliyetleri ve fiziksel yıpranma nedeniyle “çöküntü alanları” haline gelmiştir. Sanayi yapılarının da çeperlere taşınmasıyla birlikte kent merkezlerinde boşalan alanların yeniden değerlendirilmesi gündeme gelmiştir. Bu dönüşüm dinamikleri zamanla “soylulaştırma” (*gentrification*) kavramı çerçevesinde ele alınmıştır.

Soylulaştırma terimi ilk kez 1960'lı yıllarda sosyolog Ruth Glass tarafından kullanılmıştır. Glass terimi, Londra'da işçi sınıfına ait mahallelerin, zamanla orta ve üst sınıf grupların ilgisiyle el değiştirerek yeniden inşa edilmesi ya da yenilenmesi sürecini tanımlamak amacıyla kullanmıştır. Bu dönüşüm, mevcut dar gelirli

sakinlerin yerlerinden edilmesi ve yerine daha varlıklı kesimlerin yerleşmesiyle karakterize olmaktadır (Belge & Çeker, 2015; Kayalar, 2009).

Devamındaki yıllarda pek çok araştırmacı soylulaştırma olgusunu farklı toplumsal, ekonomik ve mekânsal boyutlarıyla ele alarak çeşitli kuramsal çerçeveler geliştirmiştir. Neoklasik iktisatçılar, soylulaştırmayı kent merkezlerinin ekonomik canlanması ve orta sınıfın banliyölerden merkeze geri dönüşü olarak, “yenileme”, “rehabilitasyon” ve “kentsel canlanma” gibi olumlu çağrışımlar içeren kavramlarla tanımlamıştır (Le Roy & Sonstelie, 1983; Lipton, 1977 akt. Koç, 2015). Buna karşın eleştirel kent kuramcıları, bu süreci yerinden edilmeyi soylulaştırmanın temel özelliği olarak tanımlamıştır. Mekânsal eşitsizliğin ve sınıfsal ayrışmanın yeniden üretildiğini, özellikle alt sınıfların kent merkezlerinden sistematik olarak dışlandığını ve kent mekânı üzerindeki haklarının ihlal edildiğini vurgulamışlardır. Eleştiriler zamanla kentsel dönüşüm biçimlerinin tamamını “soylulaştırma” başlığı altında toplayarak kavramın analitik açıklığını zedelemiştir (Koç, 2015).

Soylulaştırma uygulamaları, bazı araştırmacılar tarafından yoksul toplulukları doğrudan değiştirdiği ve yaşam koşullarını iyileştirdiği için kentsel yoksulluğun azaltılmasında önemli bir araç olarak görülmüştür (Lees, Slater & Wyly, 2013; Nwanna, 2012). Hamnett (1991) ise çalışmasında soylulaştırmanın farklı işçi sınıfları için farklı sonuçlar ve değişim süreçleri içerdiğinden bölgede dramatik değişimlere yol açabileceğini savunmaktadır. Soylulaştırma, genellikle orta ve üst-orta sınıfın daha önce alt sınıfın yaşadığı alanlara yerleşmesini kolaylaştıran, mevcut sakinlerin değiştirilmesini veya yerinden edilmesini sağlayan fiziksel, ekonomik, sosyal ve kültürel bir fenomen olarak tanımlanmaktadır (Hamnett, 1984 akt. Ergun, 2004).

Marxist kurama dayanan ve kentsel değişimleri sermaye birikimi dinamiklerinin mekânsal uzantısı olarak okuyan Smith, soylulaştırma olgusunu, bireysel tercih ya da kültürel eğilimlerin bir sonucu olmadığı vurgulamıştır. Ona göre soylulaştırma, kapitalist üretim ilişkilerinin ve mekânsal rant dinamiklerinin bir ürünü olarak sınıfsal ve yapısal süreç olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda Smith “*rent gap*” (rant boşluğu) kuramıyla soylulaştırma olgusuna eleştirel bir açıklama getirmiştir (Smith, 1979).

Rant boşluğu kuramına göre soylulaştırma sürecinin temelinde mevcut (düşük) arsa rantı ile potansiyel (yeniden geliştirilmiş halindeki) arsa rantı arasındaki fark yatmaktadır. Kapital bu farkı kazanca çevirebilmek için yatırımını kent merkezine geri taşımakta ve bu alanlarda yeniden değerklenme sürecini tetiklemektedir (Smith, 1979). Smith’in yaklaşımında, kentsel mekânın ekonomik olarak çökertilmesi ve ardından yeniden değerklendirilmesi süreci kapitalist birikim rejiminin işleyiş mantığının bir parçası olarak görölmektedir. Şehir merkezlerinde gerçekleşen sistematik sermaye çekilmesi (*disinvestment*) ile alanların değeri düşürölmekte; böylece daha sonra yüksek rant elde etme potansiyeline sahip alanlara dönüşmeleri sağlanmaktadır. Süreç kentsel mekânın kapitalist yeniden üretimi içinde “yaratıcı yıkım” (*creative destruction*) olarak adlandırılan dinamikle yakından ilişkilidir (Mendes, 2018).

Smith’in bakış açısına göre soylulaştırma yalnızca fiziksel mekânın dönüşümüyle ilgili değildir, aynı zamanda sosyo-mekânsal eşitsizliklerin yeniden üretildiğı sınıfsal bir mücadele alanı yaratımıdır. Bu bağlamda, kentsel mekânın sosyal üretimi ve yeniden üretimi, kapitalist birikim rejiminin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Smith, soylulaştırmayı işçi sınıfına ait yerleşim bölgelerinin orta ve üst sınıflar tarafından devralındığı, bu bölgelerdeki nüfusun yerinden edildiğı ve mekânsal ayrışmanın derinleştirildiğı “sosyal filtreleme” (*social filtering*) süreci olarak

tanımlamaktadır (Mendes, 2018). Smith (1979) soylulaştırmanın hem özel girişimler hem de kamu politikalarının aktif katılımıyla yürütüldüğünü vurgulamıştır. Kentsel dönüşüm projeleri altında kamu–özel ortaklıkları aracılığıyla yer değişimin meşrulaştırılması soylulaştırmayı neoliberal kentsel politikaların önemli bir aracı haline getirmektedir (Smith, 1996).

1980'lerden itibaren küreselleşmenin etkisiyle soylulaştırma, yalnızca belirli şehirlerin yerel dinamiklerine özgü bir olgu olmaktan çıkarak kentleşme süreçlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. New York, Londra, Paris ve Toronto gibi küresel metropollerde başlayan uygulamalar dünya genelinde birçok şehirde neoliberal kentleşme stratejilerinin merkezinde yer almıştır (Ergun, 2004; Lees, Slater & Wyly, 2013). Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında kent merkezlerine dönüş hareketiyle birlikte ekonomik kalkınma stratejilerinin bir bileşeni olarak benimsenmiştir ve kent mekânının uluslararası sermaye akışlarına daha açık hale getirilmesine hizmet etmiştir (Uysal, 2006).

Günümüzde soylulaştırma, yalnızca mekânsal bir dönüşüm süreci değil; sınıfsal iktidar yapılarını yeniden üreten ve küresel kapitalist sistemin kentlere nüfuz etme biçimlerinden biri olarak işlev görmektedir. Smith'in çalışmaları, bu süreçleri eleştirel bir çerçevede analiz etmeyi mümkün kılmış ve kentsel mekânı anlamak için sınıf, sermaye ve iktidar ilişkilerini merkeze alan bir perspektif geliştirmiştir.

Enformel yerleşimlere yönelik müdahale biçimleri temizleme, yerinden etme, sağıklaştırma, sahiplendirme ve soylulaştırma gibi stratejiler etrafında şekillenmiştir (Tablo 2). Uygulamalar ülkelerin siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısına bağlı olarak farklılık gösterse de enformel yerleşimler ve bu alanlarda yaşayan nüfus yönetimler tarafından çözülmesi gereken bir sorun olarak kalmıştır. Kentsel büyüme ve ekonomik ilerleme hedeflerini önceliklendiren karar süreçleri, çoğu zaman dar gelirli

bireylerin yoksulluk döngüsünden çıkmasını engellemiş ve yeterli istihdam olanaklarına erişimini sınırlandırmıştır.

Tablo 2 Enformel Yerleşimlere Küresel Müdahale Biçimleri

Biçim	Yöntem	Uygulama	Sonuç
Temizleme	Enformel alanların yıkılarak ortadan kaldırılması	Kitlesele yıkımlar	Beklenen etki sağlanamamış, sosyal sorunlar göz ardı edilerek enformel yerleşimlerin yeniden ve daha geniş alanlarda ortaya çıkmasını sağlamıştır.
Yerinden etme	Devlet destekli toplu konut projeleriyle tahliye	Kent çeperlerinde büyük ölçekli konut uygulamaları	Borçlanma, sosyal uyumsuzluk ve ekonomik kırılganlıklar nedeniyle dar gelirli gruplar için sürdürülebilir bir çözüm oluşturulamamış; sosyal ayrışma derinleşmiştir.
Sağıklaştırma	Temel altyapı ve hizmetlerin sağlanması	Temiz su, kanalizasyon ve elektrik altyapısının enformel yerleşimlerde devlet eliyle sağlanması	Altyapı iyileştirmeleri olumlu etkiler yaratsa da işsizlik ve barınma krizine çözüm olamamış; artan arsa değeri, orta-üst sınıfın bu alanlara yönelmesine neden olmuştur.
Sahiplendirme	Enformel konut sahiplerine yasal mülkiyet hakkı tanınması	Bedelsiz tapu dağıtımı	Kiracıların dışlanması, yeni sınıfsal ayrımların oluşması ve vergi yüklerinin artması gibi nedenlerle eşitsizlikleri azaltmada yetersiz kalmıştır.
Soylulaştırma	Mevcut konut stokunun yenilenmesi	Tarihi ve çöküntü alanlarda dönüşüm, eski sanayi bölgelerinin yeniden işlevlendirilmesi	Ekonomik değeri artışı sağlanmış, ancak mevcut sakinlerin yerinden edilmesiyle birlikte mekânsal ayrışma ve kent içi yoksulluğun yer değıştirmesi söz konusu olmuştur.

Yöntem

Bu çalışma, Türkiye’de gecekondü politikalarının tarihsel dönüşümünü ve kentsel eşitsizlik ile mekânsal dışlanma üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemi ve karşılaştırmalı tarihsel analiz deseni ile yapılandırılmıştır. Karşılaştırmalı tarihsel analiz, sosyal bilimlerde toplumsal yapıların, kurumların ve dönüşümlerin uzun yıllara yayılan süreçler içinde nasıl geliştiğini açıklamak amacıyla kullanılan nitel bir araştırma desenidir. Bu yaklaşım, olayları tarihsel bağlamlarıyla birlikte ele alarak farklı dönemler ya da toplumsal birimler arasındaki benzerlik ve farklılıkları karşılaştırmalı biçimde değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. (Neuman, 2009, 2014).

Devlet politikalarının, sınıfsal ilişkilerin ve yapısal dönüşümlerin incelenmesinde güçlü bir analitik çerçeve sunan yöntem, olayların arkasındaki nedensel ilişkilerin, ilişkisel boyutların ve güç dengeleri içinde şekillenen karşılıklı bağımlılıkların analizine odaklanmaktadır (Ergut & Uysal, 2013; Özdalga, 2009). Bu bağlamda, karşılaştırmalı tarihsel analiz hem betimleyici hem de açıklayıcı niteliğiyle tarihsel süreçlerdeki süreklilikleri ve kırılma noktalarını görünür kılan etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Nitel araştırma yaklaşımının sunduğu esneklik, gecekondüya yönelik müdahale biçimlerinin tarihsel ve bağlamsal olarak çok katmanlı biçimde incelenmesine olanak tanımaktadır. Karşılaştırmalı tarihsel analiz ise müdahalelerin zaman içerisindeki dönüşümünü açıklamada kuramsal derinlik sunmaktadır. Bu çerçevede gecekondü olgusu fiziksel ve mekânsal bir sorun olduğu kadar sınıfsal, politik ve ideolojik bir inşa süreci olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Araştırma, 1923’ten günümüze uzanan dönemleri kapsayacak biçimde dört tarihsel gruba ayrılmıştır. Her dönemin

mekânsal ve politik bağlamı, döneme özgü yasal düzenlemeler, planlama belgeleri, konut politikaları ve politikaların sınıfsal etkileri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, doküman analizi yöntemiyle imar afları, gecekondu yasaları, TOKİ uygulamaları gibi devletin mekâna yönelik müdahaleleri incelenmiş; ikincil literatür taraması yoluyla Türkiye’de gecekondu, planlama ve kentsel dönüşüm konularında üretilen akademik çalışmalar bütüncül biçimde analiz edilmiştir.

Turner, de Soto ve Smith’in küresel literatürde geliştirdiği kuramsal çerçevede gecekonduya yönelik müdahale biçimlerinin Türkiye bağlamındaki yansımaları tartışılmıştır. Bu doğrultuda çalışma, yalnızca politika değişimlerini betimlemekle kalmamış, söz konusu politikaların hangi toplumsal gruplar üzerinde, nasıl etkiler yarattığını ve sınıfsal–mekânsal ayrışmaları nasıl yeniden yapılandırıldığını sorgulayan eleştirel bir bakış açısı geliştirmiştir.

Türkiye’de Gecekondu Yerleşimlerine Müdahale Biçimleri

Türkiye’de enformel yerleşimler, 1940’lı yılların sonlarından itibaren büyük kentlerin çeperlerinde ortaya çıkmış ve zamanla barınma biçimi olmaktan çıkarak, belirli yaşam kültürünü ve mekânsal temsili ifade eden sosyal yapılara dönüşmüştür (Erman, 1998; Kutsal, 2012). Gecekondu olarak adlandırılan bu alanlar, kentsel yoksulluğun ve mekânsal eşitsizliğin somut birer göstergesi olmaktadır. Dışlayıcı, damgalayıcı ve ayrımcı söylemlerin hedefi hâline gelen gecekondu yerleşimleri sosyolojik tartışmaların da merkezine yerleşmiştir (Odemakin & Abiodun, 2019; Space Syntax, 2010).

1950 – 1980 yılları arasında gecekondu, özellikle İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerde baskın bir konut üretim biçimine dönüşerek kentleşme sürecinin ayrılmaz birer parçası haline gelmiştir. Bu dönemde, küresel düzeyde şekillenen iktisadi yönelimler ve Türkiye’nin benimsediği ithal ikameci sanayileşme

stratejisi gecekondü üretimini biçimlendirmiştir. Dışa bağımlı kalkınma modeli, hızlı sanayileşme ve plansız kentleşme ile birleşerek kitlesel göç hareketlerini tetiklemiş; bu durum dar gelirli haneler açısından hem niceliksel hem de niteliksel olarak derinleşen bir barınma krizine yol açmıştır.

Kentsel büyümenin hızı karşısında yetersiz kalan yasal ve yönetsel düzenlemeler, konut politikalarının uygulamada beklenen etkiyi yaratamamasına neden olmuştur. Alınan kararlar ve planlama çoğunlukla fiili durumun yasallaştırılmasına odaklanmıştır. Böylece gecekondü alanlarında ve genel olarak formel konut piyasasında yasal olmayan uygulamaların yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. İmara aykırı yapılaşma yaygın ve kabul gören bir konut üretim kültürüne dönüşmüştür.

Türkiye’de gecekondü üretimi, genel olarak “kendin yap” ve “gecekondü ağası” modeli olmak üzere iki temel model üzerinden değerlendirilmiştir (Öztürk, 2019). Bu üretim biçimlerine eşlik eden farklı dönemsel politikalar, gecekondü sakinlerini kimi zaman “desteklenmesi gereken kent mağduru” kimi zaman ise “haksız kazanç sağlayan işgalci” olarak konumlandırmıştır (Erman, 2004). Bu söylemsel dönüşüm, gecekondüye yönelik müdahalelerin yalnızca barınma temelli politikalarla sınırlı olmadığını; aynı zamanda siyasal çıkarlar, oy potansiyeli, toplumsal meşruiyet arayışı ve kent topraklarının sermayeye açılması gibi daha geniş siyasal ve ekonomik faktörlerle şekillendiğini ortaya koymaktadır.

1980’li yıllarla birlikte ortaya çıkan yapısal dönüşümler sonucunda gecekondü üretimi klasik anlamda basit baraka tipi konutlardan uzaklaşmıştır. Çok katlı ve apartman formunda gelişen yapılaşmalar, gecekondü modelinin yalnızca üretim biçimini değil, kent mekânındaki anlamını ve sınıfsal temsilini de dönüştürmüştür. Söz konusu yerleşimler formel yapı özellikleri taşıyan ancak hâlâ enformel süreçlerle şekillenen hibrit alanlara evrilmiştir. Dolayısıyla, 1980 sonrası dönemdeki yapılaşmaları hâlâ “gecekondü

modeli” içinde tanımlamak, dönüşümün mekânsal ve sosyolojik karmaşıklığını yeterince karşılamamaktadır.

Bu nedenle Türkiye’de gecekondulu olgusu, yalnızca mekânsal bir konu olarak değil; aynı zamanda sınıfsal, ideolojik ve siyasal bir mesele olarak ele alınması gereken çok katmanlı bir yapıyı temsil etmektedir. Gecekonduya yönelik müdahale biçimleri, dönemin siyasal iktidar ilişkileri, ekonomik yönelimleri ve ideolojik öncelikleri doğrultusunda keskin farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye’de gecekondulu politikaları dört tarihsel döneme ayrılarak incelenmiştir:

- 1923-1950 yılları Erken Cumhuriyet Dönemi,
- 1950-1980 yılları Popülist Müdahaleler ve Kurumsallaşma,
- 1980-2000 yılları Neoliberal Dönüşümün Başlangıcı ve
- 2000 ve sonrası Kentsel Dönüşüm Yılları

1923-1950 Yılları: Erken Cumhuriyet Dönemi

1923 – 1950 yılları arasında Türkiye, savaş sonrası yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Ekonomik istikrarın sağlanması ve ulus – devlet inşasının önceliklendiği bu dönemde sanayileşme ve kentleşme politikaları tarımsal kalkınma hedefleriyle eş zamanlı olarak yürütülmüştür (Altaban, 1998). Özellikle Ankara’nın başkent ilan edilmesiyle birlikte Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde kentsel mekânın yeniden yapılandırılmasına yönelik yasal ve yönetsel düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyetin ilk on beş yılında ulusal sermayeden yoksun bir ekonomik yapı içinde istikrar arayışına öncelik verilmiştir (Koçtürk & Gölalan, 2010). Devlet, özel girişimin desteğiyle sanayileşmeye odaklanırken, özel sektör ise daha çok tüketim mallarına yönelmiş ve ağır sanayi yatırımlarına yeterince dahil olmamıştır (Güngül, 2015). 1929 Büyük Buhran sonrasında Türkiye ekonomisi dışa kapanmış ve ithal ikameci bir kalkınma modeline

yönelmiştir. Bu süreçte devlet eliyle sanayi üretimini teşvik etmeye yönelik politikalar geliştirilmiştir (Boratav, 2016).

1930'ların sonlarından itibaren küresel krizin etkileri, dış ticaret gelirlerinde düşüş ve işsizlikte artış gibi sonuçlar doğurmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarında temel gereksinimlerin karşılanması öncelikli mesele haline gelmiştir (Koçtürk & Gölalan, 2010). Bu ekonomik tablo kırsal alanlardan kent merkezlerine doğru yönelen göçü hızlandırmış ve kentlerde barınma ihtiyacını artırmıştır.

Ankara, başkent olmanın getirdiği idari ve planlama işlevleri doğrultusunda hızlı nüfus artışı ve yoğun göç hareketine sahne olmuştur. Ancak devletin konut üretim politikaları büyük ölçüde kamu görevlileri ve bürokratlarla sınırlı kalmıştır. Öncelik, kamu binalarının inşası, yönetim kadrosunun barınması ve modern bir kent imajının yaratılmasına verilmiştir. Bu modernleşmeci yaklaşıma karşın, düşük gelir grupları için yeterli konut üretilenmemiş, böylece bireysel inisiyatifeye dayalı barınma çözümleri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, 1930'lu yılların ortalarında Ankara'nın Altındağ bölgesinde, sanayi kuruluşlarının çevresinde gecekondular olarak tanımlanabilecek ilk barakaların izleri görülmeye başlanmıştır.

İstanbul'da ise gecekondulaşma Latin Amerika kentlerine benzer şekilde hızlı ve plansız sanayileşmenin bir sonucu olarak 1947 yılında Zeytinburnu çevresinde dericilik ve dokuma sanayisinin çevrelerinde başlamıştır (Şenyapılı, 1998). Vakıf ve tarım arazileri üzerine yapılan yapılar sanayinin bölgede gelişim göstermesiyle tahmin edilenden daha hızlı ve kısa sürede yaygınlaşmıştır. Özellikle ilçenin kuzeyinde yer alan Maltepe ve güneyindeki Kazlıçeşme bölgelerine ağır sanayi yatırımlarının gelmesi kentsel büyümeyi daha geniş bir alana taşımıştır. 1948 yılında alınan yıkım kararlarının iptal edilmesinin ardından yalnızca iki yıl içinde bölgedeki gecekondular sayısı 3.000'e ulaşmıştır. Aynı dönemde İstanbul genelindeki toplam gecekondular sayısının yaklaşık

5.000 civarında olması bölgenin kısa süre içinde kentin en büyük gecekondu merkezine dönüştürmüştür. Sanayi çevrelerinde artan işgücü talebini karşılamak amacıyla bölgeye göç eden işçilere sanayi patronları doğrudan konut desteği sunmamıştır. Ancak bazı işverenlerin, işçilere avans vererek kendi konutlarını inşa etmelerini teşvik ettikleri ve bu yolla gecekondu inşasını dolaylı biçimde destekledikleri gözlemlenmiştir (Şenyapılı, 1998).

Söz konusu dönemde, kır/kent ve modern/geleneksel ikilemleri üzerinden şekillenen mekânsal tartışmalar artış göstermiştir (Türkün, Aslan & Şen, 2014). Göçün hızlandığı bu yıllarda gecekondu devlet nezdinde henüz kapsamlı bir barınma sorunu olarak kavramsallaştırılmamıştır. Ancak artan yapılaşmalar karşısında arka arkaya çıkarılan yasal ve yönetsel bazı düzenlemelerle¹ durumu kontrol altına almaya yönelik ilk adımları oluşturmıştır. Özellikle 1948–1950 yılları arasında yürürlüğe giren yasalar izinsiz yapılaşmaların doğrudan engellenmesinden çok, mevcut durumun meşrulaştırılması ve bireysel konut üretiminin yönlendirilmesi amacını taşımıştır.

1948 tarihli 5218 sayılı Kanun, Ankara özelinde çıkarılmış olup, belediye ve hazine arazileri üzerine yapılmış ruhsatsız yapıların sahiplerine düşük bedellerle devredilmesini ve bu alanların düzenli biçimde iskân edilmesini öngörmüştür. Gecekondu terimi yasada açıkça geçmese de fiilen bu yapıları yasallaştırmaya dönük ilk yasal düzenleme olma niteliği taşımaktadır. Aynı yıl çıkarılan 5228 sayılı Bina Yapımını Teşvik Kanunu ise uygulamayı ülke geneline yayarak, belediyelere konutsuz bireylere arsa tahsis etme yetkisi vermiştir. Bu yasa ile aynı zamanda inşa edilecek konutlara on yıllık vergi muafiyeti tanınmış; Emlak ve Eytam Bankası'na da düşük faizli kredi sağlama yetkisi verilmiştir. Bireysel yapılaşmayı

¹ 5218 (1948), 2490 (1948), 5228 (1948), 5431 (1949), 2290 (1949), 5530 (1950) sayılı yasalar.

teşvik eden düzenleme, konut kooperatiflerini de destekleme niyeti taşımış ve devlet eliyle kontrollü bir konut üretim süreci yaratmayı hedeflemiştir.

5431 sayılı Kanun (1949), ruhsatsız yapıların yıkılmasını öngörse de uygulamada yetersiz kalmıştır. Yasa geçmişe dönük inşa edilmiş yapılar için affedici bir tutum benimsemiş ve gelecek yapılaşmalar için caydırıcı hükümler getirmiştir. Yasa kapsamındaki uygulamalar yerel yönetimlerin takdirine bırakıldığı için caydırıcılık etkisi sınırlı kalmış; süreç, fiilen meşruiyet zemininde sürdürülmüştür.

Dönemin diğer iki önemli yasal düzenlemesi olan 2490 sayılı İhale Kanunu (1948) ve 5530 sayılı Kanun (1950), kamu arazilerinin satış ve tahsisini yeniden düzenleyerek belediyelere gecekondur bölgelerinde planlama ve düzenleme yapma konusunda yetki tanımıştır. Bu yasalar aracılığıyla, barınma sorununu çözmek için yerel yönetimlerin müdahale kapasitesi artırılmaya çalışılmıştır.

Tüm yasal düzenlemeler değerlendirildiğinde, 1923–1950 dönemi Türkiye’inde gecekondur olgusu karşısında izlenen yaklaşımın büyük ölçüde pragmatik ve affedici olduğu görülmektedir. Devlet bir yandan bu yapıları hukuken “kaçak” olarak tanımlarken, diğer yandan çeşitli düzenlemelerle zımni bir meşruiyet tanımış ve süreci kontrol altına alma çabasına girmiştir. Bu dönem, gecekondur olgusunun Türkiye’nin kentleşme tarihinde kurumsal, yönetsel ve ideolojik düzlemde ilk kez ciddiyetle ele alındığı bir eşik olarak değerlendirilebilir.

1950-1980 Yılları: Popülist Müdahaleler ve Kurumsallaşma

1950’li yıllar hem Türk siyasetinde hem de konut politikalarında yapısal bir kırılma noktasıdır. Türk siyasetinde ilk defa çok partili hayata geçilmiş ve Demokrat Parti kentlerdeki gecekondur nüfusunun oylarını alarak iktidara gelmiştir. Hükümet değişimini belirleyen gecekondur sakinlerinin belirleyici oy

potansiyellerinin fark edilmesi barakalaşmadan öteye gitmemiş “sefalet mekânı” olarak nitelenen gecekondu alanlarının siyasal bir kaynak olarak tanımlanmasına neden olmuştur.

1950-1980 yılları arasında, devletçi ekonomik modelden liberal ekonomi politikalarına geçiş ve Marshall Yardımları’nın etkisiyle tarımsal modernizasyonun teşvik edilmesi, kırsal çözölmeyi hızlandırmış ve geniş ölçekli bir iç göç dalgasını tetiklemiştir. Bu göçler, kentlerin çeperlerinde plansız, altyapısız ve standart altı konut üretimini tetiklemiştir (Ataöv & Osmay, 2007; Boratav, 2016). Başlangıçta basit barınma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla inşa edilen gecekondu yapıları, 1950’lerin sonlarında mahalle görünümü kazanarak sosyal dayanışma, siyasal temsil ve kentsel bütünleşme pratiklerinin temsili hâline gelmiştir (Şenyapılı, 1998).

Kentlerin çeperlerinde organik biçimde gelişen gecekondu yerleşimi kent merkezine yakın iş olanaklarıyla bağlantılı olarak büyümüş, zamanla boşlukları doldurarak kendi iç dinamikleri olan öbekler hâlinde kent dokusuna eklemlenmiştir (Duman, 2016). Kent, çeperlerdeki sağlıklı yerleşimlere doğru hızla genişlemiş ve bu alanlar giderek kentin birer parçası haline gelmiştir. Kıray (1982), bu tarihten sonra gecekondu alanlarını birer alt-kent (*suburb*) olarak nitelendirilmesi gerektiğine dikkat çekerek, kent yapılanmasında özel bir yer tuttuğunu vurgulamaktadır.

Bu dönemdeki göçün temel nedeni kırsal alandaki çözölmelerin itici dinamikleri olmuştur. Tarımsal üretimin modernleşmesi ve makineli tarım uygulamaları, köylerde iş gücüne olan talebi azaltmış, böylece kırsal nüfus, kentlere yönelmek zorunda kalmıştır. Ancak sanayi kentleri, bu büyük nüfus akımını karşılayabilecek ekonomik ve mekânsal kapasiteye sahip olmadığı için kentlerde mutlak yoksulluk alanlarının ve enformel istihdam biçimlerinin artmasına zemin hazırlanmıştır. Kamu sektörü, hızlı kentleşmeye karşılık yeterli konut arzı geliştirememiştir. Oluşan

barınma talebi, bireysel girişimler ve serbest piyasa dinamiklerinin sağladığı boşluklardan yararlanan aktörlerin organize ettiği enformel konut üretim biçimleriyle doldurulmuştur (Keleş, 2019).

1950-1960 yılları arasında enformel yerleşimlerin düzenli konut alanlarına dönüştürülmesi amacıyla çeşitli yasal¹ düzenlemeler getirilmiştir (Ataöv & Osmay, 2007). 1953 tarihli 6188 sayılı Bina Yapımını Teşvik Kanunu ve 1959 tarihli 7367 sayılı Kanun gibi düzenlemelerle hazine arazilerinin belediyelere devredilmesi ve enformel yapılaşmanın denetim altına alınması hedeflenmiştir. Ancak yerel yönetimlerin uygulaması çoğunlukla mevcut yapıları affetmeye odaklanmış; yeni gecekonduların oluşumunu engellemede sınırlı kalmıştır.

Gecekonduların üretimi Turner'ın yardıma dayalı bireysel inşaa modeliyle benzerlik göstermiştir. Kamu kaynaklarının sınırlılığı, ekonomik krizler ve devletin yeterli konut arzı sağlayamaması gibi nedenlerle bireylerin barınma sorunlarını kendi inisiyatifleriyle çözmeleri desteklenmiştir. Türkiye pratiğinde de gecekonduların sahiplerinin kendi emekleriyle inşaa ettikleri yapılar hem düşük maliyetle barınmayı mümkün kılmış hem de yerel ekonomik faaliyetlerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ancak sonuç ürünleri, Turner'ın olumlayıcı biçimde tanımladığı uzun vadeli, sürdürülebilir ve katılımcı barınma modeline dönüşmemiştir. Türkiye'de gecekonduların üretimi yalnızca bireysel dayanışmaya ve öz-yapım pratiklerine değil; aynı zamanda siyasal iktidarlara kurulan ilişkilere dayalı olarak gelişmiştir.

1960-1980 yılları arasında, gecekonduların alanlarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen kararlarla² az katlı konutlar yıkılarak yerlerine daha yoğun nüfusu barındırabilen apartman tipi konut blokları inşaa edilmiş, yasal olmayan yapılar mülkiyet hakkı

¹ 5656 (1951), 6188 (1953), 6785 (1956), 7367 (1959) sayılı yasalar.

² 307 (1963); 634 (1965); 775 (1966); 1164 (1969); 6753 (1972) sayılı yasalar.

tanınmış ve gecekondu kentsel ekonominin bir parçası haline gelmiştir (Şenyapılı, 1998). 1965 yılında çıkarılan 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu ile çok katlı apartmanlaşma süreci hızlanmış, 1966 yılında kabul edilen 775 sayılı Gecekondu Kanunu ise gecekondu kavramını resmen tanımlayarak bu alanların ıslahı, tasfiyesi ve önlenmesine yönelik kapsamlı bir politika ortaya koymuştur. 775 sayılı Kanun, iyileştirme, ortadan kaldırma ve önleme ilkeleriyle devletin gecekonduya yönelik stratejik müdahalelerini sistematik hâle getirmiştir.

Aynı yıllarda barınma politikaları mülkiyet hakkı üzerinden şekillenmiş ve de Soto'nun (2000) mülkiyet temelli yaklaşımıyla paralellik kazanmıştır. Gecekondu sahiplerine çeşitli imar afları ve tapu tahsis belgeleri verilerek, bu alanlar kentsel sistemin içine çekilmeye çalışılmıştır. Ancak de Soto'nun idealize ettiği şekilde bir "formelleşme yoluyla kalkınma" sağlanamamış, mülkiyet kazanımı daha çok politik pazarlık ve oy-devşirme aracı olarak işlev görmüştür.

Politikalar, gecekondu yerleşimlerinin inşa edilmesine, yıkılmamasına ve kentsel hizmetlerden yararlanmasına göz yuman bir devlet pratiğini beraberinde getirmiştir. Bu durum, siyasal sistem içinde klientelizm olarak tanımlanan ilişki biçimini güçlendirmiştir (Öztürk, 2019). Gecekondu sakinleri ile hükümetler arasında kurulan oy karşılığında hizmet sağlama ilişkisi, kısa vadede bireysel faydalar sunarken uzun vadede yönetimlerin bu bölgelerden sürekli siyasal destek almasına olanak tanımıştır (Gilbert & Gugler, 1992).

Kentle bütünleşme sorunu yaşayan gecekondu sakinleri yaşam standartlarını kentli orta ve üst sınıflarla kıyaslayarak mevcut durumlarını sorguladığı bir dönemde yaşanan ekonomik krizler ve siyasal istikrarsızlıklar gecekondu alanlarında siyasal farkındalık ve örgütlenme eğilimlerini güçlendirmiştir. Karpaz (2009) ve Öztürk'ün (2019) çalışmalarında vurgulandığı üzere 1974 küresel ekonomik krizi bu alanlarda radikalleşme eğilimlerini tetiklemiş ve klientelist

ilişkilerin çözülmesine yol açarak gecekondu bölgelerinde toplumsal hareketliliğin ve siyasal değişimin önünü açmıştır.

Dünya genelinde yükselen devrimci hareketlerin etkisiyle, İstanbul gibi büyük kentlerde bazı gecekondu mahalleleri politik ifade alanlarına dönüşmüştür. Klientelizme dayalı ilişkileri reddeden, devlet destekli hizmetlerden bağımsızlaşmayı hedefleyen mahalleler, siyasal özerklik arayışları nedeniyle devlet otoritesinin sert müdahaleleriyle karşı karşıya kalmıştır (Öztürk, 2019).

İstanbul 1 Mayıs Mahallesi örneğinde olduğu gibi sol görüşlü gruplar konut sorununu doğrudan sınıf mücadelesinin bir parçası olarak ele almıştır. Bu gruplar, gecekondu yapılabilecek arazileri mafya etkisinden arındırarak adil bir kentleşme anlayışı doğrultusunda planlı yerleşim alanları oluşturmuştur. Hemşerilik bağları ve ortak siyasi kimlikler etrafında örgütlenen mahalleler, arsa tahsisi için ikamet şartı getirilmiş; dış müdahalelere karşı güçlü bir kolektif direnç geliştirmiştir (Aslan, 2016). “Kurtarılmış Bölgeler” olarak adlandırılan yerleşimler defalarca yıkıma uğramalarına rağmen dayanışma ve örgütlülük sayesinde yeniden inşa edilmiştir (Aslan, 2009). Politik yönü ağır basan gecekondu hareketleri, barınma hakkının savunulduğu ve siyasal düzene alternatif yerleşim pratiklerinin geliştirildiği alanları yaratmıştır (Aslan, 2010).

1950-1980 arası dönem, konut üretiminin sık değişen politikalar nedeniyle farklı aktörler tarafından defalarca yeniden biçimlendirildiği; ancak toplumsal talebi karşılamakta büyük ölçüde yetersiz kaldığı bir evre olarak öne çıkmaktadır. Yürürlüğe giren 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu (1965) ve 775 sayılı Gecekondu Kanunu (1966) gibi yasal düzenlemeler gecekondulara kısmi yasal statü kazandırmış; bu sayede mülk sahipleri arsa veya konutlarını imara uygun hâle getirerek kat karşılığı sistem üzerinden rant elde etmişlerdir. Ancak bu süreç, aynı zamanda yasadışı yapılaşmanın sürmesine, kent çeperlerindeki tarımsal alanların yapılaşmasına ve altyapısız, sağlıklı mekânların çoğalmasına yol açmış; Türkiye

kentlerinin makro formunda plansız ve eşitsiz büyümeye neden olmuştur (Tekeli, 1998).

1980-2000 Yılları: Neoliberal Dönüşümün Başlangıcı

1980'ler Türkiye'de, askeri darbeyle başlayan ve neoliberal ekonomi ile küreselleşme etkisindeki politikaların belirginleştiği bir dönemi ifade etmektedir. Türkün, Öktem Ünsal & Yapıcı (2014) tarafından belirtildiği üzere, küresel krizlerden çıkış ve yeni ekonomik yapılanmanın hayata geçirilmesi amacıyla kentsel rantlar sermayenin birikim alanları haline getirilmiş ve yatırımların canlandırarak kararlar alınmıştır. Emek yoğun işgücünün hakim olduğu kentlerden, sermaye sınıfının devlet desteği ile dönüştürdüğü kentlere geçiş süreci başlamıştır (Duman, 2016). Bu dönüşüm, özellikle kent merkezleri ve çeperlerinde yeni imar planları ve kentsel dönüşüm projeleriyle kendini göstermiştir.

Gecekondu yerleşimleri ekonomik ve sosyal mekânda daha kalıcı bir görünüm kazanmıştır. Konut üretim maliyetlerindeki artış birçok dar gelirli ailenin yeni gecekondu inşa etme imkanını sınırlandırmıştır (Aslan, 2010). Sürekli devam eden göç dalgası, mevcut arsaların değerlenmesine ve gecekondu alanlarının parçalanarak ticarileşmesini hızlandırmıştır. Yeni gelen göçmenler, kendi konutlarını inşa etmek yerine, var olan gecekondu yapılarından satın alma, kiralama veya mevcut arsaları bölerek daha küçük yeni yapılar inşa etme yollarına başvurmak zorunda kalmıştır.

Bu süreç, geleneksel anlamda geniş bahçeli ve ayırık nizamlı gecekondu yapılaşmasının yerini, küçük parsellerde, bitişik nizamda inşa edilen, bahçesiz ve sıkışık konutlara bırakmasına neden olmuştur. Böylece hem fiziksel yapı yoğunlaşmış hem de sosyal ve ekonomik stratifikasyon derinleşmiştir. Artan arsa ve yapı maliyetleri, gecekondu sahipliği bedelini yükseltmiş; bu da gecekondu bölgeleri içinde yeni sınıfsal ayrımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle yeni gelen, daha yoksul göçmenler

için mevcut gecekonduların dahi erişilemez hale gelmesi, “gecekondu içinde gecekondu” olarak tanımlanabilecek ikincil ve daha yoksul yerleşim biçimlerinin oluşmasına neden olmuştur.

1980 – 2000 dönemi, Türkiye’de gecekondu sorununa yönelik müdahale biçimlerinin serbest piyasa mekanizmalarına dayalı olarak yeniden yapılandırıldığı bir dönüşüm sürecini temsil etmektedir. 1983 yılında kabul edilen 2805 sayılı Kanun, gecekonduları muhafaza edilecek, ıslah edilecek ve yıkılacak yapılar şeklinde sınıflandırarak bu alanda kapsamlı bir kategorizasyon getirmiştir. Bunu izleyen 1984 tarihli 2981 sayılı Kanun, gecekondu sahiplerine tapu tahsis belgesi verilmesini düzenlemiş ve mülkiyetin fiilen resmileştirilmesi sürecini başlatmıştır. Bu uygulamalar, de Soto’nun (2000) mülkiyetin resmiyet kazanmasının ekonomik büyüme ve yatırımlar için zorunlu olduğunu ileri süren tezleriyle örtüşmektedir. Türkiye’de de enformel mülkiyetin kayıtlı ekonomiye dahil edilerek kent ekonomisine entegrasyonu amaçlanmıştır.

1984 yılında yürürlüğe giren 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu, toplu konut üretimini teşvik etmeyi, gecekondu alanlarını dönüştürmeyi ve mevcut konut stokunu iyileştirmeyi amaçlamıştır. Yeni yerleşim alanlarının kent çeperlerinde oluşturulmasıyla birlikte yerleşik gecekondu mahallelerinin yıkılıp planlı konut alanlarına dönüştürülmesi kolaylaştırılmıştır (Ataöv & Osmay, 2007). Ancak devletin desteğiyle kooperatifler ve özel konut girişimcileri tarafından geliştirilen büyük ölçekli konut projeleri (Türkün, Öktem Ünsal & Yapıcı, 2014), ulaşım zorlukları, yüksek maliyetler ve ödeme zorlukları nedeniyle çoğunlukla orta ve üst gelir gruplarına hitap etmiş, dolayısıyla dar gelirli kesimlerin konut erişimi açısından beklenen sonuçları yaratamamıştır. Konut üretiminin piyasa dinamiklerine terk edilmesiyle Smith’in (1996) kentsel alanların soylulaştırılması ve sermaye için yeniden üretimi üzerine kurduğu tezlerin Türkiye pratiğinde de karşılık bulduğunu göstermektedir.

Kentsel alanlar, dar gelir gruplarının barınma alanı olmaktan çıkarılarak sermayenin yeniden değer üretim sahası haline gelmiştir.

1983 ile 1988 yılları arasında çıkarılan ardışık yasalar¹ (Şenyapılı, 1998) gecekondu mülkiyetinin piyasa dinamiklerine entegrasyonunu hızlandırmıştır. 1986 tarihli 3290 sayılı Kanun, daha önce işyeri olarak kullanılan yapıların da affa dahil edilmesini sağlamış; 1987 tarihli 3366 sayılı Kanun ise ruhsatsız yapılara doğrudan tapu verilmesini mümkün kılarak kaçak yapıların yasallaştırılmasını neredeyse otomatik bir sürece dönüştürmüştür. 1988 yılında çıkarılan 3414 sayılı Kanun ile gecekondu arsaları ve yapıları serbest piyasa koşullarında alınıp satılabilen birer meta haline gelmiştir. Böylece enformel konut alanları sermaye dolaşımına açık yeni mülkiyet formlarına evrilmiştir. Bu gelişmeler, Smith'in (1996) kentsel mekânının metalaşması ve rant üretim sürecine dahil edilmesi yönündeki politik ekonomi yaklaşımıyla tutarlıdır.

Bu dönemde, kent planlaması üzerindeki merkezi yetkilerin zayıflatılması ve yerel yönetimlere daha fazla takdir hakkı verilmesiyle birlikte, planlama süreçleri büyük ölçüde siyasallaşmış ve kent rantları belirli çıkar grupları arasında paylaşılmaya başlanmıştır (Ataöv & Osmay, 2007). Planlama dışı büyümenin önünün açılması, gecekondu alanlarında hızlı fakat niteliksiz yapılaşmalara neden olmuş; bu da masum, bahçeli, tek katlı gecekonduların yerini sıvasız, düzensiz ve denetimsiz apartman-kondulara bırakmasına yol açmıştır (Kutsal, 2012).

1990'lı yıllar, Türkiye'de zorunlu göç hareketlerinin belirginleştiği bir dönemdir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan etnik çatışmalar nedeniyle büyük şehirlere göç eden nüfus, yerleşik gecekondu ağlarına entegre olmadan kentin en dış çeperlerinde,

¹ 2805 (1983); 2981 (1984); 3290 (1986); 3366 (1987); 3414 (1988) sayılı yasalar.

düşük yaşam standartlarında barınmak zorunda kalmış ve şehirlerdeki en yoksul sınıfları oluşturmuştur (Bozkulak, 2005). Bu durum, daha önce görece dayanışma içinde olan gecekondu kültürünün zayıflamasına ve “varoş” imgesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Medyada marjinalleştirici bir söylemle yeniden üretilen bu kavram, suç, düşük kültür ve toplumsal dışlanmayla ilişkilendirilerek mekânsal ayrışmayı daha da pekiştirmiştir. Gecekondu alanlarının itibarsızlaştırılması, sermayenin bu alanları yeni yatırım sahalarına dönüştürme stratejisini kolaylaştırmıştır (Aslan, 2009).

İstanbul Sultanbeyli örneğinde olduğu gibi (Işık & Pınarcıoğlu, 2009), yerel yönetimlerin denetim eksikliği ve siyasi saiklerle göz yumduğu kaçak yapılaşma pratikleri geniş çaplı ve düzensiz yapılaşmaların önünü açmıştır. Bu yeni kentsel formasyonlar, neoliberal kentsel politikaların yarattığı mekânsal eşitsizliklerin ve toplumsal dışlamanın belirgin biçimde gözlemlendiği alanlara dönüşmüştür.

Sonuç olarak, 1980 – 2000 yılları arasında Türkiye’de gecekondu politikaları, hükümetlerin kentsel mekânı bir yatırım nesnesi olarak yeniden üretme stratejisiyle biçimlenmiştir. Kent rantının serbest piyasa güçleri tarafından paylaşılması süreci, gecekonduculara yönelik affedici politikalarla desteklenmiş; bu durum, geçici olarak sınıfsal gerilimleri azaltırken uzun vadede kentsel mekânda yeni sosyo-ekonomik katmanlaşmalar, mekânsal ayrışmalar ve toplumsal kutuplaşmalar yaratmıştır (Aslan, 2008).

2000 ve Sonrası: Kentsel Dönüşüm Yılları

2000’li yıllar Türkiye’de kentsel dönüşüm süreçlerinin yasal zeminde tanımlandığı ve yapılı çevreyi dönüştüren etkili bir araç haline geldiği bir dönemin başlangıcıdır (Ataöv & Osmay, 2007). Bu dönemde küresel düzeyde katılımcı planlama, sosyal adalet, sürdürülebilirlik, eşitlik ve herkes için sağlıklı yaşam gibi ilkeler

önem kazanmış, sivil toplum kuruluşlarının dezavantajlı gruplara yönelik çalışmaları artmıştır. Türkiye özelinde ise Avrupa Birliği uyum süreci ile başlayan yıllar kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi ekseninde gelişmiştir (Ataöv & Osmay, 2007). Böylece kamu hizmetlerinin gerilemesi ve sermaye etkisinin artmasıyla kent yönetimi yeni bir döneme girmiştir.

Küreselleşmenin ivme kazandığı bu yıllarda, gelir eşitsizliği artmış, yoksulluk yapısal bir olgu hâline gelmiş ve nitelikli işgücü talebindeki yükseliş, alt gelir gruplarının kalıcı işsizlik riskiyle karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. 1990 – 2000 yılları arasında gecekondulu alanlarının kapalı sitelere dönüşmesini destekleyen politikalar sonucunda kent içinden çeperlere taşınan orta-üst sınıfın boşalttığı alanlara alt gelir gruplarının yerleşmesi, eski kent merkezlerinin sosyal çöküntü ve suçla özdeşleşmesine zemin hazırlamıştır.

2000 sonrası konut politikaları, kent toprağından elde edilen rantın yeniden dağıtımını üzerinden şekillenmiştir. Özellikle 2001 yılı ekonomik krizi, dönüşüm yatırımlarını kolaylaştıracak yasal düzenlemelerin¹ hızla hayata geçirilmesine zemin hazırlamıştır. Modern kent görünümünün sağlanması, deprem riski taşıyan yapıların yenilenmesi ve plansız yapılaşmanın düzeltilmesi gibi gerekçelerle meşrulaştırılan kentsel dönüşüm politikaları, uygulamada gecekondulu alanlarının tasfiyesi ve yerinden edilmenin olağanlaştırılmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu bağlamda 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun, “riskli alan” tanımıyla gecekondulu mahallelerini özel sektör yatırımlarına açmıştır. Başlangıçta kamu yararı temelli olarak sunulan bu politikalar, giderek sermaye öncelikli mekânsal üretim stratejilerine

¹ 5104 (2004), 5366 (2005), 5393 (2005), 5793 (2008), 5998 (2010), 6303 (2012), 6306 (2012), 7143 (2018) sayılı yasalar.

dönüşmüştür. Balamir & ark.'nın (2005) belirttiği üzere, talep edilenden %30 ila %50 oranında daha fazla konut üretilmesi, İstanbul'un çeperlerinde lüks konut sitelerinin sayısının hızla artmasına yol açmış ve inşaat sektörü ekonomik büyümenin başat gücü haline gelmiştir.

Sulukule ve Fikirtepe örneklerinde olduğu gibi kent içinde kalmış tarihi çevrelerdeki gecekondu mahalleleri “kentsel dönüşüm” adı altında yıkılmış, yerel topluluklar yerinden edilmiş ve bölgeler yüksek kâr getiren gayrimenkul projelerine dönüştürülmüştür. Smith (1979), soylulaştırma sürecini bireysel tüketici tercihlerinden çok, kapitalist birikim döngüsünün mekânsal yansıması olarak görmektedir. Kentsel dönüşümün arkasında yatan temel motivasyon, sermaye birikimini sürdüreceği yeni yatırım alanları yaratmak ve bu süreçte mekânsal eşitsizlikleri derinleştiren bir yeniden yapılandırma stratejisi geliştirmektir. Bu süreçte yoksullar, marjinal gruplar, kentin merkezlerinden sistematik biçimde tasfiye edilirken, kent merkezleri sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden üretilmektedir. Örneğin Ayazma ve Tepebaşı'nda mülk sahipleri ve kiracılar arasında yaratılan ayrımlar toplulukların parçalanmasıyla sonuçlanmış ve yeni borç yükü altında ezilen birçok eski sakin yeniden kentsel yoksulluk döngüsüne sürüklenmiştir. Bu bölgelerde yürütülen kentsel dönüşüm uygulamaları Smith'in tanımladığı klasik soylulaştırma dinamiklerine benzer bir seyir izlemiştir. Dönüşümler başlangıçta kültürel mirasın korunması ve sağlıklı kent yaşamı oluşturulması gibi söylemlerle meşrulaştırılmış; süreç ilerledikçe, mekânsal adalet gözetilmeksizin yoksulların tasfiyesi ve sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda mekânın yeniden üretimi hedeflenmiştir.

Türkün, Öktem Ünsal & Yapıcı (2014), bu dönemde gecekondu alanlarına yönelik yaklaşımların önceki yıllara kıyasla çok daha sert ve dışlayıcı bir nitelik kazandığını vurgulamaktadır. Yazılı ve görsel medya aracılığıyla gecekondu alanları “suç, gerilik

ve düzensizlik” imgeleriyle damgalanmıştır. Böylece kentsel dönüşüm projeleri kamuoyunda destek bulmuştur. Kentsel mekândaki sorunlar çarpık ve plansız kentleşmenin sonucu olarak değerlendirilmiş; sorumlularını öncelikle gecekondu alanları ve nüfusu gösterilmiştir. Gecekondu kültürü, geri kalmışlık ve köylülüğün temsili olarak görülmüş ve bu alanların fiziksel olduğu kadar toplumsal ve kültürel olarak da görünmez kılınmıştır.

Smith’in (1996) “*revanchism*¹” (rövanşist kentleşme) kavramsallaşması, Türkiye’deki kentsel dönüşüm uygulamalarını açıklamak için güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Smith’e (1996) göre, rövanşist kentleşme, kent merkezlerinden yoksulların ve marjinallerin sistematik biçimde tasfiye edilerek mekânın sermaye ve orta-üst sınıf lehine yeniden örgütlenmesi sürecidir. Türkiye’de 2000 sonrası kentsel dönüşüm uygulamaları da benzer biçimde işlemiştir. Gecekondu sakinleri “modern kent” ideale engel olarak sunulmuş mekânsal eşitsizlikler, yerinden edilmeler ve sosyal dışlanma olağanlaştırılmıştır. Bu bağlamda, kentsel dönüşüm yalnızca ekonomik bir yeniden değer üretimi değil, aynı zamanda sınıfsal ve kültürel bir “intikam” pratiğine dönüşmüştür.

Ardı ardına çıkarılan TOKİ yasalarıyla birlikte karar alma, uygulama, denetleme ve projelendirme yetkileri tek elde

¹ Neil Smith “revanchism” kavramını 1990’larda New York örneği üzerinden geliştirir. Kavram, “kenti geri alma” hamlesi anlamına gelmektedir. Özellikle orta ve üst sınıfların, yoksullardan ve marjinallerden “temizlenen” kent merkezlerine yeniden hâkim olma çabasını ifade etmektedir. Bu süreçte kent mekânı, “düşkün”, “tehlikeli” ya da “istenmeyen” gruplardan arındırılarak, sermaye ve orta-üst sınıfın taleplerine uygun hale getirilir. Smith’e göre revanchism, sadece mekânsal bir yeniden düzenleme değildir; aynı zamanda sınıfsal bir intikamdır. Yoksul grupların kent merkezlerinden sistematik olarak tasfiye edilmesi ve orta-üst sınıfa uygun yeni kentsel düzenlerin kurulmasıdır. Smith’in revanchism kavramsallaştırması, soylulaştırmanın daha agresif ve politikleştirilmiş bir versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Amaç sadece mekânı ekonomik olarak “değerli” kılmak değil, aynı zamanda “istenmeyen” grupları cezalandırmak ve görünürlüklerini azaltmaktır (Smith, 1996).

toplanmıştır. Bu durum, düşük maliyetli malzeme kullanımı, mimari tekdüzelik ve hanehalkı ihtiyaçlarına cevap vermeyen plansız yaşam alanlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kentsel dönüşüm alanları, planlı gelişme, kaliteli konut ve modern bir çevre yaratma hedefine bağlı olarak meşrulaştırılmaya çalışılsa da uygulamalar hedeflerden sapmıştır. Barınma sorununun çözülmesi beklenirken, yoksulluğun mekânsal yeniden dağılımı ve yeni yoksulluk mekânlarının yaratılması gibi olumsuz sonuçlar doğmuştur.

2010 sonrası çıkarılan yasal düzenlemeler, özellikle 2018 tarihli 7143 sayılı İmar Barışı Yasası, mevzuata aykırı yapıların geniş kapsamda yasallaştırılmasına imkân tanıyarak kentsel mekânın formel ve enformel sınırlarını daha da belirsizleştirmiştir. Ulusal ve uluslararası koruma ilkelerine aykırı yapılaşmaların dahi büyük ölçüde yasallaştırılması, plansız ve kontrolsüz kentsel büyümeyi meşrulaştırmıştır. Afet risklerinin yüksek olduğu bölgelerde dahi yapı kayıt belgeleri verilmiş; ruhsatsız ve güvensiz yapıların resmi statü kazanması sağlanmıştır. Böylece afet risklerini azaltma amacıyla çelişen bir uygulama ortaya çıkmış; piyasa dinamikleri lehine işleyen bu süreç, Smith'in tanımladığı spekülasyon kent mekânı üretiminin somut bir örneği hâline gelmiştir.

Sonuç olarak, 2000 sonrası Türkiye’de kentsel dönüşüm, yalnızca fiziksel ve mekânsal bir iyileştirme değil; kentsel alanda derin bir sosyo – ekonomik yeniden yapılanma süreci yaratmıştır. Gecekondu alanlarının tasfiye edilmesi, yerinden edilmeler ve yeni mekânsal eşitsizliklerin yaratılması, Smith’in piyasa için kent mekânının yeniden üretimi ve rövanşist kentleşme tezleriyle örtüşmektedir. Üstelik, afet riski söylemi de bu süreçte sıklıkla meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanılmıştır. Nitekim 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli depremlerde yıkılan yapıların azımsanamayacak bir kısmının 10 yaşını dahi doldurmamış olması politikaların nitelikli ve güvenli yapı üretimini incelemekten ziyade, kısa vadeli ekonomik kazançlar doğrultusunda kent

mekânını şekillendirdiğini acı bir biçimde ortaya koymuştur. Benzer eğilimler başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin pek çok kentinde de sürmektedir.

Tartışma

Enformel yerleşimlerin az gelişmiş ülkelerde benzer tarihsel dönemlerde kendiliğinden ortaya çıkması, bu yapıların barınma sorununa yönelik doğal bir çözüm pratiği olduğu savını desteklemektedir. Küresel düzeyde kırsaldan kente kitlesel göçler, istihdam eksikliği, düşük ücretler, gelir adaletsizliği, kayıt dışı istihdam, etnik ayrımlar, sosyal sınıf manipölasyonları ve kentleşme süreçlerinde ortaya çıkan yönetim eksiklikleri, enformel yerleşimlerin oluşumunu doğrudan etkilemiştir. Araştırmalar, iş gücü hareketlerinin kayıt dışı yerleşimlerin büyümesini hızlandırdığını (Cavalcanti, 2018), plansız kentleşmeyle yakından ilişkili olduğunu (Davis, 2016) ve devletin yönetim yetersizliklerinin barınma krizini derinleştirdiğini göstermektedir (Hammel, 1964). Türkiye’de bu dinamikler, özellikle 1950’li yıllardan itibaren belirginleşmiş ve devletin yeterli konut politikaları geliştirememesi sonucu, kent çeperlerinde hızlı biçimde gecekondu yerleşimleri ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de gecekondu olgusu, 1923–1950 yılları arasında devletin enformel yapılarla ilk kez karşılaştığı, ancak henüz kapsamlı sorun olarak tanımlamadığı bir dönemle başlamıştır. Bu yıllar, gecekondu kavramının yasal düzeyde şekillenmediği, çoğunlukla yerel düzeydeki fiili durumlara yönelik pragmatik ve geçici müdahalelerle yönetildiği bir “karşılaşma ve anlama” evresi olarak değerlendirilebilir. Devlet, bir yandan enformel yapıları hukuken “kaçak” olarak tanımlarken diğer yandan çeşitli yasal düzenlemelerle zımni bir meşruiyet tanımış ve süreci denetim altında tutmaya çalışmıştır. 1930 – 1945 yılları arasında Ankara ve İstanbul’da uygulanan yıkım kararları, sürdürülebilir barınma

politikaları geliştirilemediği için yerlerini yeniden enformel yerleşimlere bırakmış; bu da yerinden edilen topluluklara dair kalıcı çözümler üretilemediğini göstermektedir.

1950 sonrası süreçte kentleşme ivme kazanmış ve gecekondu yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal bir olgu hâline gelmiştir. Bu dönemde gecekondu yerleşimleri, öz-yapım ve topluluk dayanışmasıyla şekillenen mahallelere dönüşmüştür. Devletin yaklaşımı hem kabullenmeye hem de reddetmeye yönelik ikili bir strateji izlemiştir. Gecekondu affı, altyapı hizmetlerinin götürülmesi ve imar yasalarıyla bu yerleşimlerin fiilen tanınması, devletin onları kabullendiğini göstermektedir. Ancak aynı zamanda yeni gecekondu oluşumlarını engellemeye yönelik baskılar ve yıkım tehditleri, bu alanların istenmeyen olarak da algılandığını ortaya koymaktadır. Bu çelişkili yaklaşımlar 1950–1980 arası dönemi “kabullenme ve reddediş” temasıyla nitelendirmeyi olanaklı kılmaktadır.

Turner’ın halk tarafından üretilen konutların kamu ve özel sektör tarafından üretilen konutlardan daha üstün olduğu (Öztürk, 2019) iddiası, 1950 – 1970 arasında kısmen geçerlilik kazanmıştır. Ancak Türkiye bağlamında bu model özgürleştirici bir kentleşme süreci değil; klientelist ilişkiler ve siyasal yönlendirmeler aracılığıyla şekillenmiştir. Merkezîyetçi planlama anlayışı, yerel inisiyatiflerin gelişmesini engellemiş ve topluluk temelli üretim süreçlerinin yerine kısa vadeli siyasal hesaplara dayalı görünürde katılımcı ama özünde hiyerarşik müdahaleler almıştır.

1980 sonrası dönemde neoliberal politikaların etkisiyle gecekondu alanları piyasa dinamiklerine entegre edilmiştir. Mülkiyetin resmîleştirilmesi yoluyla bu bölgelerin kent ekonomisine dahil edilmesi hedeflenmiştir. De Soto’nun (2000) savunduğu gibi mülkiyetin resmîleştirilmesi yoluyla yoksulların ekonomik sisteme entegrasyonu tezi Türkiye’deki gecekondu afları ve tapu tahsis belgeleri yoluyla kısmen hayata geçirilmiştir. Ancak pratikte

uygulamalar, yoksulların ekonomik güçlenmesini sağlamamış, aksine mülkiyetin el değiştirmesine ve dar gelirli grupların kent çeperlerine sürülmesine neden olmuştur. Gecekondu alanları, hızla değerlenen ve el değiştiren mülkiyet birimlerine dönüşmüş; emlak piyasasının yeni yatırım alanları hâline gelmiştir. “Rantın bölüşümü ve varoşlar” teması bu dönemin kentsel dönüşüm anlayışını ve mekânsal yeniden yapılanma biçimini nitelendiren bir çerçeve sunmaktadır. Gecekondu sahipliğinin birikim aracına dönüşmesi, enformel alanlarda yeni iç sınıfsal ayrışmaların doğmasına neden olmuştur.

Smith’in (1979, 1996) soylulaştırma ve rövanşist kentleşme tartışmaları Türkiye’deki kentsel dönüşüm süreçlerini anlamada eleştirel bir perspektif çerçeve sunmaktadır. Soylulaştırma yaklaşımları ilk olarak Ataöv & Osmay’ın (2007) ortaya koyduğu gibi eski kent merkezlerindeki tarihi konutların üst gelir grupları tarafından alınıp restore edilmesi mahalle bazında dönüşüm hareketleri ile ilerlemiştir. Sonraki yıllarda kent mekânında oluşan rant boşluklarının keşfiyle birlikte orta-üst sınıf ve sermaye gruplarının yatırım sahalarına dönüşmüştür. Tarihi dokudaki gecekondu yerleşimleri devlet desteğiyle soylulaştırma ve yerinden etme yaklaşımlarının birlikte yürütüldüğü süreçlere dahil edilmiştir.

2000’li yıllarda kentsel dönüşüm politikaları devlet eliyle sistematik ve kurumsal hale getirilmiştir. TOKİ gibi kurumlar aracılığıyla kent mekanının yeniden üretim süreci başlatılmıştır. Bu dönemde, kentsel dönüşüm yalnızca mekânsal bir müdahale değil; aynı zamanda sosyo-ekonomik ayrışmayı derinleştiren ve gelir dağılımında yeni kutuplaşmalar yaratan bir araca dönüşmüştür. Smith’in (1996) tanımladığı rövanşist kentleşme kavramı, bu süreci açıklamak için güçlü bir kuramsal araç sunmaktadır. yoksullar, “çarpyık yapılaşma” ve “afet riski” söylemleriyle kent merkezlerinden dışlanmış, yerinden edilme olağanlaştırılmış ve yüksek rant getirisi olan projelere zemin hazırlanmıştır. “Kentsel

dönüşüm ve gelir dağılımı polarizasyonu” teması, bu dönemde yaşanan mekânsal yeniden yapılanmanın temel özelliğini oluşturmaktadır. Uygulamalar, plansız ve güvensiz yapıların yasallaştırılmasına yol açarken, kısa vadeli rant odaklı politikalar, toplumsal adaleti gözetmeyen bir kentleşme modelini beslemiştir. Bu bağlamda, Türkiye pratiğinde kentsel dönüşümün gelişimi, Smith’in iki aşamalı analizini net biçimde doğrulamaktadır: ilk aşamada rant boşluğu keşfedilmiş ve soylulaştırma stratejileriyle doldurulmuş; ikinci aşamada ise, daha sistematik ve kurumsal bir şekilde, rövanşist kentleşme süreci devreye girerek, sosyal dışlama ve mekânsal eşitsizlikler derinleştirilmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye’de gecekonduya ve kentsel dönüşüme yönelik politikalar, tarihsel olarak farklı biçimlerde şekillenmiş olsa da genel eğilim kentsel mekânın piyasa koşullarına tabi kılınması ve toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesi olmuştur. Turner’ın self-help yaklaşımından de Soto’nun formelleştirme iddialarına ve Smith’in rant boşluğu, soylulaştırma ve rövanşist kentleşme analizine kadar çeşitli kuramsal çerçeveler Türkiye’deki enformel yerleşimlere karşı geliştirilen politika ve uygulamaların hem potansiyellerini hem de sınırlılıklarını anlamada kavramsal zemin sağlamaktadır. Ancak Türkiye pratiğinde bu kuramların idealize ettiği sonuçlara ulaşılamamış; yerel siyasal, ekonomik ve kurumsal dinamikler nedeniyle süreçler çoğu zaman tahripkâr bir biçimde işlemiştir. Gecekondu yerleşimleri başlangıçta ihtiyaç temelli, öz-yapım pratiklerine dayalı halk inisiyatifiyle gelişen yapılar, zamanla piyasa merkezli, rant odaklı ve sosyal dışlamayı derinleştiren alanlara dönüşmüştür. Kent mekânının ekonomik bir kaynak olarak yeniden düzenlenmesi süreci, bugün hâlâ toplumsal adalet ve mekânsal eşitlik tartışmalarının merkezinde yer almaktadır.

Tablo 3 Türkiye’de Kentsel Politikaların Dönemsel Analizi

Dönemler	Temalar	Uygulamalar	Dönemin Özellikleri	Politik Yaklaşımlar	Sonuçlar
1923 – 1950 Yılları: Erken Cumhuriyet Dönemi	Karşılaşma ve Anlama	Temizleme, Yerinden Etme	Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayileşme ve kentleşme sınırlı; göç sanayileşme hareketleri sınırlı ölçüde politikaları başlatmıştır.	Erken dönem kentleşme ve göç sanayileşme politikaları geliştirilmiştir.	Gecekondu oluşumları minimal düzeydedir; sanayileşmenin temelleri atılmıştır.
1950 – 1980 Yılları: Popülist Müdahaleler ve Kurumsallaşma	Kabullenme ve Reddediş	Yerinden Etme, Sağıklaştırma, Sahiplendirme	Yoğun kırsal göç ve sanayileşme ile gecekondu bölgeleri hızla büyümüştür.	Ekonomik büyüme ve hızlı kentleşme; gecekondu politikalarının oluşumu.	Gecekondu sayısında büyük artış; kentleşme süreçlerinin hızlanması.
1980 – 2000 Yılları: Neoliberal Dönüşümün Başlangıcı	Rantın Bölüşümü ve Varoşlar	Sağıklaştırma, Sahiplendirme, Soylulaştırma	Neoliberal politikaların etkisiyle kent mekânı yeniden yapılandırılmış, kentsel dönüşüm gecekondu alanlarının dönüşümü gündeme gelmiştir.	Neoliberal reformlar ve piyasa odaklı dönüşümleri; artan sosyo-ekonomik eşitsizlik ve çatışmalar.	Seçici gecekondu dönüşümleri; artan sosyo-ekonomik eşitsizlik ve çatışmalar.
2000 ve Sonrası: Kentsel Dönüşüm Yılları	Kentsel Dönüşüm ve Gelir Dağılımı Polarizasyonu	Soylulaştırma, Rövanşist kentleşme	Kentsel dönüşüm projeleri hız kazanmış; gecekondu bölgelerinde yerinden edilme ve sosyo-mekânsal ayrışma artmıştır.	Sermaye odaklı kentsel dönüşüm ve mülkiyet düzenlemeleri.	Yoğun yerinden edilmeler; kent içinde yeni yoksulluk alanlarının oluşumu.

Türkiye’de kentsel dönüşüm, bir sosyal refah projesi olmaktan ziyade kent mekânının piyasa için yeniden üretilmesi, sermaye birikimi için yeni alanlar yaratılması ve kent toprağından elde edilen karın polarizasyonu süreci olarak şekillenmiştir. Tablo 3’de Türkiye’deki gecekondü politikalarının dönemsel evrimi, uygulamalar ve sonuçlar çeşitli temalar altında detaylandırılmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Enformel yerleşimler yalnızca dar gelirli grupların barınma çözümü değil, aynı zamanda hızlı gelişen kentleşme sürecinin yapısal bir yansımasıdır. Bu çalışma, gecekondü olgusunun ekonomik, sosyal ve mekânsal dinamiklerin kesişiminde ortaya çıktığını ve kentlerin gelişim süreçlerinde belirleyici bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Türkiye’de 1950 sonrası dönemde hız kazanan gecekondü üretimi başlangıçta barınmaya yönelik masum ve ihtiyaç temelli yerleşimler iken zamanla politik ve ekonomik dinamiklerin etkisiyle mekânsal eşitsizliklerin üretiminde temel bir alan hâline gelmiştir.

Devletin uzun vadeli, bütüncül ve katılımcı konut politikaları geliştirememesi, gecekondü sorununu yapısal bir krize dönüştürmüştür. 1980 sonrası neoliberal politikaların etkisiyle gecekondü alanları piyasa odaklı mekânsal stratejilerin hedefi hâline gelmiş; 2000 sonrası dönemde ise kentsel dönüşüm projeleri aracılığıyla dar gelirli grupların mekândan tasfiye edildiğı bir sürece girilmiştir. Böylece gecekondü sorunu çözülmek yerine toplumsal ayrışmayı ve mekânsal adaletsizliğı derinleştiren bir yapıya evrilmiştir.

Bugün, fiziksel anlamda kitlesel gecekondü üretimi azalmış olsa da özellikle İstanbul gibi büyük kentlerde yaşam kalitesinin düşüklüğü ve konut standartlarının gerilemesi, geçmiş sorunların yeni biçimlerde devam ettiğini göstermektedir. Konut stokunun

kaliteli ve estetik açıdan üstün olduğu bölgelerde kira ve satın alma bedellerindeki artış kentsel mekânda görünür bir sosyo-ekonomik ayrışma yaratmaktadır. Farklı sınıfsal gruplar kentsel alanlarda kesişmeden ve birbirinden kopuk biçimde varlıklarını sürdürmektedir. Bu bağlamda kentsel dokunun ve yaşam kalitesinin planlı ve kontrol edilebilir kentsel politikalarla nasıl iyileştirilebileceği sorusu halen güncelliğini korumaktadır.

Öte yandan, günümüzde ülkelerin gecekondü yerleşimlerini doğrudan bir toplumsal sorun olarak ele almaktan kaçındıkları; mevcut düzenin devamlılığını sağlamak amacıyla yalnızca sınırlı müdahalelerde bulundukları görülmektedir. Geçim sıkıntısı, savaşlar, iklim değişikliği ve coğrafi olumsuzluklar gibi çeşitli nedenlerle süregelen kitlesel göç hareketleri, kentlerde yeni ve acil barınma ihtiyaçlarını doğurmakta; ancak devletler çoğunlukla bu ihtiyaçları kalıcı çözümlerle değil, geçici ve yüzeysel politikalarla karşılamaya çalışmaktadır. Bu durum, kontrolsüz kentsel büyümeyi daha da çözümsüz hâle getirirken, milyonlarca insan temel sağlık hizmetlerinden ve temiz suya erişimden yoksun biçimde yaşamaya devam etmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde, ulusal ve yerel düzeydeki siyasi irade eksikliğinin aşılması, sürdürülebilir, kapsayıcı ve uzun vadeli gecekondü politikalarının oluşturulabilmesi için temel bir gereklilik hâline gelmiştir.

Enformel yerleşimlerin karmaşıklığını kavrayarak doğru politikalarla ele almak, dünya genelinde milyonlarca insanın yaşam koşullarını iyileştirmek ve sürdürülebilir kentsel kalkınmayı sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Konut üretim politikalarının katılımcı yaklaşımlar ve yerel yönetimlerin etkinliği temel alınarak yeniden yapılandırılması; mevcut ve potansiyel yerleşim alanlarında uygulanabilir, esnek çözümler geliştirilmesi gerekmektedir. Evrensel planlama modellerinin, her ülkenin sosyo-ekonomik ve coğrafi özgünlüklerine uyarlanması gerektiği

unutulmamalı; yerel gerçeklikler temelinde farklılaştırılmış politikalar benimsenmelidir.

Geçmişten günümüze uzanan göç ve barınma deneyimleri, kentlerin tarihsel mekânsal birikimini doğru okuyarak bugünün konut politikalarını şekillendirmek ve geleceğin sürdürülebilir, dayanıklı kentlerini tasarlamak için değerli bir kaynak sunmaktadır. Başarılı bir gecekondü iyileştirme süreci için her düzeyde kapsayıcı ve katılımcı yönetim modelleri geliştirilmeli; bu yaklaşımlar yalnızca fiziksel mekânı düzenlemekle kalmayıp, toplumsal refahı güçlendirecek şekilde kentsel alanları yeniden kurgulamalıdır.

Kaynakça

Ahiakpor, J.C.W. (2008). Mystifying the concept of capital: Hernando de Soto's misdiagnosis of the hindrance to economic development in the third world. *The Independent Review*, 13 (1), 57–79.

Altaban, Ö. (1998). Cumhuriyetin şehir planlama politikaları ve Ankara deneyimi. İçinde Yıldız Sey (Ed.), *75 yılda değişen kent ve mimarlık* içinde (s. 41–64). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Aslan, Ş. (2008). Yasalar ve kamu yönetiminin politikaları üzerinden türkiye’de gecekondü sorunu. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6 (1), 155–166.

Aslan, Ş. (2010). 1970’lerde politik nitelikli kentsel hareketler: Mustafa Kemal - Gültepe ve Gülsuyu mahalleleri deneyimleri. *8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 32. Kolokiyumu “Kentsel Yeniden Yapılanma: Kazananlar, Kaybedenler” Bildiriler Kitabı, II. Cilt* içinde (s. 793–800). Ankara: Korza Yayıncılık.

Aslan, Ş. (2016). *1 Mayıs Mahallesi 1980 öncesi toplumsal mücadeleler ve kent* (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Aslan, Ş. (2009). Kentsel mekanda yer alma biçimlerinden tasfiye edilme projelerine kadar gecekondüya ilişkin değişen söylemin toplumsal anlamı. *VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi “Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar”*, 1-3 Ekim 2009, Aydın, 952–963.

Ataöv, A. & Osmay, S. (2007). Türkiye’de kentsel dönüşüme yöntemsel bir yaklaşım. *METU Journal of Architecture*, 24 (2), 57–82.

Balamir, M., Kıral, Ö., Burnaz, M. & Kayasü, M. (2005). Aspects of urban regeneration in Turkey: The Zeytinburnu project.

The UK-Turkey Urban Regeneration Symposium, 22 Mart 2005, Ankara, 1-8.

Belge, R. & Çeker, A. (2015). İstanbul'da kentsel dönüşüm kapsamında gerçekleşen bir olgu: Soylulaştırma. *Türk Coğrafya Dergisi*, 65 (2015), 77–86. Doi: 10.17211/tcd.30494

Boratav, K. (2016). *Türkiye iktisat tarihi 1908-2009* (22. Baskı). İstanbul: İmge Kitabevi.

Bozkulak, S. (2005). Gecekondu'dan varoş'a: Gülsuyu Mahallesi. Hatice Kurtuluş (Ed.), *İstanbul'da kentsel ayrışma* içinde (s. 239–266). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Carmon, N. (2001). Neighborhood: General. Neil J. Smelser & Paul B. Baltes (Ed.) *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* içinde (s. 10488–10494). Elsevier. Doi: 10.1016/B0-08-043076-7/04418-1

Cavalcanti, A.R.C. (2018). *Housing Shaped by labour: The architecture of scarcity in informal settlements*. Berlin: JOVIS.

Chiodelli, F. (2016). International housing policy for the urban poor and the informal city in the global south: A non-diachronic review. *Journal of International Development*, 28 (5), 788–807. Doi: 10.1002/jid.3204

Davis, M. (2016). *Gecekondu gezegeni* (3. Basım). İstanbul: Metis Yayınları.

De Soto, H. (1989). *The other path: The invisible revolution in the third world*. New York: Harper and Row Publishers.

De Soto, H. (2000). *The mystery of capital: Why capitalism triumphs in the west and fails everywhere else*. New York: Basic Books.

Duman, S. (2016). *Kentsel dönüşüm alanı karar sürecinin çok kriterli karar analizi kullanarak belirlenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Ergun, N. (2004). Gentrification in Istanbul. *Cities*, 21 (5), 391–405. Doi: 10.1016/j.cities.2004.07.004

Ergut, F. & Uysal, A. (2013). *Tarihsel sosyoloji: Stratejiler, sorunsallar, paradigmlar* (3. Baskı). İstanbul: Dipnot Yayınları.

Erman, T. (1998). Kentteki kırsal kökenli göçmenlerin yaşamında gecekondulu ve apartman. Yıldız Sey (Ed.), *75 yılda değişen kent ve mimarlık içinde* (s. 317–324). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Erman, T. (2004). Gecekondulu çalışmalarında 'öteki' olarak gecekondulu kurguları. *European journal of Turkish studies*, 1. Doi: 10.4000/ejts.85

Gardiner, B. (1997). Squatters' rights and adverse possession: a search for equitable application of property laws. *Indiana International & Comparative Law Review*, 8 (1), 119–158. Doi: 10.18060/17807

Gilbert, A. & Gugler, J. (1992). *Cities, poverty, and development, urbanization in the third world* (2. Basım). New York: Oxford University Press.

Güngül, M. (2015). *Cumhuriyet döneminde sanayileşmede model arayışları: İktisadi ve siyasi dönüşümlerin etkileri (1923-1950)* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Hammel, E.A. (1964). Some characteristics of rural village and urban slum populations on the coast of Peru. *Southwestern Journal of Anthropology*, 20 (4), 346–358. Doi: 10.1086/soutjanth.20.4.3629175

Hamnett, C. (1991). The blind men and the elephant: The explanation of gentrification. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 16 (2), 173–189. Doi: 10.2307/622612

Harris, R. (2003). A double irony: The originality and influence of John F.C. Turner. *Habitat International*, 27 (2), 245–269. Doi: 10.1016/S0197-3975(02)00048-6

Işık, O. & Pınarcıoğlu, M.M. (2009). *Nöbetleşe yoksulluk gecekondulaşma ve kent yoksulları: Sultanbeyli örneği* (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Karpat, K. H. (2009). *The gecekondü: Rural migration and urbanization in Turkey*. New York: Cambridge University Press.

Kayalar, A. (2009). *Soylulaştırma Projelerinin Çift Yönlü Simetrik Model Kavramları Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Sulukule ve Fener-Balat Örnekleri* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Keleş, R. (2019). *Yerinden yönetim ve siyaset* (12. Baskı). İstanbul: Cem Yayınevi.

Khalifa, M.A. (2015). Evolution of informal settlements upgrading strategies in Egypt: From negligence to participatory development. *Ain Shams Engineering Journal*, 6 (4), 1151–1159. Doi: 10.1016/j.asej.2015.04.008

Kingwill, R., Cousins, B., Cousins, T., Hornby, D., Royston, L., & Smit, W. (2006). *Mysteries and myths: De Soto, property and poverty in South Africa*. International Institute for Environment and Development, Gatekeeper Series: 124 web sitesinden erişilen adres: <https://www.iied.org/sites/default/files/pdfs/migrate/14517IIED.pdf>

Kıray, M. (1982). Az gelişmiş ülkelerde metropolitenleşme süreçleri. *Türkiye Birinci Şehircilik Kongresi Dünya Şehircilik Günü*, 6-8 Kasım 1982, Ankara, 1–12.

Koç, A. (2015). İstanbul’da yaşanan mekânsal dönüşümler bağlamında soylulaştırmanın yeniden konumlandırılması. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 89–104. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kusbd/issue/19380/205609>

Koçtürk, O.M. & Gölalan, M. (2010). 1923-1950 Türkiye ekonomisinin yapısal analizi. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45 (2), 48–65.

Krueckeberg, D. A. (2004). The lessons of John Locke or Hernando de Soto: What if your dreams come true? *Housing Policy Debate*, 15 (1), 1–24. Doi: 10.1080/10511482.2004.9521492

Kutsal, S. (2012). *Türkiye’de dar gelirlilerin konut sorunu bağlamında sosyal konuta bakış: İstanbul Bezirganbahçe örneğinde irdeleme* [Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Lees, L., Slater, T. & Wyly, E. (2013). *Gentrification* (1. Basım). New York: Routledge. Doi: 10.4324/9780203940877

Mendes, L. (2018). Requiem for Neil Smith: A retrospective of the author’s thought on gentrification from the lens of critical geography. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 17 (3), 618–633. Doi: 10.14288/acme.v17i3.1378

Neuman, W.L. (2009). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches* (7. Baskı). Edinburgh: Pearson.

Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar 2* (Sedef Özge, Çev. Ed.). Ankara: Yayın Odası.

Núñez Collado, J.R. & Wang, H.H. (2020). Slum upgrading and climate change adaptation and mitigation: Lessons from Latin America. *Cities*, 104, 102791. Doi:10.1016/j.cities.2020.102791

Nwanna, C.R. (2012). Gentrification in Lagos state: Challenges and prospects. *British Journal of Arts and Social Sciences*, 5 (2), 163–176.

Odemakin, M. & Abiodun, A.A. (2019). Reformation of slums. *Journal of Contemporary Urban Affairs*, 3 (2), 95–98. Doi: 10.25034/ijcua.2018.4705

Ooi, G.L. & Phua, K.H. (2007). Urbanization and slum formation. *Journal of Urban Health*, 84 (S1), 27–34. Doi: 10.1007/s11524-007-9167-5

Özdalga, E. (2009). Bir tasavvur ve ustalık olarak tarihsel sosyoloji. Elisabeth Özdalga (Ed.), *Tarihsel Sosyoloji* içinde (s. 9–62). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Öztürk, M. (2019). *Enformel siyasi ağların gecekondulu üretim biçimlerine etkileri: Güzeltepe-Çayan mahallesi örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.

Panday, P.K. (2020). *The face of urbanization and urban poverty in Bangladesh*. Singapore: Springer.

Ricketts, M. (2005). Poverty, institutions and economics: Hernando de Soto on property rights and economic Development. *Economic Affairs*, 25 (2), 49–51. Doi: 10.1111/j.1468-0270.2005.00552.x

Şenyapılı, T. (1998). Cumhuriyet’in 75. yılı gecekondunun 50. yılı. Yıldız Sey (Ed.), *75 yılda değişen kent ve mimarlık* içinde (s. 301–316). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Smith, N. (1979). Toward a theory of gentrification: A back to the city movement by capital, not people. *Journal of the American Planning Association*, 45 (4), 538–548. Doi: 10.1080/01944367908977002

Smith, N. (1996). *The new urban frontier: Gentrification and the revanchist city*. Londra: Routledge.

Space Syntax. (2010). *Slums and informal settlements: An evidence-based approach to sustainable upgrading and*

development. Space Syntax web sitesinden erişilen adres: https://spacesyntax.com/wp-content/uploads/2012/03/Space_Syntax_Informal-settlements-brochure.pdf

Tekeli, İ. (1998). Türkiye’de cumhuriyet döneminde kentsel gelişme ve kent planlaması. Yıldız Sey (Ed.), *75 yılda değişen kent ve mimarlık* içinde (s. 106–134). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Türkün, A., Aslan, Ş. & Şen, B. (2014). 1923-1980 döneminde kentsel politikalar ve İstanbul’da konut alanlarının gelişimi. Asuman Türkün (Ed.), *Mülk, mahal, insan: İstanbul’da kentsel dönüşüm* içinde (s. 45–78). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türkün, A., Öktem Ünsal, B. & Yapıcı, M. (2014). 1980’ler sonrasında İstanbul’da kentsel dönüşüm mevuzat, söylem, aktörler ve dönüşümün hedefindeki alanlar. Asuman Türkün (Ed.), *Mülk, mahal, insan: İstanbul’da kentsel dönüşüm* içinde (s. 79–139). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Turner, J.F.C. (1968). The squatter settlement: An architecture that works. *Architecture of Democracy, Architectu* (August), 355–360.

Turner, J.F.C. (1977). *Housing by people: Towards autonomy in building environments*. New York: Pantheon Books.

Turner, J.F.C. & Fichter, R. (1972). *Freedom to build: Dweller control of the housing process*. New York: MacMillan Publishing Company.

UN Habitat. (2003). *The challenge of slums - Global report on human settlements 2003*. United Nations Human Settlements Programme. Londra & Sterling: Earthscan Publications. UN Habitat web sitesinden erişilen adres: <https://unhabitat.org/the-challenge-of-slums-global-report-on-human-settlements-2003>

UN Habitat. (2007). *Slums as expressions of social exclusion*.
United Nations Human Settlements Programme.

Uysal, Ü.E. (2006). Soylulaştırma kuramlarının İstanbul’da uygulanabilirliği: Cihangir örneği. *Planlama*, 2, 77–92.

BÖLÜM 2

OTURMA ELEMANINDA FENEMOLOJİK OLARAK SİMGESEL BİÇİM

M. ATILLA SÖĞÜT¹

Giriş

Tasarımda biçim, yalnızca fiziksel bir yapı unsuru değil; aynı zamanda anlamın, kimliğin ve statünün görsel bir ifadesidir. Oturma elemanları söz konusu olduğunda, biçimsel tercihler kullanıcıların zihinsel temsilleri ve toplumsal kodlamaları üzerinden anlam kazanır. Belirli bir formun seçimi, kullanıcıya yalnızca bir kullanım kolaylığı değil, aynı zamanda bir mesaj da iletir. Bu mesaj; statü, güç, aidiyet veya kültürel kimlik gibi kavramlara gönderme yapabilir (Dovey, 2010).

Tarihsel süreçte biçim, özellikle toplumsal sınıflar arasında bir ayırım aracı olarak kullanılmıştır. Örneğin, yüksek arkalıklı, işlemeli ve gösterişli koltuklar aristokrasiye özgü bir biçimi temsil ederken; daha alçak, sade ve mütevazı oturma elemanları halk sınıfına ait semboller olarak görülmüştür. Kraliyet koltuklarında

¹ Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Atilla Söğüt, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, Orcid: [0000-0003-3955-6033](https://orcid.org/0000-0003-3955-6033)

Sanatta Yeterlik Tezinden Üretilmiştir. Oturma elemanının tasarımında strüktür ve yüzey kaplama malzemesinin biçime etkisi, Sanatta Yeterlik tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

kullanılan ta biçimli sırt dayanakları, aslan ayakları ya da yaldızlı kabartmalar yalnızca estetik detaylar değil, aynı zamanda otorite ve üstünlüğün biçimsel ifadesidir (Söğüt, 2004).

Modern dönemde ise biçimin simgesel işlevi dönüşüme uğramıştır. Endüstriyel üretimle birlikte daha sade, geometrik ve modüler formlar öne çıkmış; bu biçimler teknolojiyi, ilerlemeyi ve işlevselliği sembolize eden göstergelere dönüşmüştür. Özellikle Bauhaus akımının etkisiyle öne çıkan "biçim işlevi takip eder" ilkesi, sembolik anlamların da biçim aracılığıyla iletilebileceğini göstermektedir (Droste, 2006). Bu yaklaşıma göre, işlevsel bir form aynı zamanda bir statü veya kültürel aidiyet göstergesi olabilir.

Günümüzde biçimsel farklılıklar özellikle kurumsal mekânlarda daha belirgin şekilde statüsel bir hiyerarşiyi ortaya koyar. Örneğin, ofis ortamlarında müdür odalarında yer alan daha geniş ve yüksek sırtlı koltuklar, otoriteyi ve yönetsel gücü biçimsel olarak temsil ederken; personel alanlarında yer alan sade ve kompakt koltuklar, daha eşitlikçi ancak düşük statülü bir konumu işaret eder(Resim 1). 2

Bu bağlamda, oturma elemanın biçimi kullanıcıya o nesneyle nasıl bir ilişki kurması gerektiğini sezgisel olarak bildirir (Karadağ, 2017).

Resim 1. Ofis Ürün grupları

PERSONEL TAKIMLARI

Arte Ofis Mobilyası
Ürün Kodu: 20409

Sky Maxi Ofis Mobilyası
Ürün Kodu: 20408

Sky Medium Ofis Mobilyası
Ürün Kodu: 20407

Sky Art Ofis Mobilyası
Ürün Kodu: 20406

ÜST YÖNETİCİ TAKIMLARI

Skyline Ofis Mobilyası
Ürün Kodu: 20212

Falcon Ofis Mobilyası
Ürün Kodu: 20211

Brooklyn II Üst Yönetici Takımı
Ürün Kodu: 20210

Trigon II Üst Yönetici Takımı
Ürün Kodu: 20209

Kaynak: https://www.yalcinkayaofis.com/?gclid=Cj0KCQjw7ZO0BhDYARIsAFttkCjlMUbidSKtxGUuV9LRVgZP21UvpqQVxz18ZrG_evTA6TXjNNZPaO0aAvnZEALw_wcB

Oturma elemanı ofis ortamında işlevsel özelliklerinin, malzemesinin ve yaslanma yüzeyinin boyutsal farklılaşması ile statü belirleyici hale gelmektedir. Türkiye'nin dört önemli ofis mobilyası üreticisinin tasarımlarında görülmektedir ki; ofis mobilyalarında ürünlerin kategorize edilmeleri ve tanımlanmalarının yönetici ve çalışan grup arasındaki statü farkını vurgular nitelikte olduğu görülmüştür. Yönetici grubu ürünleri ayrıcalıklı, üstün, güçlü vb. olmanın bir göstergesi olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada statü göstergesi olarak kullanılan ürünlerin kullanım değerinden çok gösterge değerlerine vurgu yapılarak tanımlandığı tespit edilmiştir. Bu durum da ofis mobilyalarının birer statü göstergesine dönüştüğü savını destekler niteliktedir (Türkkan, D., Bezci, V.& İ.,2017).

Oturma elemanının heykelsi potansiyeli de bu biçimsel anlatımın güçlenmesini sağlar. Organik kıvrımlar, sivri hatlar ya da keskin geometriler yalnızca görsel bir tercih değil, aynı zamanda kullanıcının deneyimlediği duygusal ve bilişsel tepkileri etkileyen araçlardır. Dolayısıyla, biçim yalnızca göze hitap eden bir unsur değil; sembolik bir dilin taşıyıcısı, kültürel bir anlatımın parçası ve toplumsal bir gösterge olarak değerlendirilmelidir (Hall, 1997; Erzen, 2002).

Moda kavramı, günümüz mekânlarında mobilya tasarımını şekillendiren önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Geleneksel işlevsellik, fonksiyonellik ve estetik kaygıların yanı sıra, moda olarak değerlendirilebilecek sanat akımları ve tasarımcı etkileriyle öne çıkan oturma elemanları dikkat çekmektedir. Bu mobilyalar, kimi zaman geçmişin tasarımlarından ilham alarak, kimi zaman da çağdaş teknolojiler ve malzeme yenilikleriyle biçimlenerek bireylerin sosyal yapıda farklılaşma ve öne çıkma arzularını karşılamaktadır.

Kullanıcılar, bulundukları toplumsal yapıyı sergilemek veya statülerini pekiştirmek amacıyla moda olan ürünleri tercih ediyorlar. Bu, bütçelerini zorlayacak olsa bile veya ana işlevi nedeniyle gerçek bir ihtiyacı karşılayıp karşılamadığına bakılmaksızın, o ürüne sahip olma isteğini beraberinde getiriyor. Modanın talep üzerindeki bu etkisi, tasarımcıları da yeni, farklı ve daha gelişmiş ürünler yaratmaya teşvik ediyor. Bu arz-talep sistemi hem yeni moda akımlarının oluşmasını hem de ürün çeşitliliğinin artmasını destekliyor (Özel, Y. & Ürük, Z. F., 2021).

Oturma elemanlarının yeniden moda olması, nostaljiye olan ilgi ve sürdürülebilirlik trendleriyle yakından ilişkilidir. Eski tasarımlar hem estetik hem de işlevsellik açısından günümüzün modern ihtiyaçlarına uyarlanarak yeniden popüler hale gelmektedir. Retro çizgilere sahip koltuklar, geçmiş dönemlerin klasik stillerini

yansıtırken, modern malzemelerle yeniden yorumlanarak çağdaş tasarım anlayışıyla bütünleşmektedir. Bu bağlamda, oturma elemanları yalnızca işlevsel nesneler olmaktan çıkıp, bireylerin yaşam tarzlarını ve kültürel değerlerini sembolize eden önemli tasarım objeleri haline gelmiştir. Dolayısıyla, ikonik koltukların tarihsel süreç içinde gelişimi ve tasarım özelliklerinin incelenmesi, bu dönüşümün ve yeniden popülerleşmenin altında yatan estetik, kültürel ve sosyoekonomik dinamiklerin anlaşılması açısından kritik bir öneme sahiptir.

Adirondack(1903) - Thomas Lee

Amerikan tatil evlerinin simgelerinden biri olan Adirondack sandalyesi, 1903 yılında New York'un Westport kasabasında doğmuştur. Thomas Lee, engebeli arazide rahatça oturmayı sağlayacak, sağlam ve basit bir ahşap tasarım yapmıştır. Günümüzde ise bu klasik ahşap model, enjeksiyonla kalıplanmış plastik versiyonlarla birlikte piyasada yerini almıştır(Resim 2). Adirondack sandalyesi, kullanıcıya sadece fiziksel rahatlık değil, aynı zamanda huzur ve dinginlik hissi de sunar. Doğayla uyumlu tasarımı sayesinde açık hava deneyimini zenginleştirir. Geniş oturma alanı ve ergonomik eğimiyle uzun süreli oturumlarda bile konfor sağlar, aidiyet duygusu yaratır.

Resim 2.

Resim 3.

Kaynak: <https://www.housebeautiful.com/design-inspiration/g30750815/chair-types-styles-designs/>

Kaynak: <https://hgallery.com/archive-2/clam-chair-in-sheepskin-by-arnold-madsen-for-madsen-schubell-denmark-1944-20221049>

Sheep Skin Clam(1944) - Philip Arcander

Sıcak ve rahat görünümlü bir koltuk olan Sheep Skin Clam, tasarım dünyasının en büyük gizemlerinden birini barındırıyor: 1944 yılında Danimarkalı tasarımcı Philip Arcander tarafından tasarlanmış olmasına rağmen, kökeni uzun süre bilinmiyordu. Bu belirsizlik, koltuğun fiyatlarında büyük dalgalanmalara ve hatta orijinalinde IKEA için üretildiğine dair (tasarım uzmanlarınca büyük ölçüde reddedilen) söylentilere yol açtı(Resim 3). Sheep Skin Clam koltuk, kullanıcıya sıcaklık, yumuşaklık ve nostalji dolu bir konfor alanı sunar. Yün kaplaması ve organik formu sayesinde, fiziksel rahatlığın ötesinde bir duygusal güven hissi yaratır. İç mekânda sakinlik ve samimiyet atmosferi oluşturur, bireysel huzuru destekler.

Barcelona Chair (1929) – Ludwig Mies van der Rohe & Lilly Reich

Barcelona Chair, modernist tasarımın ikonik örneklerinden biridir. 1929'da Almanya Pavyonu için tasarlanan bu koltuk, zarafeti, sadeliği ve işlevselliği bir arada sunar. Paslanmaz çelik ve

yüksek kaliteli deri kullanımı, lüks ve statü göstergesi niteliğindedir. Mimaride “az çoktur” ilkesini yansıtan tasarım, hem estetik hem de sembolik açıdan modern yaşamın elit zevklerini temsil etmektedir. Bugün hâlâ prestijli mekânlarda tercih edilmektedir.

Resim 4

Kaynak: <https://shop.classicdesignitalia.com/products/barcelona-set-fauteuil-et-tabouret>

Eames Lounge Chair (1956) – Charles & Ray Eames

Eames Lounge Chair, modern mobilya tasarımının en ikonik ve kalıcı parçalarından biridir. Charles ve Ray Eames tarafından 1956 yılında tasarlanan bu koltuk, Amerikan zarafetiyle Avrupa zanaatkârlığını birleştirir. Kalıplanmış kontrplak gövdesi, deri döşemeleri ve alüminyum ayağıyla hem estetik hem de işlevsellik açısından üst düzeydir. Lüks bir koltuğun konforunu sunarken, ev ortamına sıcaklık ve şıklık katar. Kullanıcısına rahatlık, prestij ve zamansız bir tasarım deneyimi sunar. Hâlen modern iç mekânlarda aranan ve değerli bir objedir(Resim 5).

Resim 5.

Resim 6.

Kaynak: <https://www.dorseydesigns.com/our-complete-eames-lounge-chair/>

Kaynak: <https://cattelan.it/uk/furniture/armchairs-sofa/le-corbusier-lc4-chaise-longue-by-cassina-chaise-longue-a-reglage-continu/>

LC4 Chaise Longue (1928) – Le Corbusier, Charlotte Perriand, Pierre Jeanneret

LC4 Chaise Longue, modernist tasarımın bedenle uyum arayışını simgeler. Le Corbusier, Charlotte Perriand ve Pierre Jeanneret tarafından 1928’de tasarlanan bu ikonik parça, “dinlenme makinesi” olarak tanımlanır. Ergonomik yapısı, insan vücudunun doğal eğrisini takip ederek üstün bir konfor sunar. Ayarlanabilir şasisi sayesinde farklı oturma ve uzanma pozisyonlarına olanak tanır. Metal iskeletiyle endüstriyel estetiği yansıtırken, deri veya post döşemesiyle sıcak bir dokunuş sağlar. Kullanıcıya hem fiziksel rahatlık hem de çağdaş zarafet deneyimi sunar(Resim 6).

Egg Chair (1958) – Arne Jacobsen

Egg Chair, Danimarkalı mimar ve tasarımcı Arne Jacobsen tarafından 1958’de SAS Royal Hotel için tasarlanmıştır. Organik ve kavisli formu, kullanıcıya görsel bir sarmalama hissi verirken fiziksel olarak da mahremiyet ve konfor sunar. Dönebilen tabanı ve yüksek sırt yapısı sayesinde, oturan kişiye hem rahat bir dinlenme alanı hem de izole bir kişisel alan sağlar. Modernizmin ikonik örneklerinden biri olan Egg Chair, heykelsi yapısıyla hem estetik bir

odak noktası oluşturur hem de kullanıcıya zarif, ayrıcalıklı bir oturma deneyimi yaşatır(Resim 7).

Resim 7.

Resim 8.

Kaynak: <https://www.danishdesignstore.com/products/jacobsen-egg-chair-fritz-hansen-egg-leather-featured>

Kaynak: <https://visioco.com/product/wassily-lounge-chair/>

Wassily Chair (1925) – Marcel Breuer

Wassily Chair, Bauhaus'un öncülerinden Marcel Breuer tarafından 1925 yılında tasarlanmış, modern mobilya tarihinde devrim yaratan bir parçadır. Bisiklet gidonlarından esinlenerek bükülmüş çelik borularla yapılan iskeleti, sanayi üretimiyle estetik arasındaki dengeyi temsil eder. Deri şeritlerle desteklenen oturma ve sırt yapısı, hafiflik ve açıklık hissi yaratır. İsmi ressam Wassily Kandinsky'den alan bu koltuk, sade yapısına rağmen dikkat çekici bir görsel güce sahiptir. Kullanıcıya yenilikçi bir oturma deneyimi sunarken, aynı zamanda çağdaş tasarımın simgesi olmayı sürdürmektedir(Resim 8).

Panton Chair (1960) – Verner Panton

Verner Panton'ın 1960 yılında tasarladığı Panton Chair, modern mobilya tasarımının en ikonik örneklerinden biridir. Tamamen plastik malzemeden üretilen bu sandalye, tek parça ve kıvrımlı formuyla o dönemde devrim niteliğinde bir yaklaşımı temsil eder. Ergonomik yapısı sayesinde kullanıcıya konfor sunarken, akışkan ve organik çizgileriyle çağdaş tasarım estetiğini yansıtır. Panton Chair, seri üretime uygunluğu ve canlı renk seçenekleriyle, 1960'ların pop-art ve futuristik tasarım anlayışını somutlaştıran bir tasarım klasiği haline gelmiştir(Resim 9).

Resim 9.

Resim 10.

Kaynak: <https://www.gerosadesign.com/vitra/en/panton-chair-vitra.php>

Kaynak: <https://www.torpin.com/products/pp19-papa-bear-chair>

Papa Bear Sandalye (1951) – Hans J. Wegner

Hans J. Wegner tarafından 1951 yılında tasarlanan Papa Bear Sandalye, orta yüzyıl modern mobilya tasarımının önemli bir temsilcisidir. Tasarım, adını sahip olduğu geniş ve koruyucu formdan almaktadır; yüksek sırt dayanağı ve kanat biçimindeki kolçaklar, kullanıcıya sarıcı ve güvenli bir oturma deneyimi sunar. Malzeme olarak ağırlıklı şekilde masif ahşap tercih edilen sandalye, ergonomik yapısı ile estetik ve işlevselliği bütünlleştirir. Wegner'in tasarım anlayışı doğrultusunda, Papa Bear Sandalye doğal malzemenin yalınlığı ile el işçiliğinin inceliğini harmanlayarak, hem

görsel hem de konfor açısından çağdaş iç mekânlarda özgün bir yer edinmiştir. Bu özellikleriyle, tasarım hem mobilya tarihi açısından hem de modern tasarım pratiği bağlamında önemli bir örnek teşkil etmektedir (Resim 10).

İkonik koltuk tasarımlarının yeniden popülerlik kazanması, yalnızca estetik tercihlerdeki değişimi değil, aynı zamanda moda akımları, toplumsal statü göstergeleri ve biçimsel ifadelerin evrimini de yansıtmaktadır. Moda, geçmişe duyulan özlem ve sürdürülebilirlik eğilimleriyle şekillenirken, bu koltuklar statü sembolü olarak kullanıcıların sosyal kimliklerini ve aidiyetlerini ifade etme aracı haline gelmiştir. Biçim açısından ise, ikonik tasarımlar yalınlık ve fonksiyonelliği birleştirirken, aynı zamanda kullanıcı ile mekân arasında estetik bir ilişki kurar. Bu dinamikler, ikonik koltukların sadece birer mobilya parçası olmaktan çıkıp, kültürel ve sosyal anlamlar taşıyan nesnelere dönüşmesini sağlar. Dolayısıyla, bu tasarımların tarihsel ve güncel bağlamda incelenmesi, iç mekân tasarımı disiplininde moda, statü ve biçim arasındaki karmaşık ilişkilerin anlaşılmasına ve sürdürülebilir tasarım stratejilerinin geliştirilmesine önemli katkılar sunmaktadır.

Oturma Elemanında Biçim Malzeme İlişkisi

Oturma elemanları, mobilya tasarımının temel bileşenlerinden biri olarak yaşam alanlarımızda işlevsellik ve estetiğin kesişim noktasında yer alır. Günlük yaşamda oturma, dinlenme, çalışma ya da yemek yeme gibi temel ihtiyaçları desteklemelerinin yanı sıra, bu elemanlar mekânların kimliğini yansıtan kültürel ve sanatsal ifadeler olarak da önem taşır (Ching, 1996). Bu bağlamda, oturma elemanlarının biçimi, tasarım sürecinin en kritik noktalarından biri olarak öne çıkar ve tasarımcının estetik, işlevsel ve psikolojik ihtiyaçları dengeleyerek geliştirdiği bir yapı olarak karşımıza çıkar. Modern tasarımlarda yalın ve minimal çizgiler, sade renk paletleri tercih edilirken; klasik tasarımlar ise

detaylı süslemeler, kıvrımlı hatlar ve zengin malzeme kullanımı ile kendini gösterir (Ching, 1996).

Biçimin ortaya çıkışında malzemenin rolü büyüktür. Tasarımcılar, soyut kavramları somut formda ifade etmek için malzemenin fiziksel, kimyasal ve görsel özelliklerini titizlikle değerlendirir. Malzemenin taşıdığı psikolojik ve duygusal çağrışımlar ise tasarımın kullanıcı üzerindeki etkisini doğrudan belirler. Örneğin, doğal ahşap malzeme sıcaklık ve samimiyet hissi uyandırırken; metal ya da plastik gibi malzemeler daha soğuk, endüstriyel ve modern bir estetik sağlar (Söğüt, 2004). Dolayısıyla, malzemenin seçimi ve kullanımı, sadece üretilebilirlik açısından değil, aynı zamanda kullanıcı deneyimi ve algısı açısından da tasarım sürecinin temel taşlarından biridir (Söğüt, 2004).

Tarihsel süreçte oturma elemanlarının biçimsel gelişiminde, malzemenin şekillendirilebilme kapasitesi ve teknolojik yeniliklerin önemi büyüktür. İnsanların değişen ihtiyaçları ve teknoloji alanındaki gelişmeler, farklı malzeme kullanımını ve üretim tekniklerini mümkün kılarak biçim çeşitliliğini artırmıştır. Tasarımcının özgün biçimler yaratma arzusu ve kullanıcıların kendine özgü, benzersiz oturma elemanlarına olan talebi, malzeme ve üretim teknolojilerinde yenilikleri teşvik etmiştir. Bu süreçte malzeme yalnızca taşıyıcı sistem ve kaplama unsuru olmaktan çıkıp, biçim ve işlevin bütünleşmesini sağlayan temel unsur haline gelmiştir (Ching, 1996). Ayrıca, malzemenin dayanıklılığı, esnekliği, dokusu ve işlenebilirliği gibi fiziksel özellikleri, tasarımın biçimsel sınırlarını ve potansiyelini doğrudan etkiler (Gürbüz, 2018).

Mobilya, iç mekân ile kullanıcı arasında kurulan etkileşimi kolaylaştıran ve yaşam kalitesini artıran bir tasarım ögesi olarak kabul edilir. Kullanıcının ihtiyaçları, ergonomik beklentileri ve algıları, mobilyanın biçimini, oranlarını ve ölçeğini belirleyen temel faktörlerdendir (Yılmaz & Aydın, 2021). Biçimin bilinçli ve stratejik

kullanımı, kullanıcıda memnuniyet, rahatlık ve özgün bir tatmin hissi uyandırabilir. Biçimler; görsel dikkat çekme, merak uyandırma, heyecan verme, eğlence veya sosyal hiyerarşi gibi farklı duygusal tepkiler yaratma kapasitesine sahiptir. Bu nedenle, oturma elemanlarının biçimsel özellikleri sadece estetik değerler açısından değil, aynı zamanda psikolojik ve duygusal deneyimler açısından da ele alınmalıdır (Yılmaz & Aydın, 2021). Kullanıcının mobilyayla kurduğu duygusal bağ, ürünün fonksiyonel sınırlarını aşan bir anlam kazanmasına zemin hazırlar.

Günümüzde sürdürülebilirlik ve çevresel bilinç, oturma elemanlarının malzeme ve biçim ilişkisini yeniden şekillendirmektedir. Doğal, geri dönüştürülebilir ve çevreye duyarlı malzemelerin tercih edilmesi, tasarımcıları hem estetik hem de işlevsel açıdan yenilikçi biçimler üretmeye yöneltmektedir. Bu bağlamda, malzemenin ekolojik değerleri ve biçimsel ifadeleri arasındaki etkileşim, çağdaş mobilya tasarımının önemli bir parçası haline gelmiştir (Demir, 2020). Ayrıca, kullanıcıların çevresel farkındalığının artması, tasarım süreçlerinde malzeme seçiminin etik ve sürdürülebilirlik boyutlarını daha fazla öne çıkarmaktadır (Demir, 2020).

Oturma elemanlarının tasarımında kullanıcıların malzeme tercihi, yalnızca estetik ya da işlevsellik açısından değil, aynı zamanda psikolojik ve deneyimsel boyutlarıyla da değerlendirilmelidir. Malzemenin dokusu, sıcaklığı, ağırlığı ve algılanan kalitesi, kullanıcıların konfor algısını ve mekanla kurdukları ilişkiyi doğrudan etkiler (Pallasmaa, 2005). Örneğin, ahşap malzemeler doğal ve sıcak bir his sunarken, metal ya da plastik yüzeyler daha soğuk ve modern bir izlenim yaratabilir (Höök ve Benyon, 2018). Kullanıcılar, özellikle kişisel ve sosyal ihtiyaçlarına uygun olarak, mekanın işlevi ve atmosferiyle uyumlu malzemeleri tercih ederler. Bu seçimlerde sürdürülebilirlik ve çevresel duyarlılık da giderek daha fazla rol oynamaktadır; kullanıcılar, doğa dostu ve

sağlıklı malzemelere yönelerek mekânın hem estetik hem de etik değerini yükseltmektedir (Kumar ve Kaushik, 2020).

Malzemenin dayanıklılığı ve bakım gereksinimleri gibi pratik unsurlar da tercih sebeplerinde önem taşır. Özellikle kamusal ya da yoğun kullanılan alanlarda, kullanıcılar uzun ömürlü ve kolay temizlenebilir malzemeleri tercih etme eğilimindedir (Sanders ve Stappers, 2014). Bunun yanı sıra, malzemenin kültürel ve simgesel anlamları da kullanıcı tercihini şekillendirebilir; bazı malzemeler belirli bir gelenek ya da kimlik ile ilişkilendirilerek mekan deneyimini derinleştirir (Dovey, 2010).

Oturma elemanlarında malzeme seçimi, sadece teknik bir karar olmaktan çıkıp, kullanıcıların psikolojik, kültürel ve etik beklentilerini karşılayan çok boyutlu bir tasarım süreci haline gelmiştir. Tasarımcıların bu çok katmanlı tercihlere duyarlı yaklaşımları, yaşam kalitesini ve mekânsal deneyimi zenginleştirecektir.

Sonuç

Bu çalışma, oturma elemanlarının biçimsel özellikleri ile kullanıcı algıları arasındaki ilişkinin çok boyutlu ve karmaşık yapısını ortaya koymaktadır. Tasarım, sadece estetik ve işlevsellik düzeyinde ele alınmamalı; aynı zamanda sosyal, kültürel ve psikolojik bağlamda da değerlendirilmelidir. Araştırma bulguları, oturma elemanlarının biçim, malzeme, renk ve oran gibi tasarım parametrelerinin kullanıcılar tarafından farklı anlamlar ve değerler bağlamında algılandığını göstermektedir. Özellikle minimalist ve modern çizgilere sahip tasarımlar, yüksek statü, çağdaşlık ve entelektüel birikimle ilişkilendirilirken; klasik ve süslemeli formlar daha çok nostalji, gelenek ve yerel kültürel değerlere işaret etmektedir.

Kullanıcı tercihleri, sosyo-ekonomik düzey, kültürel arka plan ve mesleki konum gibi değişkenlerle şekillenmekte; yüksek

gelir ve eğitim düzeyine sahip bireyler daha yenilikçi, ergonomik ve estetik açıdan rafine tasarımlara yönelirken, geleneksel değerlerle bütünleşmiş sosyal gruplar daha tanıdık biçimlere ve klasik malzemelere öncelik vermektedir. Bu bağlamda, oturma elemanlarının form dili üzerindeki statü etkisi açıkça görülmekte; büyük boyutlu, kaliteli malzeme ve zengin detaylarla donatılmış tasarımlar, sosyal konumun simgesi olarak işlev görmektedir.

Malzeme ve biçim arasındaki ilişki, tarihsel süreç içinde teknolojik gelişmeler ve kullanıcı beklentileri doğrultusunda evrilirken, günümüzde sürdürülebilirlik ilkeleri de bu dinamığe yeni bir boyut katmaktadır. Tasarımcıların, malzemenin fiziksel ve psikolojik özelliklerini, teknolojik imkanları ve kullanıcı ihtiyaçlarını entegre ederek biçimi şekillendirmeleri gerekmektedir. Ayrıca, biçimin sadece görsel değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyal etkilerinin de dikkate alınması, oturma elemanlarının kullanıcı ile mekân arasında anlamlı bir ilişki kurmasını sağlamaktadır.

Bu noktada, tasarımcıların biçim ile statü, estetik ile kültürel temsil arasındaki sembolik ilişkileri göz önünde bulundurarak, kullanıcı merkezli ve çok katmanlı tasarım stratejileri geliştirmeleri önem kazanmaktadır. Böylece oturma elemanları, yalnızca fiziksel gereksinimleri karşılamakla kalmayıp, bireyin sosyal kimliğini, kültürel aidiyetini ve kişisel estetik anlayışını yansıtan güçlü sembollere dönüşebilir.

Gelecekte yapılacak disiplinlerarası çalışmalar, mobilya tasarımının sosyolojik, psikolojik ve kültürel boyutlarını daha derinlemesine inceleyerek, tasarımın kimlik inşası ve statü ifadesi olarak işlevini kapsamlı şekilde ortaya koyabilir. Özellikle farklı kültürel ve demografik yapıların oturma elemanlarına yüklediği anlamların ayrıntılı analizi, tasarım-sosyoloji ekseninde yeni perspektiflerin geliştirilmesine olanak sağlayacaktır. Bu sayede, biçim-malzeme ilişkisi yalnızca teknik bir tasarım unsuru olmaktan

ıkarak, ağdaş yaşamın sosyal ve kültürel dinamiklerine entegre olan çok yönlü bir olgu haline gelecektir.

Kaynakça

Ching, F. D. K. (1996). *Architecture: Form, space, and order* (2nd ed.). Van Nostrand Reinhold.

Ching, F. D. K. (2006). *İç mekân tasarımı*. Yem Yayın.

Demir, B. (2020). Sürdürülebilir mobilya tasarımında malzeme seçimi ve ekolojik yaklaşımlar. *Çevre ve Tasarım Dergisi*, 12(1), 45-60.

Dovey, K. (2010). *Becoming places: Urbanism / Architecture / Identity / Power*. Routledge.

Droste, M. (2006). *Bauhaus 1919–1933*. Taschen. Erzen, J. N. (2002). Mimarlıkta anlam ve biçim. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23(2), 15–27.

Gürbüz, T. (2018). Mobilya malzemeleri ve tasarım ilişkisi. *Endüstriyel Tasarım Dergisi*, 5(1), 35-44.

Hall, S. (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. Sage Publications.

Höök, K., & Benyon, D. (2018). *Designing interactive systems: A comprehensive guide to HCI, UX and interaction design*. Pearson.

Karadağ, E. (2017). Mobilya tasarımında estetik ve kimlik unsurları. *Tasarım Yayın Grubu*.

Kumar, S., & Kaushik, A. (2020). Sustainable materials for interior design: Trends and practices. *Journal of Sustainable Architecture and Design*, 8(2), 45-56.

Özel, Y., & Ürük, Z. F. (2021). Mobilya-biçim-tercih. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (21), 589-600. <https://doi.org/10.31590/ejosat.888726>

Pallasmaa, J. (2005). *The eyes of the skin: Architecture and the senses*. Wiley.

Sanders, E. B.-N., & Stappers, P. J. (2014). Co-creation and the new landscapes of design. *CoDesign*, 10(1), 5-18.

Söğüt, A. (2004). Oturma elemanının tasarımında strüktür ve yüzey kaplama malzemesinin biçime etkisi [Sanatta Yeterlik tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi].

Yılmaz, M., & Aydın, D. (2021). Oturma elemanlarında biçim ve kullanıcı deneyimi ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Tasarımla İletişim Dergisi*, 10(1), 112-127. <https://doi.org/10.12345/tid.2021.0101>

Yılmaz, M., & Aydın, D. (2021b). Mimaride biçimin görsel etkisi: Tasarımcı hedefi ve kullanıcı üzerinden bir araştırma. *Modul-Ar Journal*, 4(2), Article 1527171.

BÖLÜM 3

19. YÜZYIL MARDİN MİMARİSİ BAĞLAMINDA ESKİ VALİ KONAĞI (VALİLİK BİNASI) ÜZERİNE BİR İNCELEME

ROJAT AKSOY IŞIK1

Giriş

Mardin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tarihî ve kültürel zenginliğiyle öne çıkan bir şehirdir. Taş mimarisi ve özgün kent dokusuyla dikkat çeken bu şehir, hâlâ eski uygarlıkların izlerini barındıran nadir yerleşim yerlerinden biridir. M.Ö. 4500 yılından bu yana birçok medeniyete ev sahipliği yapan Mardin; Subari, Sümer, Akad, Babil, Asur, Pers, Bizans, Selçuklu, Artuklu ve Osmanlı gibi çeşitli kültürlerin etkilerini taşımaktadır.

Mardin'in coğrafi konumu, topoğrafyası ve mimari yapıları, kenti özgün kılan unsurlar arasındadır. Taş yapılar, dar sokaklar ve zengin tarihî miras Mardin'e kendine has bir atmosfer katmaktadır. Bunun yanı sıra farklı dinlerin, dillerin ve etnik kökenlerin bir arada yaşadığı bu şehir, kültürel çeşitliliğiyle evrensel değerde somut olmayan bir miras sunmaktadır. Bu yönleriyle Mardin,

¹ Dr. Öğrt. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Orcid: /0000-0001-8192-9476

sadece turistik bir destinasyon değil, aynı zamanda kültürel bir hazinedir (Geyik & Turgut, 2023, s. 2).

Tarihî Mardin, kentin belleğini oluşturan ve sosyal yaşamda önemli bir rol oynayan zengin bir hafızaya sahiptir. Farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış bu şehir, kültürel izlerle dolu bir geçmiş sunmaktadır. Ortaçağ kentlerini andıran yapıları geçmişin derin izlerini bugüne taşıırken, bu tarihî doku sadece geçmişle bağ kurmakla kalmaz, aynı zamanda gelecekteki kimliğimizi de şekillendirir. Mardin'in tarihî mekânları sadece mimari güzellikler sunmakla kalmaz, aynı zamanda kültürel ve sosyal hafızamızın önemli parçalarını temsil eder. Bu yapılar geçmişin canlı tutulmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Böylece Mardin, yalnızca bir şehir değil, aynı zamanda bir tarih ve kültür belleği olarak varlığını sürdürmektedir (Aydın, 2019, s. 1).

Mardin, tarihî dokusuyla zengin bir kültürel mirasa sahiptir ve bu miras, kentin kimliğini oluşturmaktadır. Farklı dönemlere ait yapılar hem yerel halk hem de turistler için büyük bir cazibe merkezi oluşturmakta ve kentin turistik potansiyelini artırmaktadır. Bu yapıların korunması, tarihimizin gelecek nesillere aktarılması açısından son derece önemlidir. Ancak tarihî yapılar zamanla iklim koşulları ve insan etkisi gibi çeşitli zararlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu nedenle, uygun koruma teknikleriyle yapıların uzun ömürlü hâle getirilmesi gerekmektedir. ICOMOS'un 2013 tarihli bildirgesinde de mimari mirasın insanlığın ortak malı olduğu ve bu yapıların tüm değerleriyle korunması gerektiği vurgulanmaktadır.

Günümüzde tarihî yapıların ömrünü uzatmak ve kullanılabilirliğini artırmak amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda, işlev değişiklikleri önemli bir yer tutmaktadır. Tarihî yapılara yeni bir işlev kazandırmak, yapının yok olmasını engellemekte, aynı zamanda onarım ve bakımını da

sağlamaktadır. Bu durum kent silüetine olumlu katkılar sağlamakta, tarih bilincini canlandırmakta ve ekonomik canlanmaya yardımcı olmaktadır. Ancak işlev değişikliği sırasında yapılan restorasyon uygulamaları, yapıda önemli değişikliklere yol açmakta ve bazen tarihî dokuya zarar verebilmektedir. Mardin’de 19. yüzyıla ait yapılar üzerindeki işlev değişiklikleri ve bu değişikliklerin etkileri üzerine daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu belirlenmiştir. Bu çalışma, hem mevcut literatüre katkı sağlamakta hem de Mardin’in tarihî yapılarını koruma konusunda yeni bir bakış açısı sunmaktadır. 19. yüzyılda Mardin’de inşa edilmiş önemli tarihî yapılardan biri Eski Valilik Konağı’dır (Açıkyıldız Şengül, 2008, s. 163). Bu çalışma, Mardin’in tarihî ve kültürel kimliğinde önemli bir yeri olan Eski Valilik Konağı’nın tarihsel sürecini ve mevcut durumunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Hem konağın fiziksel konumu hem de merkezi yönetim yapısı olarak kent dokusuna katkıları önem taşımaktadır.

Çalışmada yapının konumu, geçmişi ve zaman içindeki kullanım amaçları ele alınarak yapının tarihî durumuna dair genel bir çerçeve sunulmuştur. Konağın geçmişten günümüze geçirdiği evrim ve Mardin’in sosyo-kültürel yapısındaki rolü değerlendirilmiştir. Yapıya ait mimari projeler (planlar, kesitler ve cepheler) detaylı olarak analiz edilmiş ve yerinde yapılan gözlemlerle mevcut durumu değerlendirilmiştir. Bu analiz, yapının mimari özelliklerinin ve korunma durumunun anlaşılmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Sunulan bilgiler ışığında genel bir değerlendirme yapılmış ve konağın Mardin açısından tarihî öneminin korunması gerektiği vurgulanmıştır. Öneriler ve gelecekteki koruma stratejilerine de yer verilmiştir.

Bu çalışma, Mardin’deki tarihî yapıların korunmasına yönelik farkındalık yaratmayı ve Eski Valilik Konağı’nın tarihî önemini yeniden gündeme getirmeyi amaçlamaktadır.

Yapının Tarihçesi ve Konumu

Mardin Merkez Gül Mahallesi'nde bulunan 77 numaralı yapı, tarihî ve mimari açıdan büyük öneme sahiptir. Tapu kayıtlarında 128 numaralı parselde yer alan ve tescilli olan bu yapı, 21 Eylül 1979 tarihinde G.M.E.E. A. K. kararıyla resmen tescillenmiştir (Şanlıurfa Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2022). Mardin'in tarihî dokusunun önemli bir parçası olan bu yapı, eski valilik konağı olarak inşa edilmiş olup çevresindeki yapılarla birlikte kentin kültürel mirasının değerli örneklerinden biridir. Eski Valilik Konağı, Mardin şehir merkezine yakın konumda bulunan Hükümet Caddesi üzerinde yer almaktadır. Bu cadde, eski Askeri Kışla (günümüzde Sabancı Kent Müzesi) ve Eski Hükümet Konağı gibi tarihî yapılarla ünlü bir bölgede konumlanmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Eski Valilik Konağı'nın Görüntüsü

Kaynak: Google Earth Erişim.Tarihi 29.10.2023.

Bu bölge, kentin tarihî kimliğini yansıtan açık hava müzesi niteliğinde bir alandır ve her biri farklı zaman dilimlerine ait önemli izler taşımaktadır. Yapının kesin inşa tarihine dair net bir bilgi bulunmamakla birlikte, yapılan araştırmalar ve belgeler Eski Valilik Konağı'nın 19. yüzyılın sonlarına doğru, 1896 ile 1908

yılları arasında inşa edildiğini ortaya koymaktadır (Mardin Kültür Envanteri, 2023). Dönemin belediye başkanı olan Sırrı Efendi tarafından yaptırıldığı bilinen bu yapı, Mardin'in kültürel ve mimari mirası açısından büyük öneme sahiptir. Bu tarih, yalnızca bir idari bina olmanın ötesinde, Mardin'in sosyo-kültürel yapısını anlamamıza yardımcı olacak değerli bir dönemi simgelemektedir. Eski Valilik Konağı, Mardin'in tarihî dokusunun ve kültürel zenginliğinin bir parçası olarak önemli bir yer edinmiş ve bu özellikleri sayesinde kente katkısı her geçen gün daha fazla takdir edilmektedir (Mardin Kültür Envanteri, 2023).

Yapının üzerinde kitabe bulunmaması nedeniyle tam olarak hangi yıllarda inşa edildiği belirlenememektedir; ancak, başlangıçta valilik konağı olarak inşa edilen bu yapının zamanla farklı işlevler üstlendiği anlaşılmaktadır. Literatür araştırmaları ve yerel görüşmeler, Eski Valilik Konağı'nın tarihsel süreçte hastane, halıcılık okulu, özel dershane ve misafirhane gibi çeşitli işlevlerde kullanıldığını göstermektedir. Bu çok yönlü kullanım, yapının özgün yapısını ve kimliğini etkilemiş, her yeni işlev için çeşitli eklemelere ve değişikliklere yol açmıştır. Bu süreç, yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda kültürel kimliğinin de sürekli olarak evrilmesine neden olmuş ve yapıyı Mardin'in kültürel mirasında önemli bir konuma getirmiştir. Eski Valilik Konağı, farklı dönemlerde halkın hizmetine sunularak her dönemde şehir yaşamına katkıda bulunan bir yapı olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Mimari açıdan Eski Valilik Konağı, Mardin'in geleneksel sivil mimarisinin zarif bir örneğidir. Yapının taş işçiliği, bölgenin geleneksel yapı tekniklerini ve estetik anlayışını ortaya koyarken, zengin süslemeleri Mardin'in kültürel kimliğini güçlü biçimde yansıtmaktadır. İ  ve dış me  nlarda görülen estetik öğeler, yalnızca dönemin mimari anlayışını değil, aynı zamanda yerel sanatın izlerini de taşımaktadır. İnce işçilik ve süslemeler (şekil 3,

motif fotoğrafı), Mardin'in tarihsel geçmişini ve kültürel birikimini günümüze taşıyarak bu yapıyı kentin mimari mirası içinde önemli bir konuma yerleştirmektedir. Eski Valilik Konağı, Mardin'in tarihî geçmişini ve kültürel eşitililiğini en iyi şekilde yansıtan, kentin kimliğine katkıda bulunan önemli bir yapıdır. Hem mimari hem de kültürel ögelere sahip olan bu yapı, Mardin'in özgün dokusunun bir yansıması olarak günümüze kadar korunmuş ve her dönemde farklı işlevlerle halkın hizmetine sunulmuştur.

Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada kullanılan materyaller, yapıya ait hem tarihî verileri hem de güncel belgeleri kapsamaktadır. Eski Valilik Konağı üzerinde yürütülen çalışmalarda, yapıya ait tarihî, mimari, görsel ve sözlü veriler çok boyutlu bir şekilde değerlendirilmiştir. Tarihî belgeler kapsamında, konağın Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait arşiv kayıtları incelenmiş; yapıya ilişkin akademik araştırmalar ve literatür taramaları değerlendirilmiştir. Ayrıca, başta ICOMOS olmak üzere çeşitli ulusal ve uluslararası kültürel miras koruma kuruluşlarının ilgili belgeleri, Mardin'in tarihî kent planlamasına ilişkin arşiv dokümanları ve görsel materyaller de çalışma kapsamına alınmıştır.

Mimari projeler bağlamında, 2010 yılında hazırlanmış rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri temel alınmış; konağın geçmiş ve günümüze ait çizimleri, planları, kesitleri ve mimari detayları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. nceki dönemlerde gerçekleştirilmiş restorasyon ve yenileme projeleri de değerlendirilerek mimari müdahalelerin sürekliliği ve nitelikleri analiz edilmiştir. Görsel materyaller açısından, yapının tarihsel sürecini belgeleyen eski fotoğraflar ve geçirdiği yapısal değişikliklere ilişkin görsel veriler derlenmiştir. Ayrıca, yerinde çekilen güncel fotoğraflar ve restorasyon sürecine ait mimari

detayları içeren çizim ve belgeler görsel analiz sürecinde kullanılmıştır.

Sözlü veriler kapsamında, Mardin’de yaşayan yerel halk, uzmanlar ve yerel tarihçilerle yapılan görüşmeler değerlendirilmiş; ayrıca Şanlıurfa Bölge Koruma Kurulu’ndan alınan sözlü ve yazılı bilgiler doğrultusunda yapının sosyal belleği ve uygulama süreçlerine ilişkin veriler elde edilmiştir. Yerinde gözlem çalışmaları çerçevesinde ise, Eski Valilik Konağı’nda yapılan saha araştırmaları sırasında yapının mevcut durumu belgelenmiş; restorasyon sürecinde yapılan müdahaleler gözlemlenerek yapının farklı dönemlere ait mimari özellikleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu çok katmanlı veri toplama süreci, konağın tarihsel sürekliliğinin, mimari kimliğinin ve koruma stratejilerinin bilimsel temelde değerlendirilmesini mümkün kılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Mardin’deki Eski Valilik Konağı gibi tarihî yapıların korunma sürecini, bu süreçte yapılan müdahalelerin etkilerini ve restorasyon çalışmalarını incelemektir. Çalışmada, konağın tarihî, mimari ve restorasyon süreci çok yönlü bir yaklaşımla ele alınmış; yapıya ilişkin belgeler, gözlemler, projeler ve görsel materyaller sistematik bir biçimde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ilk aşamasında belge ve literatür taraması yapılmıştır. Bu kapsamda, Eski Valilik Konağı’na dair mevcut akademik yayınlar, arşiv belgeleri ve koruma mevzuatı analiz edilmiştir. Özellikle ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) tarafından belirlenen kültürel miras koruma ilkeleri ve Türkiye’de geçerli olan koruma yasa ve yönetmelikleri detaylı olarak incelenmiştir. Bu literatür, kültürel miras yapılarının korunmasına yönelik ulusal ve uluslararası yaklaşımların anlaşılması açısından temel oluşturmuştur.

Araştırmanın ikinci aşamasında yerinde gözlem ve görsel veri toplama süreci gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada konağın

mevcut fiziksel durumu, geçmiş müdahaleleri ve restorasyon süreçleri yerinde gözlemlenmiş; mimari detaylar, malzeme kullanımı ve yapısal değişiklikler sistematik biçimde belgelenmiştir. Ayrıca, yapının tarihsel dönüşümünü izleyebilmek amacıyla çeşitli dönemlere ait arşiv fotoğrafları, çizimler ve güncel görsel materyaller toplanarak dokümantasyon süreci desteklenmiştir.

Üçüncü aşamada, 2010 yılında gerçekleştirilen rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri detaylı olarak analiz edilmiştir. Bu projeler, dönemine ait görsel belgeler ve yapı üzerinde yapılan yerinde gözlemlerle karşılaştırılmış; müdahalelerin kapsamı, amacı ve sonuçları değerlendirilmiştir. Restorasyon sürecinde alınan kararların yapının tarihî özgünlüğüne etkileri analiz edilmiştir.

Dördüncü aşamada karşılaştırmalı çalışmalar yapılmış, mimari projeler ışığında yapının geçmişten günümüze dönüşümü değerlendirilmiştir. Arşivde yer alan eski çizimler, fotoğraflar ve mevcut planlar karşılaştırılarak yapı üzerindeki eklemeler, azaltmalar ve müdahaleler belgelenmiş; bu değişikliklerin yapı üzerindeki etkileri tartışılmıştır.

Son aşamada elde edilen yazılı ve görsel veriler analiz edilerek tarihî, mimari ve koruma odaklı yorumlamalar yapılmıştır. Bu bağlamda, Eski Valilik Konağı'nın kültürel miras niteliği göz önünde bulundurularak korunması ve gelecekte yapılacak müdahalelerde izlenmesi gereken restorasyon yöntemlerine dair değerlendirmeler yapılmıştır. Böylece çalışma, konağın tarihsel sürekliliğinin korunmasını amaçlamaktadır.

Yapının Tarihsel Süreçteki İşlevsel Değişimleri ve Mimari Analizi

2008-2009 yılları arasında Mardin'de yürütülen Tarihi Dönüşüm Projesi kapsamında, kamuya ait tescilli yapıların restorasyon ve yeniden işlevlendirme çalışmaları başlatılmıştır. Bu

kapsamda Eski Valilik Konağı ilk olarak restore edilerek “Mardin Valilik Binası” olarak kullanılmak üzere açılmıştır.

Ayrıca, Valilik tarafından kamulaştırılan, Şehidiye Mahallesi Üç Yol mevkiindeki 1. Sokak üzerinde yer alan bir başka tescilli yapı da restore edilerek “Mardin Gençlik Evi” olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Bu projeler, Mardin'in tarihî mirasını koruma ve topluma yeniden kazandırma amacı taşımaktadır (Çağlayan, 2015, s. 84).

Eski Valilik Konağı'nın inşa edildiği dönemden bu yana üstlendiği işlevler

İnşa dönemi öncesi: Eski Valilik Konağı inşa edilmeden önce, yapı vali ve idari personelin ofisi olarak kullanılmıştır. Bu dönem, konağın ana işlevinin kamu yönetimiyle ilgili hizmetleri sunmak olduğu bir zaman dilimini temsil eder. Bu işlev, konağı bölgedeki idari yapılanmanın önemli bir parçası haline getirmiştir.

1970 yılı: Eski Valilik Konağı, çeşitli kamu hizmetlerine ev sahipliği yapmaya devam etmiştir. Bu dönemde de vali konağı olarak kullanılmaya devam etmiş; yerel yönetimle ilgili resmi toplantılar ve etkinliklerin yapıldığı bir merkez haline gelmiştir. Bu işlev, bölgedeki idari süreçlerin yürütülmesine katkı sağlamış ve kamu hizmetlerinin sunulmasında önemli rol oynamıştır.

1970–1983 yılları arası: Bu dönemde yapı yine vali konağı olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Vali ve idari personelin resmi ofisi olarak kullanılan konak, aynı zamanda yerel yönetime ilişkin önemli kararların alındığı bir merkez olmuş; çeşitli resmi etkinliklere ve toplantılara ev sahipliği yapmıştır. Bu işlev, bölgedeki idari yapının sürekliliğini ve etkinliğini desteklemiştir.

1983–1992 yılları arası: Eski Valilik Konağı halıcılık atölyesi olarak faaliyet göstermiştir. Bu dönemde, geleneksel el sanatlarını teşvik etmek ve yerel zanaatkârları desteklemek

amacıyla halı dokuma eğitimi ve üretimi gerçekleştirilmiştir. Konağın bu işlevi, hem kültürel mirasın korunmasına katkı sağlamış hem de yerel ekonomiyi desteklemiştir. Bu süreç, konağın sosyal ve kültürel önemini artırmıştır (Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2023).

1992–2000 yılları arası: Bu dönemde konağın hangi amaçla kullanıldığına dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Bu döneme ait yeterli yazılı ya da sözlü kaynakların olmaması, konağın işlevinin net olarak tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Bu yılların, çeşitli planlama ve yeniden işlevlendirme süreçlerinin yaşandığı bir dönem olduğu düşünülebilir. Ancak, bu konuda kesin bilgiye ulaşmak için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

2000–2003 yılları arası: Bu dönemde, “Merdinar Binası” olarak da bilinen Eski Valilik Konağı restore edilerek kalıcı bir araştırma, bilgi ve sivil toplum faaliyetleri merkezi haline getirilmiştir. Bu süreçte, Mardin Katılımcı Kentsel Rehabilitasyon Projesi kapsamında Mardin Yerel Gündem 21 Sekreteryası burada faaliyet göstermeye devam etmiştir. Konağın kent konseyi toplantılarına ev sahipliği yapması, Mardin’in kültürel mirasının korunmasına yönelik geniş katılımlı toplantıların düzenlenmesi açısından önemli olmuştur. Toplantılara BM Kalkınma Programı (UNDP), GAP, BKİ ve İTÜ yetkilileri ile birlikte Mardin Belediye Başkanı ve konsey üyeleri katılmıştır. Toplantılarda Mardin’in tarihî kimliğinin korunması ve kentsel rehabilitasyon ön planda tutulmuştur. Ayrıca, Mardin Gündem 21 ve Mardin Kent Konseyi, Mardin’in tarihî kentsel kimliği ile kültürel ve mimari mirasının korunması için ulusal ve uluslararası programlara ihtiyaç duyulduğu konusunda olumlu görüş bildirmiştir. Bu projeler, kentin sosyal ve ekonomik değerlerinin canlandırılmasında kritik rol oynamıştır (Aydın, 2019, s. 33).

2007–2014 yılları arası: Eski Valilik Konağı farklı amaçlarla kullanılmıştır. Bu dönemde konağın işlevleri şu şekilde olmuştur:

Köylere Hizmet Götürme Birliği: Yerel hizmetlerin organizasyonu için ofis olarak kullanılmıştır. Halı Sanatları Okulu: Halı dokuma ve geleneksel sanatların öğretildiği bir eğitim merkezi olarak faaliyet göstermiştir. Yerel Gündem 21: Sürdürülebilir kalkınma ve yerel yönetim projeleri için merkez olarak kullanılmıştır. Kısmen Artuklu Kaymakamlığı: İlçe kaymakamlığına ait geçici ofis olarak kullanılmıştır. Kentsel Dönüşüm Ofisi: Kentsel yenileme projeleri yürütülmüştür. Avrupa Birliği Ofisi: AB fonları ve projelerine yönelik faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Mardin Kent Konseyi: Yerel halkın katılımını sağlamak amacıyla faaliyet göstermiştir (Şekil 2). Mimarlar Odası (2009): Mimari projeler ve danışmanlık hizmetleri için ofis olarak kullanılmıştır (Şekil 3).

Şekil 2. Yapının Yerel Gündem 21 Olarak Kullanımı, 2009

Kaynak: Şanlıurfa Koruma Kurulu Arşivi, 2023.

Şekil 3. Yapının Mimarlar Odası Şubesi Olarak Kullanımı, 2009

Kaynak: Şanlıurfa Koruma Kurulu Arşivi, 2023.

Binanın Tarihsel Süreçteki İşlevsel Değişimleri ve Mimari Analizi

Bu dönemdeki çok yönlü kullanım, konağın toplumla olan bağını güçlendirmiş ve yapıyı farklı sosyal ve kültürel etkinliklerin merkezi haline getirmiştir. (2009 yılında Şanlıurfa Koruma Bölge Kurulu arşivindeki rölöve karar tutanaklarında yapı, tescilli halı sanatları okulu olarak yazılmıştır. Aynı zamanda, yapı fotoğraflarında Yerel Gündem 21 ve Mimarlar Odası olarak da kullanıldığı görülmektedir) (Şanlıurfa Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2023).

2014-2023 yılları arasında, Eski Hükümet Konağı, valiliğe bağlı ek hizmet binası olarak kullanılmıştır. Bu dönemde yapı, vali ve idari personelin ofislerine ev sahipliği yaparak kamu hizmetlerinin yürütülmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca yerel yönetim hizmetlerinin sunulduğu önemli bir merkez işlevini üstlenmiştir. Bu süreç, konağın tarihî ve kültürel öneminin korunarak çağdaş idari işlevlerle birlikte sürdürülmesini mümkün kılmıştır.

2023 yılı itibarıyla, Eski Hükümet Konağı'nın bir bölümü Valilik makamına, diğer bölümü ise Mardin Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na devredilmiş ve günümüzde sadece Valilik tarafından kullanılmaktadır. Tarihî ve kültürel değeri korunarak bu yapı, hem idari işlevlerini sürdürmekte hem de kültürel mirasın korunmasına yönelik faaliyetlere ev sahipliği yapmaktadır. Bu durum, konağın çok yönlü işlevselliğini ve bölgedeki önemini artırmaktadır.

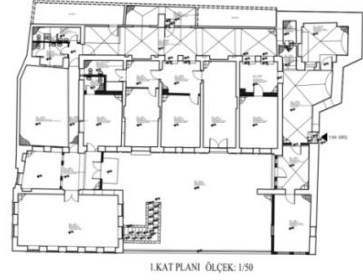
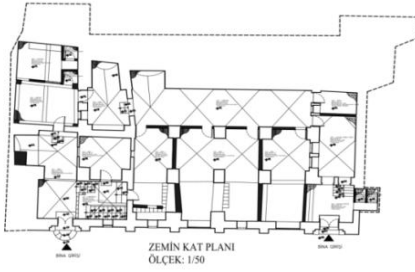
Yapının en son restorasyon uygulaması, 2010 yılında ilgili resmî kurumlar (koruma kurulu vb.) tarafından onaylanan restorasyon projesine göre gerçekleştirilmiştir. Restorasyon süreci öncesinde yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmıştır (Şekil 4, 5, 6, 7, 8). Bu projelerin tamamlanmasının ardından uygulama aşamasına geçilmiştir. Restorasyon projesine uygun olarak gerçekleştirilen uygulamalar, yapının yaşatılması ve tarihî değerinin korunması açısından kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, projelerde gerekli hassasiyetin gösterilmesi ve en doğru uygulamaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, proje uygulamaları sırasında gerekli denetimlerin yapılması, sürecin başarıyla tamamlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yaklaşım, yapının korunmasına yönelik sürdürülebilir bir yönetim anlayışını da desteklemektedir. Restorasyon projesine göre yapı, Mardin Valiliği ve bazı sivil toplum kuruluşları tarafından kullanılmak üzere yeniden işlevlendirilmiştir. Yapıda vali ve vali yardımcısı odaları, proje destek birimi odaları ve çok amaçlı salon gibi alanlar tasarlanmıştır (Şanlıurfa Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2023). Ancak 2010 öncesinde yapının üstlendiği işlevlere yönelik uygulama projelerinin bulunmadığı belirtilmektedir. Bu durum, önceki işlevlerin belgelenmesi veya korunması açısından önemli bir eksikliğe işaret etmekte olup, yapının tarihî ve kültürel mirasının yeterince korunamadığını göstermektedir.

Şekil 4. Restorasyon öncesi ve sonrası görüntüler

Kaynak: Aydın, 2019, s. 52

Şekil 5. Rölöve Projesi (Zemin ve 1 Kat Planı 2009)

Şekil 6. Restorasyon Projesi (Zemin ve 1. Kat Planı, 2010)

Kaynak: Şanlıurfa Koruma Kurulu Arşivi, 2023
--83--

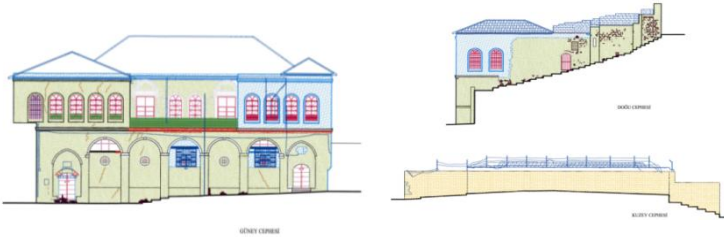
Şekil 8. Restorasyon Projesi (Güney, Doğu, Kuzey Cepheleri, 2010, Şanlıurfa Koruma Kurulu Arşivi).

Şekil 7. Rölöve Projesi (Güney, Doğu, Kuzey Cephesi, 2010.

Kaynak: Şanlıurfa Koruma Kurulu Arşivi, 2023

Şekil 8. Restorasyon Projesi (Güney, Doğu, Kuzey Cepheleri, 2010.

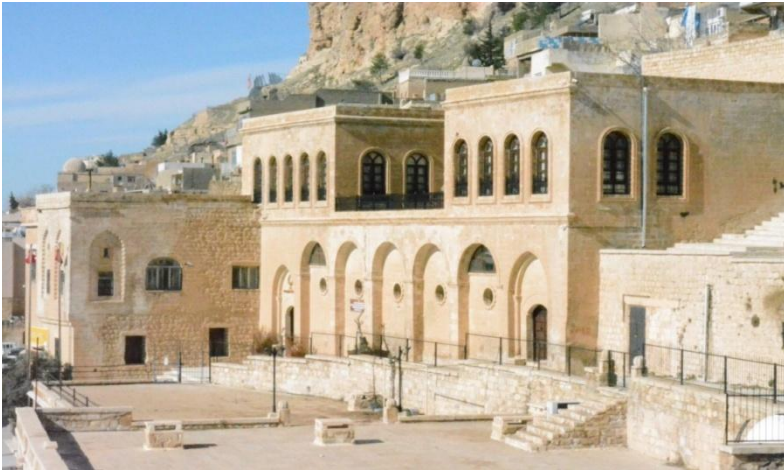
Kaynak: Şanlıurfa Koruma Kurulu Arşivi, 2023

Eski Valilik Konağı, ilk olarak valinin ikametgahı olarak inşa edilmesine rağmen, tarihi boyunca önemli bir dönüşüm geçirmiştir. İlk olarak valilik konağı olarak hizmet veren bu bina, zamanla çeşitli işlevlere ev sahipliği yapacak şekilde gelişmiştir. 2024'e kadar hem Valilik Makamı hem de Mardin Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu olarak kullanılan bina günümüzde sadece valiliğe hizmet etmektedir. Bu işlevsel değişiklik, binanın idari işlevini korumasına olanak tanırken aynı zamanda kültürel mirasın korunmasına katkı sağlamaktadır.

Böylece, bina hem yönetim hem de miras koruma açısından değerli bir varlık haline gelmiştir.

Mardin'in topoğrafik koşulları nedeniyle, Eski Valilik Konağı eğimli bir araziye inşa edilmiştir ve bölgenin sivil mimarisinin tüm özelliklerini yansıtmaktadır. Yapı, zemin kat ve birinci kat olmak üzere iki kattan oluşmaktadır. Güney cephesinde, ana yoldan yukarıya doğru çıkan merdivenlerle ulaşılabilen bir sokağa açılan iki ana giriş kapısı vardır. Bu cephede toplam yedi kemer bulunmaktadır; bunlardan ikisi kapı, geri kalan beşi ise pencere olarak kullanılmıştır. Kapı ve pencere açıklıklarının üst kısmında ise gül pencereleri yer almaktadır. Batı cephesi, komşu binalara bitişiktir. Doğu cephesindeki sokakta ise konağa bir yan giriş bulunmaktadır. Kuzey cephesinde ise sokağa açılan herhangi bir açıklık yoktur. Konak, ilk inşa edildiği dönemde kullanılan başlıca yapı malzemesi olan yerel sarı kireç taşından yapılmıştır. Yapının dekoratif motifleri dikkat çekicidir ve çatı sistemi, periyodik olarak yenilenen çapraz tonozlardan oluşmaktadır. Bu özellikler, yapının mimari değerini ve tarihsel önemini artırmaktadır.

Şekil 9. Eski Valilik Konağı, 2023

Sonuçlar

Günümüze ulaşan tarihi yapılar yalnızca birer sanat eseri değil, aynı zamanda bulundukları dönemin sosyal, kültürel ve politik yapılarına ışık tutan belgelerdir. Bu nedenle, kültürel mirası korumaya yönelik geçerli yasal düzenlemeler ve ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren kuruluşlar (ICOMOS gibi), tarihi yapılara müdahale ederken dikkatli bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bu yapıların orijinal karakterlerinin korunarak gelecek nesillere aktarılması amacıyla farklı koruma teknikleri ve yöntemleri geliştirilmiştir. Bu yöntemler, yapıların sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahip olup, zamanla evrilmiş ve çeşitlenmiştir. Tarihi yapıların işlevselliğini sürdürmek, fiziksel ve kültürel yaşayabilirliklerinin devamı açısından belirleyici bir faktördür.

Mardin'in zengin tarihi dokusunu korumaya yönelik her müdahale, yapının orijinal özelliklerinin korunması ve mevcut ya da alternatif işlevlerle yeniden kullanılması açısından değerlendirilmelidir. Özellikle işlev değişikliği durumlarında, “minimum müdahale” prensibine uyulması gerekmektedir. Bu bağlamda, Eski Valilik Konağı, Mardin'in sivil mimarisinin önemli örneklerinden biridir ve 19. yüzyıl Osmanlı sivil mimarisini yansıtan orijinal yapısı ile hem estetik hem de belge değeri taşımaktadır. Mardin'in kentsel ve kültürel mirasının korunmasında stratejik öneme sahip bu yapı, hem konumu hem de tarihsel kimliği nedeniyle şehrin hafızasında merkezi bir yer tutmaktadır.

Mardin'in kentsel dokusu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi planlama müdahaleleriyle dönüşüme uğramıştır. Özellikle 20. yüzyılın başlarında 1. Caddenin açılması (1915–1923–1927) mekânsal düzenlemeler ve binalar üzerinde doğrudan bir etki yapmıştır. Günümüzde 1. Caddesi, tarihi şehir merkezinin ana omurgasını oluşturmakta ve bu cadde boyunca yer alan Eski Valilik Konağı, Eski Hükümet Konağı ve Eski Askeri Kışla (Sakıp Sabancı

Şehir Müzesi) gibi yapılar, Mardin'in tarihi kimliğini yansıtan önemli odak noktalarıdır (Aksoy Işık, 2023, s. 10).

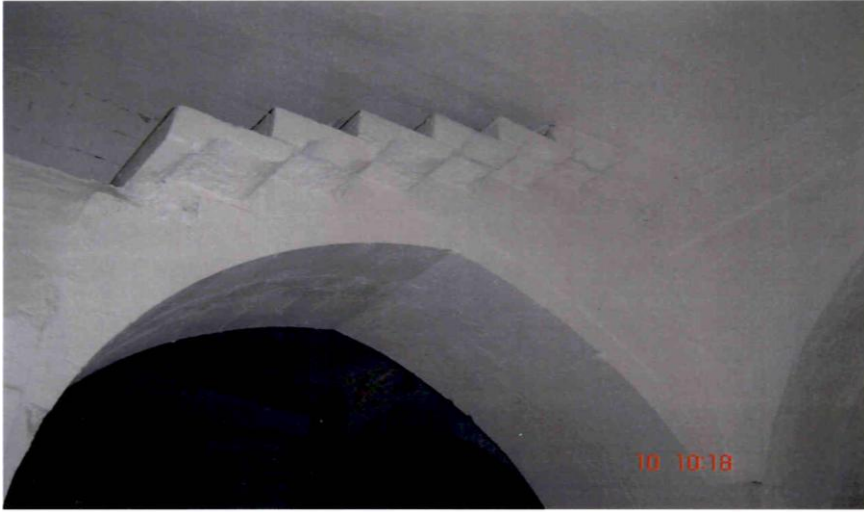
Eski Valilik Konağı hakkında yazılı kaynakların sınırlı olması nedeniyle, yapı yerinde yapılan gözlemler ve sözlü ve yazılı anlatımlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu yapı, Osmanlı dönemine ait bir sivil mimari örneği olup, Mardin'in taş işçiliğini ve mimari karakterini yansıtmaktadır. Geleneksel Mardin evlerine göre daha az zengin süslemeye sahip olsa da, cephelerinde bazı dekoratif unsurlar gözlemlenebilmektedir. Yapının ilk işlevi olan merkezi yönetimin merkezi olma durumu, süsleme miktarının sınırlı olmasının nedenini açıklamaktadır. Ancak, yapı zaman içinde farklı kurumsal işlevler için kullanıldığından, orijinal formundan kısmi sapmalar olmuştur.

Yapının mevcut mimari belgeleri, 2010 yılında hazırlanan ölçü planı, restitüsyon ve restorasyon projeleri ile sınırlıdır. Bu projeler, döneme ait arşiv fotoğrafları ve çağdaş gözlemler ışığında analiz edilmiştir. Ancak, yapı üzerinde yapılan son gözlemler, bu projelerde belirtilen bazı düzenlemelerde tutarsızlıklar ortaya çıkarmıştır. Örneğin, projede girişten iç avluya giden duvar ve kapının kaldırıldığı gözlemlenmiştir. Bu değişikliklerin ne zaman ve hangi nedenle yapıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. 2010 restorasyon projesinde, müdahale sürecinin orijinal plan şeması ile uyumlu olacağı belirtilmiş olmasına rağmen, hem 2010 öncesi hem de sonrasına dair mimari belgeler ve yapısal değişikliklerle ilgili yetersiz veri bulunmaktadır. Bu eksiklik, yapının tarihine dair daha derinlemesine araştırmalar yapılması gerektiğini göstermektedir (Bu bilgi, 2022 yılında Şanlıurfa Bölge Koruma Kurulu'ndan alınmıştır).

Restorasyon sürecinde, sonradan eklenen cephe elemanlarının kaldırılması ve yeni işlev için gerekli eklemelerin çevre ile uyumlu bir şekilde tasarlanması öngörülmüştür. Planlama

aşamasında daha önce birkaç sivil toplum kuruluşu tarafından kullanılan yapının, Mardin Valiliği tarafından valilik ofisi olarak kullanılacağı belirtilmişse de, yapılan son gözlemler, işlev değişikliğiyle ilgili bazı farklılıklar ortaya koymuştur. 2010 projeleri, yapıda yapılan birkaç ekleme ve çıkarma işlemine dikkat çekmektedir. Örneğin, eski fotoğraflarda korunan galerili boşluğun, zemin kattan üst kata giden ikinci merdivenin, sonradan betonarme döşemeyle kapatıldığı anlaşılmıştır (Şekil 10).

Şekil 10. Zemin Kattan Üst Kata Giden Merdiven İzleri, 2009 (

Kaynak: Şanlıurfa Bölge Kurulu Arşivi, 2023).

2023 yılında Mardin Bölge Kültür Varlıkları Koruma Kurulu Başkanlığı tarafından kullanılan odanın da daha sonra müdahalelere uğradığı, bunlar arasında alanın genişletilmesi ve güney cephesindeki pencere sayısının artırılması yer aldığı gözlemlenmiştir.

Bina üzerinde gerçekleştirilen restorasyon uygulamaları, mevcut izler ve arşiv belgeleri ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir ve şu şekilde özetlenebilir: Zemin yüzeylerinde bulunan beton bazlı düzeltme harçları kaldırılmış ve orijinal malzemelerle

uyumlu taş döşemeler yapılmıştır. Duvar yüzeylerindeki boya ve sıva katmanları sökülüp, yüzeyler temizlenmiş ve orijinal dokuya uygun derzler uygulanmıştır. Mevcut merdivenlerdeki taş korkuluklar kaldırılmış ve yerine demir parmaklıklar konulmuştur. Zemin kat alanında, çok amaçlı salon olarak kullanılan bölmedeki duvarlar sökülmüştür. Vali odasındaki betonarme tavan kaldırılarak, orijinal tonozlu kaplama ortaya çıkarılmış ve üzerine bir çatı yapısı inşa edilmiştir. Mozaik zeminli alanlarda, mozaik malzemeler kaldırılarak taş döşemelerle değiştirilmiştir.

Bu uygulamalar, yapının tarihi ve mimari karakterine uygun olarak titizlikle planlanmış ve mevcut kanıtlar ile belgeler ışığında uygulanmıştır. Ancak, binanın geçirdiği dönüşüm süreci, daha kapsamlı belgeleme ve araştırma ihtiyacını göstermektedir.

Eski Valilik Konağı, inşa edildiği günden bu yana birçok kuruma ev sahipliği yapmış ve zaman içinde sayısız değişim geçirmiştir. Buna rağmen, Mardin'in sivil mimarisinin özelliklerini hâlâ korumakta ve bugün kendi döneminden tarihi bir belge olarak varlığını sürdürmektedir. Tarihi değerinin ötesinde, Mardin için ekonomik açıdan da önemli bir varlık olmaktadır. Eski Valilik Konağı gibi yapıların hayatta kalmasının sağlanması büyük bir önem taşımaktadır. Bu tür yapılara yapılan müdahaleler asgari düzeyde olmalı ve yapıya zarar vermemelidir (Şekil 11, 12, 13, 14).

“Bir yapının sürekli korunmasını sağlamanın en iyi yolu, onu canlı tutmaktır” fikri, tarihi binalar için temel bir ilke haline gelmiştir. Bu bağlamda, binanın sürdürülebilirliği için seçilen işlev büyük bir öneme sahiptir, çünkü uygun bir işlev, yapının korunmasını ve gelecek nesillere aktarılmasını kolaylaştıracaktır.

Tartışma

Eski Valilik Konağı örneği, tarihi yapıların korunması ve uyarlanabilir yeniden kullanımı konusunda önemli dersler sunmaktadır. Mardin gibi tarihi ve kültürel açıdan zengin bir

şehirde, binaların korunması yalnızca estetik veya tarihi bir gereklilik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir sorumluluktur. Geçirdiği işlevsel değişiklikler ve restorasyon süreçleriyle, Eski Valilik Konağı bu sorumluluğu yerine getirmede önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, korunması için yapılan müdahaleler bazı soru ve tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

Yapının Orijinalliği Üzerindeki İşlevsel Değişikliğin Etkisi: Eski Valilik Konağı, tarihi boyunca birçok farklı amaçla kullanılmıştır. Bu işlevsel değişiklikler, önemli fiziksel dönüşümlere yol açmış ve orijinal planı ile tasarımını etkilemiştir. İşlevsel değişikliklerin, yapının tarihi kimliğini koruması gerektiği vurgulanmalıdır, ancak bu değişikliklerin orijinalliği tehlikeye atmadan yapılması için dikkatli bir denge kurulmalıdır. Bu bağlamda, işlevsel uyarlamaların yapının orijinal kültürel unsurlarını ne kadar iyi yansıttığı ve koruduğu önemli bir tartışma konusudur. Eski Valilik Konağı'na yapılan işlevsel değişiklikler, yapının tarihsel dönüşümünün bir parçası olmasına rağmen, binanın mimari özgünlüğü üzerindeki etkileri açısından tartışmaya açıktır.

Koruma ve Restorasyon Yöntemlerinin Kuşaktan Kuşağa Aktarımda Rolü: Restorasyon sürecinde uygulanan yöntemler, tarihi mirasın korunması konusunda ideal bir yaklaşımı temsil etmektedir. Ancak, bazı müdahaleler yapının özgünlüğünü zedelemiş olabilir. Betonarme zeminler ve demir parmaklıklar gibi eklemeler, yapının tarihi dokusunu olumsuz etkileyebilir. Bu tür değişiklikler, restorasyon uygulamalarında "minimum müdahale" ilkesinin ne kadar kritik olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır. Gelecek koruma çabalarında, bu tür müdahalelerin geri döndürülebilir olması ve yapının orijinal planına sadık kalarak yapılması gerekmektedir.

Mardin'in Kültürel Kimliği ve Yapının Sosyo-Kültürel Katkısı: Eski Valilik Konağı, yalnızca bir mimari yapı olmanın ötesinde, Mardin'in kültürel kimliğini yansıtan önemli bir sembol

haline gelmiştir. Mardin'in tarihi ve kültürel dokusuna katkıları, şehrin sosyal ve kültürel hayatını etkilemiştir. Ancak, bu katkının zamanla nasıl evrildiği, bina farklı işlevler altında nasıl dönüştü ve topluluk üzerinde uzun vadeli etkilerinin ne olduğu henüz net bir şekilde belirlenmemiştir. Bu bağlamda, yapının yerel toplum üzerindeki sosyo-kültürel etkisiyle ilgili daha derinlemesine bir analiz yapılması gerekmektedir.

Sürdürülebilir Koruma Yaklaşımları: Tarihi binaların korunmasında ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasında karşılaşılan en büyük zorluklardan biri, işlevsel ve ekonomik kullanılabilirliğini korumaktır. Eski Valilik Konağı'na atanan yeni işlevler, binanın hayatta kalmasını sağlamış ve zaman içinde çeşitli sosyal ihtiyaçlara cevap verebilmesini sağlamıştır. Ancak her işlevsel değişiklik, yapının orijinal yapısına ne kadar yakın olduğunu sorgulamayı beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, tarihi yapıların sürdürülebilirliği için yapılan her işlevsel değişikliğin, yapının tarihi ve kültürel değerlerine saygı göstererek tasarlanması gerektiği söylenebilir.

Gelecek Vizyonlu Koruma Stratejileri: Bu çalışmanın bulguları, Eski Valilik Konağı örneğiyle gelecekteki restorasyon ve koruma projeleri için değerli bilgiler sunmaktadır. Yapıları korurken, orijinallik ve tarihi değer her zaman öncelikli olmalıdır. Ancak, işlevsel değişiklikler ve restorasyon süreci sırasında, yerel toplumun ihtiyaçları ve yapının gelecekteki kullanımı da göz önünde bulundurulmalıdır. Böyle bir denge, yalnızca binanın fiziksel korunmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda sosyal ve kültürel sürekliliğini de temin eder.

Eski Valilik Konağı örneği, tarihi yapıların korunması ve uyarlanabilir yeniden kullanımı üzerine kritik tartışmalar başlatmakta ve bu tür yapılar için ideal koruma stratejilerinin geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Yapıları orijinalliklerini koruyarak korumak, yalnızca fiziksel yapının sürdürülebilirliğini

sağlamakla kalmaz, aynı zamanda taşıdığı kültürel mirası da sürdürülebilir kılar. Bu bağlamda, tarihi yapıların restorasyonunda göz önünde bulundurulması gereken ilkeler ve yaklaşımlar daha da netleştirilmelidir.

Şekil 11. Yapıya Ait Görseller, 2009

Kaynak:Şanlıurfa Bölge Koruma Kurulu Arşivi, 2023.

Şekil 12. Yapının İç Mekân Görünümleri, 2009

Kaynak: Şanlıurfa Bölge Koruma Kurulu Arşivi, 2023.

Şekil 13. Yapının Cephe Görünümleri, 2023

Şekil 14. Yapının İç Mekân Görünümleri, 2023.

KAYNAKLAR

Açıkyıldız Şengül, B. (2018). Mardin İn The Post-Tanzimat Era: Heritage, Changes And Formation Of An Urban Landscape. *Journal Of Ethnic And Cultural Studies*, 5(2), 159-185.

Alioğlu, F. (2000). *Mardin Şehir Dokusu Ve Evler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Aydın, A., & Şahin, Ö. (2018). Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi: Isparta Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi'nin Gül Müzesi'ne Dönüşümü. *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 17, 63-75.

Aydın, M. (2019). *Kentsel Planlamada Ekonomik Rant Politikaları Üzerine Bir Deneme: Mardin Örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Aksoy Işık, R. (2023). Mardin Eski Hükümet Konağı'nın Dünü Ve Bugününe Dair Gözlemler. *International Journal Of Mardin Studies*, 4(2), 7-20.

Çağlayan, M. (2015). Mardin Eski Hükümet Konağı (Mimarlık Fakültesi) Restorasyonu Uygulaması. In *Kargir Yapılarda Koruma Ve Onarım Semineri VII* (S. 84-100). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Koruma Uygulama Ve Denetim Müdürlüğü.

Düzenli, H., & Düzenli, E. (2019). 100 Yıl Önce-100 Yıl Sonra Mardin: Birinci Cadde Ve Halkevi Binası Üzerinden Bir Modern Kent Okuması. *Megaron*, 14(1), 103-121.

Geyik, N. E., & Turgut, S. (2023). Mardin Kültürel Peyzaj Alanı'nın Üstün Evrensel Değeri Ve UNESCO Dünya Miras Listesi Adaylık Süreci Üzerine Bir Değerlendirme. *Planlama Dergisi*, TMMOB, Şehir Plancıları Odası Yayınları, 1-28.

Ahunbay, Z. (2009). *Tarihi Çevre Koruma Ve Restorasyon*. İstanbul: Yem Yayınları.

Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi. (2023).

Taşdemir, M. (2003). Mardin. In *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 28, S. 43-48). <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Mardin#1> (Erişim Tarihi: 11.09.2023).

ICOMOS Türkiye. (2013). Mimari Mirası Koruma Bildirgesi. [Http://Www.Icomos.Org.Tr/?Sayfa=Duyuru&Sira=42&Dil=En](http://Www.Icomos.Org.Tr/?Sayfa=Duyuru&Sira=42&Dil=En) (Erişim Tarihi: 11.09.2023).

Mardin İli Kültür Envanteri. (2023). *1. Cilt, Artuklu-Ömerli*. Editör: Gülriz Kozbe-Akarcan Güngör, S. 111.

BÖLÜM 4

SIKICI BİNALARIN SAVAŞÇISI THOMAS HEATHERWICK'TEN TARİHİ ÇEVREDE BİR ÇAĞDAŞ EK TASARIMI: BOMBAY SAPPHIRE DAMITIMEVİ

MAKBULE HANDE TAŞ¹
GONCA BÜYÜKMIHÇI²

Giriş

Geçmiş dönemlerin yaşam tarzlarını sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik açılardan anlamamıza yardımcı olan tarihi çevreler, kültürel mirasın birer temsilcisi olarak zamanla özgün işlevlerini kaybetmektedir. Değişen koşullar sebebiyle artık kullanım alanı bulamayan bu yapıların varlıklarını sürdürebilmeleri, onlara yeni işlevler kazandırılarak yeniden yapılandırılmalarını gerektirmektedir. Bu yeniyi yaratma çabasının tarihi alanda uygulanma biçimleri ile ilgili tartışmalar mevcut olsa da bütün yöntemler kapsamlı uluslararası koruma yaklaşımları doğrultusunda uygulanmaktadır. Bu uygulamaları en kapsamlı tarifleyen

¹ PhD Student, Erciyes University, Graduate School of Natural and Applied Science, Orcid: 0000-0001-9764-0810

² Prof. Dr., Erciyes University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Orcid: 0000-0002-4811-0984

uluslararası yaklaşım 2011 yılında yürürlüğe koyulan “Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması ve Yönetimi ile İlgili Valetta İlkeleri” isimli ICOMOS tüzüğüdür. Bu tüzük tarihi binalara yapılan ekler ve bu eklerin çevre ile kurması gereken ilişkilerin sınırını çizmektedir (Büyükmihçi vd., 2019). Bu tüzüğe göre tarihi çevredeki çağdaş mimari kentsel sürekliliği yeniden canlandırarak şehrin estetik yönden zenginleşmesine katkıda bulunabilir ancak tarihi çevreye katılan çağdaş mimari öğeler alanın değerlerine ve ortama saygılı olmalıdır. Ne tür üslup ve anlatım aracıyla olursa olsun, yeni tasarımlarda çarpıcı ve aşırı tezatların olumsuz etkilerinden, kentsel dokunun ve mekânın parçalanması ve kesintiye uğratılmasından kaçınılmalıdır. Bunun yanında tüzükte bu çağdaş mimarinin yerin ruhunu kucaklaması ve ayırt edilebilen bir yaratıcılığa olanak tanıyan bir kompozisyona öncelik verilmesi gerektiği belirtilmektedir (ICOMOS, 2011).

Tüzüklerin belirlediği çerçevede tarihi alanda çağdaş ek uygulamalarının sınırları belirlenmiş olsa da yaklaşım yöntemi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazı durumlarda sürekliliği ve uyumu sağlamak için tarihi yapı ile benzer elemanlar kullanılmakta iken bazı durumlarda ise algılanabilirliği ve vurguyu arttırmak için zıtlık yöntemi kullanılmaktadır (Voordt ve Wegen, 2005). Bu yöntemleri Büyükmihçi ve Kılıç;

- Tarihsel biçimlerin taklidi/tekrarı, tarihi dokudaki öğelerin, ölçütlerin vb özelliklerin aynen tekrarı
- Tarihsel biçimlerin yorumu, tarihi dokudaki malzemelerin analiz edilerek değerlendirilmesi, yorumlanması, günün malzeme ve teknolojisi ile ilişkilendirilerek tasarıma aktarılması
- Karşıt/kontrast yaklaşımı, tarihi dokudaki ölçü, oran renk biçim, doku gibi tasarım öğeleri arasında zıtlık sağlanması

olarak tanımlamışlardır (Büyükmihçi ve Kılıç, 2015).

Günümüzde mimarlık pratiğinde postmodernizm ve dekonstrüktivizm gibi akımların etkisiyle, tarihi yapılara yapılan sıra dışı çağdaş ekler daha cesur ve deneysel formlarla karşımıza çıkmaktadır (Jencks, 2002 aktaran Kurnaz ve Anıktar, 2024). Bu formlar yenilik ve dönüşümün bir aracı haline gelmektedir (Lardinois, 2017 aktaran Kurnaz ve Anıktar, 2024). Sıra dışı çağdaş ekler ileri teknoloji ve yenilikçi malzemeler kullanarak, tarihi çevrede güçlü bir görsel etki yaratırlar (Sklair, 2017 aktaran Kurnaz ve Anıktar, 2024). Sıradışı çağdaş ekler Büyükmihçı ve Kılıç'ın bahsettiği karşıt/kontrast yaklaşımının birer ürünüdür (Büyükmihçı ve Kılıç, 2015). Şekil 1'de karşıt/zıtlık yaklaşımı ile tasarlanmış tarihi alanda sıra dışı çağdaş ek örnekleri yer almaktadır.

Şekil 1. Tarihi alanda sıra dışı çağdaş ek örnekleri

Kaynak: Museum de Fundatie (Url 6)

Kaynak: Royal Ontario Museum (Url 7) Kaynak: Antwerp Liman Evi (Url 8)

Bu çalışma kapsamında tarihi çevredeki tasarımlarında da tıpkı mimari söylemlerindeki gibi sıra dışı çağdaş ek tasarımları olan Thomas Heatherwick'in Bombay Sapphire Damıtımevi projesi

incelenmektedir. Heatherwick günümüz mimarlığının sıkıcılığa doğru evrildiğini ve kentlerin bu binalarla dolduğunu söylemektedir. Mimara göre mesele klasik modernist atasözü “biçim işlevi takip eder” sözünü tamamen ortadan kaldırmak değil, duygunun bir işlev olduğunu kabul etmektir. Yani duygular tasarımı ve formu etkilemektedir. Heatherwick’e göre bir bina geçirmesi gereken süre boyunca dikkat çekebilmelidir (Url 1).

Şekil 2. Heatherwick’in tarihi alandaki çağdaş ek tasarımlarından örnekler

Kaynak: Zeitz MOCAA (Url 9) Kaynak: Bombay Sapphire Damıtımevi (Url 9)

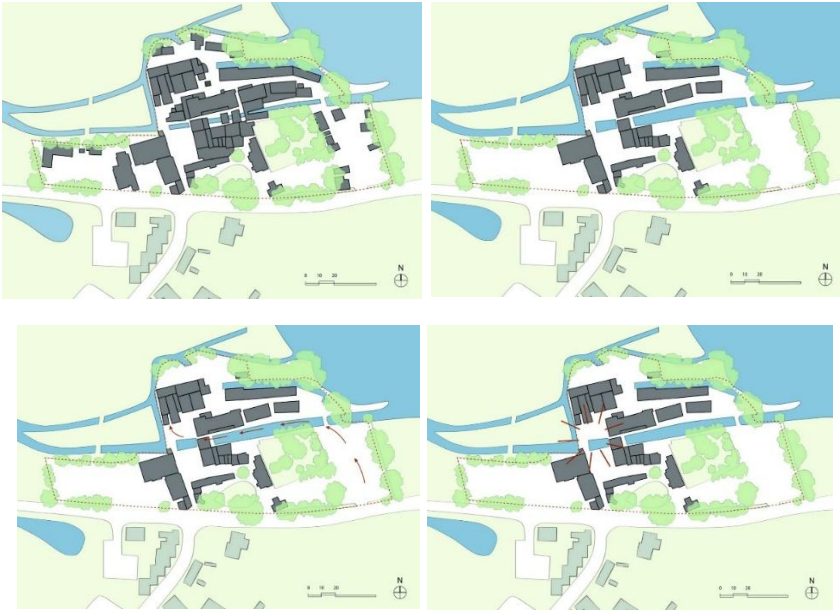
Kaynak: Coal Drops Yards (Url 9)

Kaynak: Olympia London (Url 9)

Bu fikriyat ile tasarımlarında sıra dışı ve dikkat çekici formlar kullanmayı tercih eden mimarın tarihi çevredeki yapılarından biri de Bombay Sapphire Damıtımevi’dir. Yapının çağdaş ek bağlamında inceleneceği bu çalışma kapsamında seçilmesinde sıra dışı formu ile beraber sürdürülebilir ve çevresel

Binaların satın alınmasıyla beraber üretim faaliyetlerine uygun şekilde dönüşüm çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmalar kapsamında Heatherwick stüdyo iki hektarlık bir alanda bulunan alkol damıtma merkezi için bazı binaların yıkılmasına ve projenin içinden geçen nehir olan River Test'in ortaya çıkarılmasına karar vermiştir (Şekil 4). Proje alanındaki yeni yapılardan yirmi tanesi kaldırılmış, kalan yirmi üç tarihi binanın ise restorasyonu yapılmıştır. Tarihi yapılardan Mill Cottages (26 numara), Mill House (25 numara) ve Glazing House (21 numara) 2.derece tescilli tarihi binalardır (Franklin, 2010). Şekil 5'te komplekste yer alan binaların günümüzdeki fonksiyonları görülmektedir.

Şekil 4. Proje alanındaki yapı stoğu ve River Test'in gelişim planlaması

Kaynak: Url 10

Heatherwick binaya ek olarak 100 m²'lik bir alanı kapsayan ek yeni bir sera alanı kurmuştur. Bu seralar alkol damıtma işlemi için herhangi bir fonksiyona sahip değildir ancak içeceğin yapımında

Şekil 5. Kompleksin şema planı ve çağdaş ek yapılar (6 ve 7 numara)

--104--

Çağdaş ek kapsamında değerlendirilebilecek bu seralar tasarım ekibinin aynı zamanda üretim alanını bir sergi alanına dönüştürme projesidir. Şirket tarafından proje kapsamında bir ziyaretçi merkezi beklenmekteydi ancak tasarım ekibi bu ziyaretçi merkezinin ayrı bir yapı olmasının gerekmediğini düşünmekteydi. Ziyaretçilere daha otantik bir deneyim sunmayı amaçlayan tasarım ekibinin planı bahsi geçen seralarda daha önce de bahsedildiği gibi içeceğin yapımında kullanılan bitkilerin yetiştirildiği ve sergilendiği iki sera kurmaktı (Url 3). Mimarın neredeyse tüm tasarımlarında sıkıcılığa karşı tavrı bu iki seranın gösterişli formunda da görülmektedir. Damıtma evinin pencerelerinden fırlayarak ve nehre saçılan iki sera ile Heatherwick aslında Crystal Palace'daki Joseph Paxton ve Kew Garden'daki Decimus Burton'dan ilham aldığını belirtmektedir. Ancak yapıda Şekil 6'da görüldüğü gibi form olarak bütün bunlardan farklı akışkan, kıvrımlı göz alıcı bir form görülmektedir (Url 4).

Şekil 6. Çağdaş ek cam seralara ait görünüm

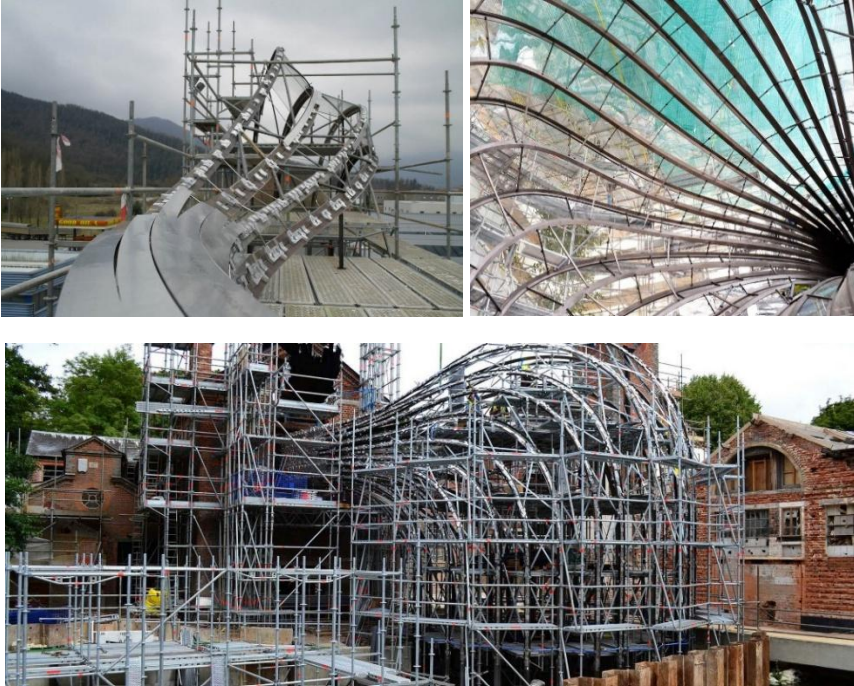
Kaynak: Url 10

Cam seralar 32 çift kavisli cam şeritten oluşmaktadır. Tuğla olan geleneksel malzemelerin aksine çelik ve cam ile yapıya eklenen seralarda paslanmaz çelik kıvrımlarıyla bükülerek camı taşıyacak biçimde bükülmektedir. Bu bükülme işlemi hem cam fabrikasında sıcak büküm ile hem de şantiye alanında uygulanan son soğuk

büküm işlemi ile tamamlanmaktadır. Çünkü yapının düzensiz geometrisi bulunan her camı eşsiz ve tek yapmakta idi bu durum da camların yerinde bir uygulama ile neticelendirmesini gerekmekteydi (Bellapart Construction, 2011).

ARUP tarafından yapılan statik tasarımda ileri düzey sayısal modelleme ve simülasyon ile cam cephenin kendi yükünün çoğunu taşıması sağlanmış ve kullanılan çelik miktarının azaltılmasına olanak tanınmıştır. Kavisli ve bükülmüş çelikler bir dizi lazer ile kesilmiş metal bağlayıcılarla birbirine bağlanmıştır. Bütün bu plaka ve cam şekilleri ileri düzey 3D modelleme ile doğrudan üretilmiştir. Yapı bütün bu teknolojik ve yapısal özellikleri ile Cephe Mühendisliği Derneği tarafından 2015 yılında Üstün Cephe İnovasyonu ödülü ile ödüllendirilmiştir (Url 5).

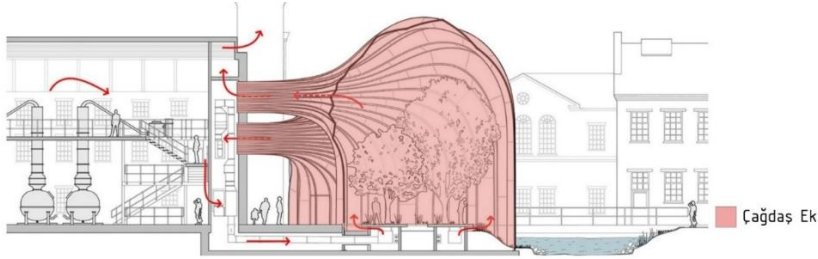
Şekil 7. Konstrüksiyona ait görseller

Kaynak: Url 10

Bu tesis İngiltere’de BREEAM Üstün derecesi alan ilk işletmedir. İşletmenin tamamında geleneksel yapılarda dahil olmak üzere enerji kaybını en aza indirecek bir dizi önlem alınmıştır. Bunun yanında damıtıcıların ürettiği ısıнын cam seraları ısıtmak için kullanılması ve infüzyondan sonra yoğunlaşma işleminden toplanan sıcak suyun, sürecin başında kullanılan saf alkolü önden ısıtmak için tekrar kullanılması bu ödülü almasının başlıca nedenidir. Ayrıca yapıda damıtıcıların kullanımı için biyokütleden elde edilen enerjinin kullanımı ve kazanın yan ürünü olan potasyumun ise çiftçiler tarafından kullanılmak üzere yerel halka gönderilmesi yapının diğer üstün çevresel özelliklerindendir. Fotovoltaik hücreler, gri su toplama ve yakındaki nehirden hidroelektrik jeneratörü olarak faydalanmak ise projenin BREEAM Üstün Derece almasına katkı sağlamaktadır. İnşaat boyunca tuğlalar ve çatı kiremitleri gibi temel yapı malzemeleri geri dönüştürülmüş ve yıkılan binalardan elde edilen bu malzemeler yer yer yeniden kullanılmıştır (Url 4).

Şekil 8. Çağdaş ek ve geleneksel yapının ilişkisini gösteren kesit

Kaynak: Url 10

Bombay Sapphire Damıtımevi’ne Karta ve Tüzükler Bağlamından Bir Bakış

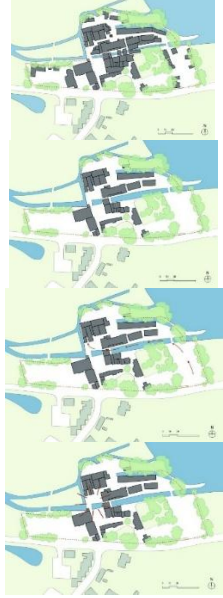
Koruma anlayışı 17.-18. yüzyıllardaki arkeolojik kazı alanlarında başlayarak ve 19. yüzyılın ikinci yarısında da anıt eserleri kapsayarak uzun yıllardır gelişim göstermektedir. Bu süreçte bir takım anlayış farklılıkları ortaya çıkmış ve koruma alanında

Viollet-le Duc, John Ruskin, William Morris gibi isimlerin anlayışları kendi gibi düşünenler tarafından benimsenmiş ve uygulanmıştır. Daha sonraki yıllarda ise Luca Beltrami, Camillo Boito, Gustavo Giovannoni gibi isimlerin koruma alanına dair daha bilimsel yaklaşımları öne çıkmıştır. 1904 yılında Madrid’de düzenlenen Altıncı Uluslararası Mimarlar Kongresi’nde gündeme gelen “Mimari Anıtların Korunması ve Onarımı” bugünkü uluslararası envanterin oluşmasındaki ilk adımlardır. 1931 yılında düzenlenen Atina Konferansı’nda ise restorasyon, koruma ve onarım adına büyük adımlar atılmıştır. 1964 yılında ise Venedik Tüzüğü’yle beraber anıtların sadece birer sanat eseri olmadığı tarihi birer belge gibi korunması gerektiğine dair kararlar alınmıştır. 1972 yılına gelindiğinde UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi kabul edilmiş ve koruma uluslararası bir statü kazanmıştır. 1994 yılında ise Nara Özgünlük Belgesi’nde kültür mirasının bütünüyle korunabilmesi için tarihsel sürecini, varlığa yüklenen değeri anlamak gerektiği, alanın geleneksel teknikleri, konumu, malzemesi, biçimi ile ilgili bilginin doğru olmasının önemi ve mirasın kültürün kendi bağlamı içinde değerlendirilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Bugüne yaklaşıldığında ise Valetta ilkeleri koruma alanındaki doğal çevre, yapılı çevre, sosyal çevre ve somut olmayan miras kavramlarına da alana dahil ederek yeni bir bakış açısıyla konuya yaklaşmıştır (Aksu, 2018). Tüzüklerin içerikleri mimarlar tarafından biçimsel ve söylem olarak tartışılrsa da bu müdahaleler için üç ana başlık esas alınabilir.

- Dönemsel okunabilirlik: Tarihi yapı ile yeni ekin ayırt edilebilir olması, kendi özelliklerini yansıtmaması, çağdaş ve yaratıcı olmasıdır.
- Bağlam: Tarihi doku içerisindeki yapının çevresi ile bütünleşmesi, mevcut yapılar ile bağ kurması, bulunduğu yerin ruhuna uymasıdır.
- Süreklilik: Tarihi doku içerisinde yapılacak müdahalelerin yapının biçimselliği, kentsel dokusunu ve

mekânsal bütünlüğünü bozmadan süreklilik sağlamasıdır (Tan ve Arabacıoğlu, 2020 aktaran Sağlam, 2022).

Bu bilgiler bağlamında Bombay Sappire Damıtımevi'nin bazı karta ve tüzükler bağlamında değerlendirilmesi aşağıdaki gibidir:

Tüzük veya Karta	Madde	Açıklama	Bombay Sappire Damıtımevi
Carta Del Restauro (1931)	Anıta ve geçirdiği dönemlere olduğu kadar çevresine de saygılı olunmalıdır. Anıtın çevresindeki yapılar yıkılarak uygunsuz bir biçimde yalnız bırakılmasına veya çevresinin niteliği, kütlesi, rengi, üslubu ile rahatsız edici yapılarla sarılmasına engel olunmalıdır.	Yapı stoğunun bulunduğu alandaki birtakım yapılar nehrin açığa çıkarılması için yıkılmıştır. Bu yapıların mimari, kültürel ve tarihi değerleri konusunda fikir ayrılıkları görülebilir. Başka bir çalışmaya konu olabilecek bu durum sonucunda tüzüğe uygunluk tartışılabilir.	 (Kaynak: Url 10)

Carta Del Restauro (1931)	Ekler kesin ve açık olmalı ve özgünden farklı malzeme kullanılarak veya bezemesiz bir çerçeveye sınırlandırılarak, ya da damga veya yazıtlarla belirtilmelidir.	Diğer karta ve tüzüklerdeki maddelerde de belirtildiği üzere çağdaş ek geleneksel yapıdan ayrı, açık ve özgündür.	 (Kaynak: Url 9)
Venedik Tüzüğü (1964)	Faraziyenin başladığı yerde onarım durmalıdır; yapılması gerekli herhangi bir eklemenin mimari kompozisyonundan farkı anlaşılabilmesi ve gününün damgasını taşımalıdır.	Yapıya eklenen ek tarihi dokudan dönemsel okunabilirlik olarak farklıdır. Malzeme ve dil olarak günün damgasını taşımaktadır. Bağlam ile ilişkisi özellikle nehir ile kurduğu ilişki bakımından güçlüdür.	 (Kaynak: Url 9)
ICOMO S Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü (1999)	Geleneksel yapılara, yapı gruplarına ve yerleşmelere yapılacak çağdaş müdahalelerin onların kültürel değerlerine ve geleneksel karakterlerine	Çağdaş ek ölçek olarak geleneksel yapının karakterini baskılamayacak ölçektir. Süreklilik teması üzerinden tartışmalar ortaya çıksa da yapının geleneksel alanla	 (Kaynak: Url 10)

	saygı göstermelidir.	ilişkisi değerlere ve karaktere saygılıdır.	
ICOMO S Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü (1999)	Çağdaş kullanım isteklerinin zorladığı ve kabul edilebilir değişimler bütünü genel ifadesine uyumlu, görünüş, doku ve biçim yönünden aykırı olmayan malzemelerle yapılmalı; yapı malzemelerin birbiriyle uyumuna özen gösterilmelidir.	Geleneksel yapıların onarımı geleneksel malzeme ile benzer biçimde tuğla ile yapılırken çağdaş ek malzemesi cam ve çelik kullanılmıştır. Konstrüksiyonun kaplamasını oluşturan cam geçirgen özelliği ile geleneksel malzeme ile uyumludur. Dönemsel okunabilirliği yüksektir.	 (Kaynak: Url 10)
Valetta İlkeleri (2014)	Yeni mimari, tarihi alanın mekânsal düzeni ile uyumlu ve geleneksel biçimlenmesine saygılı, günün ve yerin mimari eğilimlerinin gerçek bir ifadesi olmalıdır. Ne tür üslup ve anlatım aracıyla olursa	Çağdaş ek tarihi mekânsal düzen ile uyumlu bir şekilde konumlandırılmış ve günün mimari eğilimlerini yansıtmaktadır. Bu madde doğrultusunda form olarak aşırı tezat veya çarpıcı olması	 (Kaynak: Url 9)

	olsun, yeni tasarımlarda çarpıcı veya aşırı tezatların olumsuz etkilerinden, kentsel dokunun ve mekânın parçalanması ve kesintiye uğratılmasından kaçınılmalıdır.	tartışılabilir bir konudur. Biçimsel olarak mekânı ve dokuyu kesintiye uğratıp uğratmadığı ise fikir ayrılığı oluşturabilir.	
Valetta İlkeleri (2014)	İklim değişikliği karşısında tüm dünyada artan bilinçten kaynaklanan stratejilerden yararlanmak ve onları tarihi kentlerin korunması için uygun bir şekilde uygulamak olmalıdır.	Geleneksel binalar ve çağdaş ek bir takım enerji korunumu, su korunumu gibi özelliklerle donatılmıştır. Yapının BREEAM ödülü almasını sağlayan maddeler iklim değişikliğine karşı duyarlı bir tutum sergilediğini göstermektedir.	 (Kaynak: Url 10)

Bombay Sapphire Damıtımevi bir çağdaş ek ve restorasyon projesi olarak karta ve tüzükler bağlamında değerlendirildiğinde yapının genel anlamda karta ve tüzüklerin çizdiği sınır ve çerçevelere uyum sağladığı görülmektedir. Alanda bulunan geleneksel yapıların cephelerinde geleneksel malzeme olan tuğlanın korunması, bu yapıların onarımının yıkılan binalardan çıkarılan tuğlalar ile yapılması ve çağdaş ekin kendi modern sınırlarını çizmesi yapının restorasyon alanında durumunu ve yasal mevzuatlarla olan durumunu ortaya koymaktadır.

Son Söz

Kendi ifade biçimiyle sıkıcılık salgınına savaş açan mimar Thomas Heatherwick'in çağdaş ek tasarımı olan Bombay Sapphire Damıtımevi'nin incelendiği bu çalışmanın giriş bölümünde çağdaş ekin biçimlenişinden, yapma pratiği bakımından farklı görüşlerden ve uygulamalardan bahsedilmektedir. Ancak Heatherwick gibi düşünen ve çağdaş eki sıkıcı formlardan kurtarmak isteyen birçok mimarın eserleri de bugün gündemde yerini tutmaktadır. Mimarın yeni tasarımlarında ve tarihi alanlardaki müdahalelerinde tavrı ile form fonksiyonu takip eder düşüncesinden ayrıldığı görülmektedir. Duyguları en önemli fonksiyon olarak gören mimar dikkat çekici tasarımlarıyla gündeme gelmekte, bazen eleştirilmekte, bazen de takdir görmektedir. Bombay Sapphire Damıtımevi ise bu sıra dışı projelerden biridir. Yapının tarihi bir endüstriyel komplekse çağdaş malzeme ve tekniklerle yeni bir işlev doğrultusunda (gezilebilir sera) eklenmesi, tarihi yapıdan istenildiği takdirde ayrıştırılabilmesi ve ekin sökülebilmesi, geleneksel yapıların cephelerindeki tuğlaların korunması, sosyal ve kültürel değerlere saygılı ve yerel halk için uygun bir istihdam alanı yaratılması yapının koruma yaklaşımları doğrultusunda tasarlandığını göstermektedir. Elbette mimarlığın doğası gereği formun tartışılması her zaman mümkündür ve bu tasarım da sıra dışılığıyla bu duruma oldukça açıktır. Ancak tüzükler ve kartaların değerlendirildiği bölümde görüldüğü üzere yapının çağdaş ek tartışmalarına duyarlılığı görülmektedir. Alanın restorasyonunda yapıların özgün malzemesi olan tuğla tüzükler çerçevesinde korunmuş, çağdaş ek ise yapıdan ayrışabilir, koparılabilir ve istenildiği durumda tekrar kaldırılabilir biçimde tasarlanmıştır. Bu durum da yapının karta ve tüzüklere uygun bir çağdaş ek tasarımına sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca yapının güncel meselelerden biri olan enerji, iklim, su gibi konulara duyarlılığı mimarın sadece formun ve sıra dışılığın peşinde olmadığı, çok yönlü düşünce pratiğine sahip olduğunu da

göstergesidir. Proje sayesinde yapı stoğu ve tarihi kültürel miras korunmuş, alana yeni bir işlev kazandırılmış ve kamusal alan müdahalesi ile de sadece bir üretim alanı olmaktan çıkmıştır.

Kaynakça

1. Bellapart Construction. (2021). *Bombay Sapphire Distillery Glasshouses Newsletter*. <https://www.bellapart.com/wp-content/uploads/2021/10/Bombay-Sapphire-Distillery-Glasshouses-Newsletter.pdf>
2. Büyükmihçı, G., & Kılıç, A. (2015). Tarihi dokuda yeni yapı uygulamaları; yasal ve eylemsel sınırlar. In 9. *Uluslararası Sinan Sempozyumu* (pp. 125–132). Edirne.
3. Büyükmihçı, G., Akşehirlilioğlu, A., & Mengüç, K. G. (2019). Tarihi çevrede yeni yapı tasarımında birleşim biçimleri bağlamında modern yaklaşımlar. In A. Akdoğan Eker & A. Dikicioğlu (Eds.), *Mühendislik ve multidisipliner yaklaşımlar* (ss. 323–351). Güven Plus Grup A.Ş.
4. Carta del Restauro. (1931).
5. Geraint, F. (2010). *Research Department Report Series No. 13-2010: Laverstoke Mill, Whitchurch, Hampshire; Historic Buildings Report*. English Heritage. <https://www.english-heritage.org.uk>
6. ICOMOS. (2011).
7. ICOMOS. (1999). *Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü*.
8. Kurnaz, A., & Anıktar, S. (2024). Tarihi çevrede sıra dışı çağdaş ekler: Sanatsal ve estetik bir inceleme. *Trakya Mimarlık ve Tasarım Dergisi / Trakya Journal of Architecture and Design*, 4(2), 83–105. <http://kapu.trakya.edu.tr>

9. Url 1: <https://ajournal.blog/Ajournal/Icerik/thomas-heatherwickden-mimari-uzerine-yeni-kitap> Erişim tarihi: 10.01.2025
10. Url 2: <https://www.constructionnews.co.uk/project-reports/meller-builds-bombay-sapphire-distillery-out-of-historic-paper-mill-17-07-2013/> Erişim tarihi: 08.01.2025
11. Url 3: <https://www.archdaily.com/554750/bombay-sapphire-distillery-heatherwick-studio> Erişim tarihi: 02.02.2025
12. Url 4: <https://www.architectsjournal.co.uk/buildings/gin-%EF%AC%81zz-bombay-sapphire-distillery-by-heatherwick-studio>, Erişim tarihi: 02.02.2025
13. Url 5: <https://www.arup.com/projects/bombay-sapphire-distillery/> Erişim tarihi: 15.01.2025
14. Url 6: <https://imusea.nl/index.php?view=article&id=268> Erişim tarihi: 20.03.2025
15. Url 7: <https://www.rom.on.ca/about-rom> Erişim tarihi: 25.03.2025
16. Url 8: <https://www.arkitektuel.com/antwerp-liman-evi/> Erişim tarihi: 25.03.2025
17. Url 9: <https://arquitecturaviva.com/works/destileria-bombay-sapphire-laverstoke-3> Erişim tarihi: 25.03.2025
18. Url 10: <https://heatherwick.com/project/bombay-sapphire-distillery/> Erişim tarihi: 25.03.2025
19. Valetta İlkeleri. (2014).

20. Van Der Voordt, T. JM ve Van Wegen, H. BR, 2005.
Architecture In Use, Elsevier Architectural Pres, 237s.
21. *Venedik Tüzüğü. (1964).*

MİMARLIK BİLİMLERİNDE AKADEMİK ÇALIŞMALAR

